

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقد نامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر (۳)

تدوین

دکتر صادق آئینه‌وند

سیمین مقیسه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی

تهران، ۱۳۹۶

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، صندوق پستی ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۱۰۴۶۸۹۱، فکس: ۸۱۰۳۶۳۱۷

نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر (۳)

تدوین: دکتر صادق آئینه‌وند و سیمین مقیسه

دبیر علمی مجموعه نقدنامه‌ها: دکتر جان‌اله کریمی مطهر

سرپرستار: سید احمد عسکری

مسئول اجرایی: حسین مقیسه

صفحه‌آرا: آنتا کمالی‌ها

اجرای جلد: فرزانه صادقیان

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: تفرید

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: آئینه‌وند، صادق، ۱۳۳۰ - ۱۳۹۴، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر (۳) / به کوشش صادق آئینه‌وند و
سیمین مقیسه.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: و، ۱۳۱۰ص.

شابک: 978-964-426-864-9

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

موضوع: ایران -- تاریخ -- کتاب‌های نقد شده

موضوع: باستان‌شناسی -- کتاب‌های نقد شده

موضوع: هنر -- کتاب‌های نقد شده

موضوع: تمدن اسلامی -- کتاب‌های نقد شده

شناسه افزوده: مقیسه، سیمین، ۱۳۵۸ - گردآورنده

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ن ۱۹/۱۰۹ DSR

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۰۷۲

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۸۰۲۸۴

فهرست مطالب

۱	پیش‌گفتار
۵	مقدمه
۷	نقد و بررسی کتب
۹	تاریخ امامان شیعه با نگرشی تاریخی - تحلیلی
۱۵	تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان(ع)
۲۱	تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان(ع)
	تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی
۲۵	اسلامی
۳۴	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)
۳۷	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)
۴۱	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)
۴۳	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام
۴۵	تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر
۴۸	جامعه‌شناسی قبیله در مغرب عربی (اسلامی)
۵۱	تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام
۵۶	تاریخ تحلیلی - صدر اسلام
۶۴	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
۶۶	تشیع در تاریخ
۶۹	سیره صحیح پیامبر اعظم(ص)
۷۳	تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان
۸۰	مناسبات مهاجرین و انصار
۸۵	جمال کعبه، شرحی بر تاریخ اسلام به روایت امام علی(ع)

و نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

۸۹.....	تاریخ اسلام از منظر قرآن.....
۹۵.....	تاریخ اسلام.....
۹۷.....	تاریخ تحلیلی اسلام (از آغاز تا واقعه طف).....
۹۹.....	فرهنگ و تمدن اسلامی.....
۱۰۱.....	اسلام خوارج.....
۱۰۳.....	امام رضا(ع) و ایران.....
۱۰۵.....	ایران سرزمین همیشگی آریاییان.....
۱۰۷.....	تاریخ اروپا در قرون وسطی.....
۱۰۹.....	تاریخ اسلام به روایت امام علی(ع).....
۱۱۰.....	ریشه‌های تاریخی قوم گزایی اعراب.....
۱۱۲.....	سلجوقیان.....
۱۱۴.....	مهندسان دوره اسلامی.....
۱۱۶.....	تاریخ امامت.....
۱۱۸.....	نهیضت امام حسین(ع) و قیام کربلا.....
۱۲۰.....	تاریخ تحلیلی اسلام.....
۱۲۲.....	غزنویان از پیدایش تا فروپاشی.....
۱۲۴.....	تاریخ حکومت طاهریان.....
۱۲۷.....	اسامی داوران.....
۱۲۹.....	نمایه کتب و مؤلفان.....

پیش‌گفتار

نقد کتب دانشگاهی و علوم انسانی یک ضرورت است که مقدمه گذار از وضع موجود به سوی وضع مطلوب است. نقد فی‌نفسه ضروری و ارزشمند است، اما خود زمینه‌ساز نظریه‌پردازی‌های نوین و نگارش آثار جدید است. نقد محتوایی هر اندیشه و اثری با نقد شکلی آن همراه است. به همین دلیل در گروه‌های تخصصی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی، بررسی، تحلیل و نقد آثار دانشگاهی از دو بعد شکلی و محتوایی صورت می‌گیرد و داوری علمی این آثار، مؤلفه‌های گوناگون شکلی/ بیرونی و محتوایی/ درونی هر کتابی را در نظر می‌گیرند و به‌بوته نقد علمی می‌نهند.

درواقع شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی، تنها مجموعه علمی و دانشگاهی است که سیزده گروه علمی و تخصصی را که ناظر بر رشته‌های مختلف علوم انسانی در دانشگاه است، سامان‌دهی می‌کند و بیش از بیست سال سابقه فعالیت در زمینه بررسی، تحلیل، ارزیابی و نقد متون و کتب علوم انسانی را دارد. در این راستا از مشارکت شبکه پویای استادان حوزوی و دانشگاهی سراسر کشور و صاحب‌نظران و استادان علوم انسانی بهره‌مند است.

۲ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

سیاست اصلی این شورا، کمک به رشد تفکر انتقادی در تولید آثار علمی و دانشگاهی است؛ زیرا تولید علم در حوزه علوم انسانی بدون نقد وضعیت موجود و به‌ویژه نقد کتب درسی و دانشگاهی و منابع علمی حوزه علوم انسانی امکان‌پذیر نیست. توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی، تقویت جایگاه علوم انسانی، نسبیّت‌سنجی سازواری تولید علوم انسانی با مبانی فرهنگ و جهان‌بینی ایرانی-اسلامی، تدوین و اصلاح سرفصل‌های درسی و برنامه‌های آموزش علوم انسانی و تولید متون دانشگاهی با رویکرد بومی ایرانی-اسلامی، از دیگر اهداف این شورا است.

هریک از گروه‌های تخصصی شورا، وظایف و برنامه‌های متنوعی را در جهت نیل به اهداف پیگیری می‌کنند. در این میان، تنظیم و تدوین و چاپ و نشر نقدنامه‌های تخصصی در حوزه‌های تخصصی، یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های گروه-های مزبور است که محصول فرایندی طولانی و کاری پرزحمت است؛ زیرا هر نقدنامه، خلاصه‌ای از جمع‌بندی نهایی داوری‌های علمی درباره یک کتاب را در برمی‌گیرد و محتوای آن در فرایند نقد متون فراهم می‌گردد؛ فرایندی که از برگزاری جلسات علمی گروه تا گزینش متن درسی و انتخاب داوران و ارسال فرم‌های داوری و گردآوری و جمع‌بندی نتایج کار، روندی زمان‌مند و متکی به کار گروهی است. به‌رغم تلاش در جهت کم کردن زمان کسب نتیجه و افزایش کیفیت علمی نقد و داوری آثار علوم انسانی، بازبینی و بازنویسی فرم‌های مربوطه و تأمین حدنصاب‌های لازم و رعایت ملاک‌های علمی کافی، فرایندی طاقت‌فرسا را به مدیران و دبیران

پیشگفتار ۳

گروه‌های تخصصی تحمیل می‌کند. با این حال همواره تلاش برای نیل به اهداف و کسب شرایط مطلوب و نتایج جامع ادامه داشته و دارد.

مجموعه حاضر با عنوان «نقدنامه گروه تخصصی تاریخ، باستان‌شناسی و هنر»، یکی از دستاوردهای علمی و محصولات کار انتقادی گروه‌های «شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی» است که در روند همکاری نزدیک سه حلقه «شورای مرکزی»، «گروه تخصصی» و «دبیرخانه شورا» حاصل شده است.

همکاری و همفکری همه اندیشمندان، صاحب‌نظران، استادان، پژوهشگران و نویسندگان محترم حوزه‌های گوناگون تخصصی علوم انسانی می‌تواند ما را در نیل به اهداف متعالی علوم انسانی و تأمین شرایط مناسب و کیفیت مطلوب آثار علمی و دانشگاهی یاری رساند.

تلاش‌های ارزشمند دکتر محمد سپهری، رییس محترم فعلی گروه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر و دبیر محترم گروه، سرکار خانم سیمین مقیسه در تدوین این اثر را ارج می‌نهمیم و برای آنها توفیق روزافزون مسئلت می‌نماییم.

دبیرخانه شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی

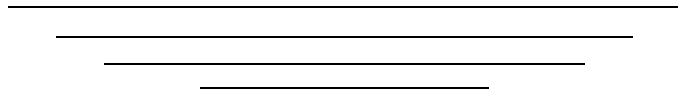
مقدمه

گروه «تاریخ، باستان‌شناسی و هنر» شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی با عضویت دوازده نفر از استادان میرز و متعهد و با همکاری جمع زیادی از متخصصان مجرب و متعهد دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی کشور در این حوزه، ارزیابی علمی و محققانه کتاب‌های اصلی حوزه‌های تاریخ، تاریخ اسلام، تاریخ و تمدن اسلامی، باستان‌شناسی و هنر را به‌عهده دارد. این گروه به‌لحاظ گستردگی موضوع همواره تلاش خود را برای ارزیابی دقیق و مؤثر آثار تخصصی و منابع اصلی این حوزه مصروف داشته و امیدوار است با مطالعه دقیق و ارزیابی موشکافانه خود درباره هر اثر بتواند پیشنهادهای منطقی و معقولی را برای تکمیل و اصلاحات احتمالی، به‌همراه تجدیدنظر اساسی عرضه کند و نتایج حاصل را برای بررسی مؤلفان و مترجمان محترم کتاب‌های مورد نظر در اختیار آنها قرار دهد. براساس شیوه‌نامه مصوب شورای بررسی متون، هر کتاب حداقل برای «داوری» دو تن از اعضای صاحب‌نظر هیئت‌علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات طراز اول آموزشی و پژوهشی کشور ارسال می‌شود. برای انتخاب داوران نیز معیارهایی چون صاحب‌نظر بودن درباره موضوع کتاب مورد داوری و تدریس درس مربوط به کتاب مطمح نظر است. کاربرگ‌های داوری‌شده را دو نفر دیگر به‌عنوان «بازبین» ملاحظه می‌کنند و نتیجه داوری‌ها را در قالب کاربرگ‌های بازبینی برای طرح در جلسه گروه عرضه می‌نمایند. گروه پس از بررسی مجدد و مشورت جمعی به‌صورت نهایی نظر خود را درباره کتاب اعلام می‌کند.

دکتر صادق آئینه‌وند

رئیس گروه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر
شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی

نقد و بررسی سے کتب

تاریخ امامان شیعه با نگرشی تاریخی - تحلیلی

حمید احمدی، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸، چاپ ششم، ۲۷۹ صفحه.

معرفی اثر

کتاب «تاریخ امامان شیعه با نگرشی تاریخی - تحلیلی» به منظور ارائه تصویری واقعی و تحلیلی عقلانی از حیات ائمه با اتکا به شواهد کافی تاریخی و مبانی عقیدتی و با توجه به فلسفه امامت و رسالت ائمه شیعه تدوین شده است. نویسنده برای دستیابی به چنین تحلیلی، اساس کار خود را بر دو دسته از منابع کلامی و فلسفی از یکسو و منابع و تحقیقات تاریخی از سوی دیگر قرار داده است. مؤلف براساس چنین رویکردی، جریان امامت را به‌عنوان یک جریان کلی و دارای خاستگاه یگانه و با مؤلفه‌های مشترک دیده است و تداوم جریان امامت را براساس همین وحدت خاستگاه و یگانگی تحلیل نموده است و آن را دارای زیرساختی مشترک دانسته که این زیرساخت مبنای تحکیم و تداوم میراث تجربی و معنوی مشترک همراه با مواضع فکری واحد در حیات تاریخی ائمه شیعه را فراهم آورده است و همین امر آنان را به‌صورت الگوهای مناسب از معرفت و بصیرت در عرصه‌های مختلف حیات انسانی درآورده است.

مقصد دیگر نویسنده، معرفی و شناخت سیمای واقعی و تاریخی ائمه شیعه به‌عنوان الگوهای مناسب انسانی با کنش‌ها و نگرش‌های متعالی درجهت رهایی و نجات انسان و ترسیم طریق سلوک انسانی برای سعادت او در عرصه حیات اجتماعی - تاریخی و حیات معنوی بوده است؛ حیاتی که بازشناسی آن، بخش مهمی از پیکره هویت تشیع و جامعه ایران به‌شمار می‌رود و مایه الهام و معرفت است.

کتاب یادشده با چنین نگرشی در هفت فصل و یک ضمیمه تدوین شده است. فصل اول به تعریف کلیات و مبانی، شناخت منابع و متون تاریخ‌نگاری حیات ائمه، بررسی مفهوم امامت و ولایت و ارائه خطوط کلی مراتب و شئون آن و مسئله جانشینی پیامبر^(ص)

پرداخته است. سپس با بررسی دیدگاه‌ها و نظریه‌های سیاسی اهل سنت و تمایزهای میان این نظریه‌ها با نظریه سیاسی تشیع در باب امامت و جانشینی پیامبر^(ص) می‌پردازد. فصل دوم با بررسی شواهد و مستندات دال بر نظریه امامت آغاز می‌شود. دنباله مطالب این فصل، بررسی مدارک و شواهد امامت علی بن ابی‌طالب^(ع) و حیات تاریخی او در زمان خلفای نخستین تا شورش عمومی مسلمانان علیه عثمان است.

فصل سوم، رهاورد امام علی^(ع) در مصدر حکومت و مسائل و مشکلات فراروی ایشان و نحوه سلوک تاریخی و سیره علوی را بررسی کرده است. فصل چهارم به‌عنوان عصر پایداری، به بررسی حیات سیاسی امام حسن^(ع) و امام حسین^(ع) پرداخته است. فصل پنجم با امامت امام سجاد^(ع) و با عنوان تکوین هویت فرهنگی و حقوقی تشیع، نهضت فرهنگی و تکاپوهای علمی و فرهنگی امام سجاد^(ع)، امام محمدباقر^(ع) و امام جعفر صادق^(ع) را بررسی کرده است. فصل ششم با عنوان عصر سازمان‌دهی شیعه، به بررسی حیات امام موسی کاظم^(ع)، امام علی بن موسی^(ع) و امام جواد^(ع) پرداخته است. فصل هفتم به‌عنوان عصر جدید در حیات ائمه، تاریخ امامت امام هادی^(ع)، امام حسن عسگری^(ع) و حضرت حجت^(عج) را بررسی کرده است. مسئله غیبت و نواب خاصه حضرت^(عج)، مطلب پایانی این فصل است.

در ضمیمه کتاب، مؤلف با توجه به تقسیم‌بندی دیگری در تاریخ تشیع با عنوان «عصر امامت و عصر غیبت»، به بررسی تشکیل برخی از حکومت‌های شیعی نظیر فاطمیان، آل حمدان، علویان شمال و دولت آل بویه پرداخته است. در پایان، منابع و مأخذ مورد استفاده بیان شده است. حال با بیان نگرش کلی نویسنده و معرفی اجمالی آن، به بررسی و نقد شکلی و محتوایی اثر می‌پردازیم.

بررسی شکلی اثر

کتاب تاریخ امامان شیعه به‌لحاظ شکلی تا حدودی مناسب ارزیابی می‌شود، اما معایب و اشکالاتی نیز دارد که شایسته است در چاپ‌های بعدی اصلاح شود.

تاریخ امامان شیعه با نگرشی تاریخی - تحلیلی ۱۱

امتیازها

- به لحاظ حروف چینی، حفظ قواعد و اصول نگارشی و نحوه تنظیم متن، شیوه تنظیم ارجاعات مستقیم و غیر مستقیم از روش مناسب و رویه واحدی پیروی شده است.
- از لحاظ رعایت شیوه صفحه آرایی و تنظیم سرصفحه‌ها، مطلوب ارزیابی می‌شود.

کاستی‌ها

- قطع کتاب مناسب است، اما طرح جلد فاقد ایده مناسب، جذابیت لازم و مفاهیم سمبلیک متناسب با متن و عنوان کتاب است. داشتن چنین جذابیت‌هایی می‌تواند آثار مثبتی در نگرش مخاطبان ایجاد کند.
- صحافی کتاب، کیفیت مناسبی ندارد.
- به لحاظ حجم فصول، تناسب حجمی مطلوبی میان ادوار تاریخی حیات ائمه در فصول مختلف به‌ویژه از فصل پنجم به بعد ایجاد نشده است.
- هرچند بسط و توسعه تشیع پس از نهضت عاشورا و با اتخاذ راهبرد علمی و فرهنگی امامان شیعه از زمان امامت امام سجاد^(ع) آغاز می‌شود و تأسیس و توسعه مکتب تشیع نیز با کوشش امام محمدباقر^(ع) و امام جعفر صادق^(ع) تثبیت شد، تنها شصت صفحه از کتاب یادشده به بررسی مجموع حیات تاریخی ائمه شیعه از امام سجاد^(ع) تا امام قائم^(عج) اختصاص یافته است که در مقایسه با فصول پیشین، تناسب متنی و محتوایی مطلوبی در بررسی مطالب ادوار بعدی رعایت نشده است.

بررسی محتوایی اثر

کتاب «تاریخ امامان شیعه» به‌طور کلی اثری مناسب و مطلوب برای دوره آموزشی تاریخ تشیع و حیات سیاسی ائمه شیعه در سطح کارشناسی است، با وجود این ویژگی‌های خاص خود را دارد که در ارزیابی زیر به مواردی از برجستگی‌ها و کاستی‌های آن به اختصار

۱۲ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

اشاره می‌شود. امید است ارائه این دیدگاه‌ها و پیشنهادهای در بازنگری و اصلاح، مورد توجه مؤلف و ناشر قرار گیرد.

امتیازها

- ارائه مدخل مناسب و تبیین اهداف، مقاصد، بیان نگرش و رویکرد مؤلف.
- بررسی و نقد و معرفی منابع تحقیق پیش از ورود به بحث به‌شکلی مناسب.
- بررسی و تعریف مفاهیم و ارائه کلیات و مقدمات ورود به بحث نظیر مفاهیم امامت و ولایت در اندیشه تشیع.
- فراهم‌آوردن مدخلی مناسب در حوزه اندیشه سیاسی جماعت عامه برای ورود به مسئله جانشینی پیامبر اسلام. این مدخل تا حدودی مناسب مطرح شده و مخاطبان را برای ورود به مباحث تاریخی و سیاسی حیات ائمه آماده می‌کند.
- مبانی و مستندهای تاریخی و روایی اندیشه سیاسی تشیع در حد دانشجویان کارشناسی مناسب ارائه شده است.
- تناسب محتوایی در تسلسل و پیوستگی اثر به‌طور کلی خوب ارزیابی می‌شود.
- به‌لحاظ روش‌شناسی و التزام نویسنده به روش علمی و ارائه مستندهای تحقیق، اثری دارای قوت و استحکام و انسجام علمی است.
- فصل‌بندی و عنوان‌بندی مناسب همراه با نوآوری در نام‌گذاری فصول و زیرفصل‌ها.
- استحکام متن و شیوه نگارش همراه با رعایت قواعد، قوانین و اصول تحقیق علمی.

کاستی‌ها

- هرچند از مقاصد اصلی مؤلف، بررسی تاریخ ائمه بوده است، در ارائه روند تاریخ حیات ائمه شیعه، نگاه غالب مؤلف به حیات سیاسی و سپس فکری - فرهنگی

تاریخ امامان شیعه با نگرشی تاریخی - تحلیلی ۱۳

معطوف بوده، از مسئله بررسی ابعاد و وجوه شخصیتی، اجتماعی و اخلاقی ائمه تاحدودی غفلت شده است. توصیف ابعاد شخصیتی و ارائه نمونه‌هایی از زوایای زندگانی شخصی، خانوادگی و اجتماعی ائمه به‌عنوان الگوهای مورد نظر در تبیین بهتر حیات ائمه مؤثر است.

- در بررسی روند تاریخی حوادث، تاریخ‌نگاری کرنولوژیک حیات ائمه به‌دقت دنبال نشده و متن بیشتر مشتمل بر بیان کلی حوادث است. از این‌رو پایبندی به ذکر دقیق حوادث تاریخی و نقد و بررسی آنها در اولویت کار مؤلف قرار نگرفته است.
- آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی ائمه بیشتر در قالب کلمات قصار، روایات و احادیث بیان شده است. این بخش از آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و معنوی، جزئی از تاریخ حیات و مبین اندیشه و عمل ائمه است و بیان برخی از این نوع جملات و آموزه‌ها می‌تواند اثربخشی و تنوع خوبی در متن کتاب برای مخاطبان ایجاد کند و به فهم حیات سیاسی و اجتماعی آنها کمک نماید.
- کلیت ساختار کتاب خوب سازمان‌دهی و طراحی شده است، باوجود این مؤلف از چند مسئله اساسی که جزء ساختار پژوهشی هر اثر تحقیقاتی - آموزشی است، غفلت کرده است:

✓ کتاب فاقد مبحث پایانی و نتیجه‌گیری است. ارائه مبحثی با عنوان نتیجه‌گیری، جزء اصول اساسی هر پژوهش و نوشتار آموزشی و پژوهشی است. در این مبحث، نتایج برجسته و دستاورد تحقیق و تفاوت‌های اساسی آن با سایر تحقیقات از این‌دست مشخص می‌گردد و زحمات و دیدگاه‌های کلی نویسنده روشن و جمع‌بندی می‌گردد و برای مخاطبین هم‌گیرایی خوبی ایجاد خواهد نمود.

✓ فاقد خلاصه‌نویسی و نتیجه‌گیری پایان فصلی است. این قسمت برای کتاب‌هایی که به‌منظور آموزشی تهیه می‌شود، اثربخش است.

- ✓ ورود به مباحث هر فصل بیشتر باید با نیم‌نگاهی به فصول یا فصل پیشین باشد، تا تداوم و پیوستاری مطالب بر مخاطبان اثرگذاری بیشتری داشته باشد.
- ✓ داشتن تمرین و راهنمای مطالعاتی، کمک مساعدی به خواننده در هر بخش یا فصل است.

- ارائه نقشه، نمودار، جدول و تصاویر متناسب با موضوع، به‌ویژه در باب بستر تاریخی و جغرافیایی که گستره فعالیت سیاسی و اجتماعی ائمه و اجتماعات و پیروان آنها بوده است، می‌تواند به فهم بهتر مطالب کمک کند.
- رابطه تاریخ حیات ائمه با تاریخ کلی جهان اسلام و حیات تاریخی عام تشیع و جنبش‌های شیعی که در زمان حیات ائمه شیعه به‌وقوع پیوسته، تاحدود زیادی بررسی و تبیین نشده است. بررسی چشم‌انداز کلی تاریخ اسلام و تبیین سایر جریان‌های شیعی در بستر کلان تاریخی آن می‌تواند در فهم اندیشه و تاریخ تشیع امامی و فهم حیات ائمه و نوع مواضع و نگرش آنها در مقاطع تاریخی مختلف، راه‌گشا باشد.
- از نواقص مهم کتاب، بی‌توجهی مؤلف به نقد و معرفی برخی دیدگاه‌ها در باب تشیع و نظریه امامت به‌ویژه از سوی مخالفان مذهبی یا منتقدان تشیع و نقدنکردن برخی دیدگاه‌های رایج در میان خاورشناسان و مستشرقان در باب خاستگاه و نظریه امامان شیعه و شکل‌گیری تشیع اثنی‌عشری است. اینگونه نظریه‌ها هم در منابع کهن ملل و نحل‌نویسی و فرقه‌نگاری و گاه در منابع رسمی تاریخی و هم در بررسی‌ها و تحقیقات جدید مستشرقان و منتقدان تشیع وجود دارد. اشاره به این دیدگاه‌ها و نقد و بررسی مبانی و منابع اینگونه استنباطها به‌صورت مستند می‌توانست به غنای علمی موضوع کمک کند.
- نکته آخر اینکه تهیه فهرست اعلام و اسامی اماکن و تهیه نمایه می‌تواند بر محاسن کتاب بیفزاید.

تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان^(ع)

محمد نصیری، قم: معارف، ۱۳۸۶، چاپ پنجم، ۲۶۴ صفحه.

معرفی اثر

کتاب «تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان» به ضرورت طرح پرداختن به تاریخ امامت و تشیع آغاز نموده است و مسئله تشیع و علل و عوامل مؤثر در پرداختن به این مسئله و رویکردهای رایج در بررسی این مبحث را به اختصار بررسی کرده است و ضمن ارائه پیشینه‌ای از تلاش‌هایی که در حوزه امامت پژوهی صورت گرفته است، به بیان برخی از آثار نخبگان و نویسندگان شیعه با رویکردها و رهیافت‌های تاریخی، کلامی، عرفانی و تفسیری در حوزه امام‌شناسی اشاره کرده، سپس با اتخاذ رویکرد تحلیل تاریخی، تاریخ تشیع و موضوع امامت، خاصه تا عصر غیبت کبری را در پنج فصل کلی با عناوین زیر بررسی می‌کند:

فصل اول: شیعه‌شناسی، معناشناسی، پیدایش و گسترش تشیع؛ فصل دوم: مبحث جانشینی پیامبر و بروز شکاف میان مسلمانان؛ فصل سوم: حکمت و حکومت امام علی بن ابی‌طالب^(ع)؛ فصل چهارم: با عنوان «ائمه و مقتضیات زمان در دوران امویان»، درباره حیات سیاسی و فکری امامان شیعه از ماجرای صلح امام حسن^(ع) تا تأسیس مکتب علمی و فرهنگی امام باقر^(ع) بحث شده است؛ فصل پنجم: با عنوان کلی «ائمه در دوره عباسیان» به بررسی حیات امامان شیعه از امام جعفر صادق^(ع) و سیر تحولات تاریخی شیعه تا عصر غیبت کبری پرداخته است. پایان‌بخش این فصل، مبحث نواب خاصه امام مهدی^(عج) و وظایف و اقدامات آنهاست.

هرچند مؤلف، رویکرد تاریخی را در بررسی تحولات تاریخ تشیع و امامان شیعه اتخاذ نموده، به لوازم این رویکرد پایبند نبوده است و گاه تحت تأثیر نگرش‌های کلامی و تحلیل‌های کلی و غیر تاریخی قرار گرفته که در ادامه بررسی‌ها بدان اشاره می‌شود.

۱۶ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

به‌طور کلی نتیجه بررسی این اثر را در دو بخش، یکی در حوزه بررسی شکلی و دیگری در حوزه بررسی محتوایی اثر به شرح زیر ارائه می‌کنیم.

بررسی شکلی اثر

به‌لحاظ شکلی، کلیت اثر خوب ارزیابی می‌شود، اما اشکالاتی در کار وجود دارد که اگر در چاپ‌های بعدی برطرف شود، بهتر خواهد بود.

- از لحاظ حروف‌نگاری و رعایت اصول نگارشی و ویرایشی از اسلوب واحد و مناسبی پیروی شده، هرچند در تنظیم بندها، تناسب مطلوبی ایجاد نشده است.
- صفحه‌آرایی اثر مطلوب است، اما با بازنگری مجدد در عناوین فصل‌ها و قسمت‌های مختلف می‌توان تناسب بهتری در فصل‌بندی‌ها و تقسیمات ساختار کتاب ایجاد کرد.
- طرح جلد و قطع کتاب کمابیش خوب است، اما اگر طرح جلد بتواند به‌لحاظ زیبایی و جذابیت، اثرگذاری خود را در مخاطب ایجاد کند، بهتر خواهد بود.
- کتاب صحافی مطلوب و مناسبی ندارد، به‌طوری‌که با یک تورق، شیرازه کتاب از هم پاشیده می‌شود.
- عنوان کتاب و عناوین فصل‌ها در سرصفحه‌های کتاب اگر به شکل زیباتری طراحی شود، می‌تواند تأثیر مناسبی در کلیت صفحه‌آرایی کتاب داشته باشد.

بررسی محتوایی اثر

کتاب «تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان» هرچند به بررسی تاریخ تشیع به‌طور عام پرداخته و مقصود نویسنده بررسی تاریخ تحولات خاص تشیع امامیه بر محور زندگانی و حیات سیاسی و فکری امامان شیعه اثنی‌عشری بوده است و اثری کمابیش مناسب در سطح کارشناسی ارزیابی می‌شود، به‌لحاظ محتوایی و متنی، نقاط قوت و ضعفی دارد که به‌اختصار و به‌عنوان پیشنهاد بیان می‌گردد:

تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان (ع) ۱۷

امتیازها

- داشتن فهرست تفصیلی متن، پیشگفتار، مقدمه و ساختار مناسب همراه با ذکر اهداف و مقاصد مورد نظر.
- ارائه تمرین و آزمون برای فعالیت بیشتر مخاطبان و تعمق بیشتر در متن.
- ارائه نکات پیشنهادی به‌عنوان راهبردی مناسب در ایجاد انگیزش در امر مطالعه بیشتر با رویکرد جست‌وجوگرانه.
- معرفی منابع بیشتر برای راهنمایی مخاطب به مطالعه گسترده‌تر.
- نکته مهم و جالب توجه در اثر، طرح و بررسی شبهات است: شبهه‌سنجی و بیان نکات مبهم و قابل‌چون‌وچرا و ارائه برخی پاسخ‌های مناسب برای اقناع مخاطبان. طرح اینگونه شبهات، ارائه توضیح یا پاسخ در باب تاریخ، اندیشه‌ها و افکار تشیع و ائمه، از وجوه نوآورانه اثر محسوب می‌شود.
- نکته دیگری که در این اثر با روشی پسندیده نگاشته شده و از وجوه نوآوری اثر محسوب می‌شود این است که مؤلف برای نکات غامض و مشکل درس و اصطلاحات تخصصی متناسب با فهم مخاطبان خود، توضیحات تکمیلی در پایان هر فصل بیان نموده است.
- کتاب به‌طور کلی دارای حجمی مناسب برای مخاطبان است.
- عنوان و محتوا با یکدیگر انطباق دارد و مؤلف تلاش نموده در چارچوب عنوان و اهداف مورد نظر خود پیش برود. نظم منطقی، محتوایی و شکلی همراه با تسلسل و پیوستگی مطالب به‌طور کلی و جزئی در کلیت اثر دیده می‌شود.
- گستردگی استفاده از منابع مناسب است و اعتبار علمی منابع و مراجع دست اول و میزان استفاده از آنها کافی بوده است؛ هرچند در برخی موارد استفاده از اینگونه منابع، با واسطه صورت گرفته و گاه به نقل از آثار دیگران بوده است، رعایت امانت‌داری در ذکر منابع و آثار و نحوه نقل و استناد به آنان به‌خوبی صورت گرفته است.

- قواعد، اصول و روش علمی در تدوین و تألیف اثر رعایت شده و محقق کوشش نموده که تحلیل‌های معتدل و منطقی متناسب با برداشت خود ارائه کند.

کاستی‌ها

با وجود برخی نکات قوت مورد اشاره در بالا، در ساختار متنی و تحقیقاتی کتاب، نقاط ضعفی راه یافته که در صورت اصلاح می‌تواند متنی متناسب با اهداف نویسنده، ناشر و رضایت مخاطبان فراهم آید. اهم این اشکالات به شرح زیر است:

- یکی از مهم‌ترین اصول اساسی در ساختار محتوایی و متنی هر اثر که پیوند متناسبی میان اجزای تحقیق برقرار می‌کند، ارائه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری فصلی و تبیین ارتباط محتوایی میان فصول گذشته با فصل یا فصول بعدی است. بیان این جمع‌بندی به‌ویژه در کتب آموزشی برای ایجاد تمرکز و پیوند در اندیشه خواننده، اثری مطلوب برجای می‌گذارد. این امر هرچند در نگاه کلی کتاب دیده شده، در نگرش جزئی و فصلی لحاظ نشده است.
- موضوع برآیند اثر و نتیجه‌گیری نهایی که حاصل یافته‌ها و دیدگاه‌های مؤلف یا خلاصه اثر محسوب می‌شود و از اجزای اصولی هر کتاب و تألیفی قلمداد می‌گردد، در این اثر مورد غفلت واقع شده است. پیشنهاد می‌شود که مؤلف در چاپ بعدی آن را تکمیل کند.
- هرچند کیفیت معادل‌سازی و توضیح و تبیین اصطلاحات تخصصی مناسب است، با توجه به اینکه کتاب با اهداف آموزشی نگاشته شده است، ترجمه متن احادیث و روایات عربی می‌تواند در متن و پاورقی به فهم مطالب کمک کند.
- کتاب فاقد هرگونه جدول، نمودار، نقشه یا تصویر است. بهره‌گیری از ابزار و روش‌های کمی و تصویری به‌تناسب موضوع می‌تواند هم در ایجاد تنوع‌بخشی و هم به‌لحاظ کمک به فهم بیشتر مطالب، آثار مطلوبی در مخاطبان ایجاد کند.

تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان (ع) ۱۹

- کتاب فاقد هرگونه فهرست اسامی اعلام و اماکن است. بدون تردید این فهرست به‌ویژه برای کسانی که با نگرشی مروری و تحقیقاتی ممکن است به این کتاب رجوع کنند مفید فایده است.
- نکته عمده اینکه اهتمام مؤلف بیشتر بر منابع کهن و متون معطوف شده و به تحقیقات و تألیفات جدید مورخان و مستشرقان داخلی و خارجی و تحلیل‌ها و دیدگاه‌های آنان توجه نکرده است. هرچند گاهی به برخی از این دیدگاه‌ها اشاره کرده، این آگاهی‌ها بیشتر حاصل نقل یا مراجعه مستقیم نیست و استنادی به دیدگاه‌های رایج این دسته از محققان و آثار آنها نشده و در فهرست منابع نیز اسامی محققان یادشده و آثارشان دیده نمی‌شود.
- دیدگاه‌های گل‌زیهر، هاجسن، دفتری، ولهاوزن، هالم، مادلونگ، جعفری، شعبان، لالانی، فیومی، الشیبی، اسد حیدر، مدرسی طباطبایی و... از جمله تحقیقات قابل اعتنا، نقد و بررسی هستند که همگی در شناخت حرکت، حیات و تحولات تاریخی و فکری تشیع و امامان شیعه می‌تواند مورد توجه قرار گیرند. به‌هرحال آشناساختن دانشجویان با دیدگاه‌ها و آثار و تحقیقات اینگونه افراد می‌تواند آنان را با نگرش‌های تحقیقاتی و روش‌شناسی‌های تاریخی و سیاسی در حوزه شیعه‌پژوهی آشنا سازد.
- رویکرد تحلیل تاریخی مورد نظر مؤلف در متن بیشتر بر تحلیل‌های کلی استوار است و مستندهای تاریخی که باید شاکله اساسی تحقیق را تشکیل دهد، گرفتار ضعف ساختار تاریخی مبتنی بر حوادث (وقایع‌نگاری و کرنولوژیکی) است؛ زیرا هم در بیان حوادث تاریخی تشیع و هم در پیوند این تاریخ با حوادث کلان تاریخ سیاسی و مذهبی اسلام، دقت وقایع‌نگارانه به‌عمل نیامده است. درواقع بستر کلان تاریخ اسلام به‌عنوان متنی که تشیع نیز در درون آن بالیده است مورد توجه جدی واقع نگردیده است.

۲۰ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- درباره بررسی حیات تاریخی و فکری ائمه نیز بیشتر غلبه با تحلیل‌های کلی و تاحدودی سیاسی است. ابعاد و جنبه‌های شخصیتی، اخلاقی و اجتماعی ائمه از مواردی است که مورد توجه جدی قرار نگرفته است. درباره حضور تاریخی ائمه، حادثه‌نگاری و ثبت وقایع تاریخی که شاکله و پیکره اساسی تاریخ‌نگاری است، کمابیش در کلیه موارد به‌اجمال برگزار گردیده و گاهی به فراموشی سپرده شده است.
- ازجمله موارد دیگر، بهره‌گیری کلی از منابع بدون ارجاع به مطالب مورد نظر، نقل به‌واسطه – درحالی‌که امکان دسترسی به مآخذ ممکن بوده است – یا ارجاع اشتباهی است که گاهی در متن و تحقیق راه یافته است. ازجمله اینگونه موارد می‌توان به مصادیق ذیل رجوع نمود:
 - ✓ ص ۱۲۹: استناد به «شیعه در اسلام» استاد طباطبایی و کتاب «مرد نامتناهی» از صدر.
 - ✓ ص ۱۱۸: استناد به کتاب «خداوندان اندیشه سیاسی».
 - ✓ ص ۱۷۹: استناد به وسائل، کتاب جهاد، کتاب سرائر ابن ادریس واقعه صفین.
 - ✓ ص ۱۱۴: ارجاع اشتباهی به خطبه ۹۲ نهج‌البلاغه و ...
- هرچند کتاب، حجمی مناسب برای مخاطبان دارد، در تنظیم مطالب فصول، تناسب حجمی متن به‌لحاظ بیان مطالب و ذکر روند تحولات تاریخی ادوار مختلف تشیع، به‌ویژه در دو فصل آخر در مقایسه با فصول پیشین، آنچنان حق مطالب را ادا نکرده است؛ به‌ویژه اینکه شکل‌گیری و سازمان‌دهی فکری و فرهنگی تشیع و ترسیم مواضع و خطوط کلی مذهبی آن در قبال سایر جریان‌های شیعی در این عصر اتفاق افتاد.

تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان^(ع)

محمد نصیری، قم: معارف، ۱۳۸۶، چاپ پنجم، ۲۶۴ صفحه.

بررسی شکلی اثر

- حروف‌نگاری و صحافی کتاب خوب است.
- صفحه‌آرایی و طرح جلد آن بسیار خوب است.
- قواعد عمومی ویرایش و نگارش را رعایت و دیدگاه‌ها را منظم کرده است. البته در موارد بسیاری با توضیحات بسیار شرح داده است.
- کتاب دارای پیشگفتار، هدف نگارشی معین، مقدمه، فهرست تفصیلی، تمرین و آزمون، کتاب‌شناسی مناسب در پایان هر فصل و نیز فهرست منابع است، ولی جدول، تصویر، نمودار، نقشه، فهرست اعلام و موضوعی ندارد.
- روی‌هم‌رفته ویژگی‌های شکلی کتاب، کاربرد آن در برنامه آموزشی را مناسب می‌نماید.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- شیوه نگارش و ترتیب و توضیح مطالب برای تفهیم منظور نویسنده بسیار خوب و هدف وی روشن است.
- کیفیت و میزان کاربرد و معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی با توجه به روان و رسابودن نزد مخاطب تخصصی، در متن و به‌ویژه پی‌نوشت‌ها به‌خوبی رعایت شده است.
- موضوع کتاب با توجه به اهداف درس‌های مورد نظر (تاریخ ائمه^(ع) و تاریخ تشیع) دارای تناسب و جامعیت است.

- محتوا از نظر موضوع با عنوان و فهرست منطبق است.
- مطالب کتاب با آخرین سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای درس‌های مورد نظر از مطابقت کمابیش (با لحاظ اینکه مطابقت کامل در این باره با یک جلد کتاب میسر نیست و به چندین مجلد نیاز است) کامل برخوردار است.
- مطالب در کل (تسلسل عناوین کلی) و درون هر فصل (تسلسل عناوین جزئی و پیوند آن با نتیجه اثر)، نظم منطقی و انسجام کافی دارد.
- ادبیات کتاب روزآمد است و نوآوری‌هایی در نظم مباحث آن دیده می‌شود.
- منابع، اعتبار علمی بالایی دارند و استفاده از آنها در کمال امانت است. همچنین اصول منبع‌دهی علمی با دقت بسیار در استنادها و ارجاعات رعایت شده است.
- رویکرد اثر نسبت به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی روی هم‌رفته مثبت می‌نماید.
- در پایان هر فصل، افزون بر تمرین و آزمون مناسب، نکته‌های بسیار خوب در ارتباط با محتوای فصل و مآخذی برای مطالعه بیشتر آمده است.

کاستی‌ها

- کتاب، بحث مقدماتی برای هر فصل، خلاصه، نتیجه یا جمع‌بندی نهایی و ویژه هر فصل ندارد.
- با توجه به لحاظ‌نشدن همه دیدگاه‌ها به‌ویژه دیدگاه‌های مخالف درباره موضوعات، بی‌طرفی کامل علمی رعایت نشده و محتوا فاقد جامعیت بایسته است.
- داده‌ها و اطلاعات کتاب روزآمد نیست؛ زیرا در این باره نه تنها مطالعات جدید، بلکه در مواردی همه دیدگاه‌های منابع لحاظ نشده و می‌توان گفت که این موارد اغلب تک‌بعدی نگاشته شده است. برای نمونه می‌توان به داوری یک‌سویه نویسنده درباره مرجئه و منفی و منفعل‌دانستن آنان اشاره کرد (ص ۱۸۸)؛ حال آنکه مرجئه،

تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان (ع) ۲۳

تأثیرات مثبت هم داشته است. دکتر حاتم قادری در کتاب «اندیشه‌های سیاسی در اسلام و ایران» از نقش غیر مستقیم آنان در گسترش اسلام، در مواردی مخالفتشان با بنی‌امیه و حتی کشته‌شدن یکی از رهبرانشان در این راستا یاد کرده است. در صفحات ۱۹۴ و ۲۳۵، عملکرد معتدل و مثبت مهتدی عباسی برخلاف عمر بن عبدالعزیز اموی، سیاسی معرفی شده است که اگر نویسنده، دیدگاه‌های دیگر به‌ویژه مطالعات نوین را هم لحاظ می‌نمود، عملکرد عمر دوم نیز سیاسی بوده است. دشمنی متوکل با شیعه (ص ۱۹۴) بایسته مطالعه و تأمل بیشتر است؛ در دوره‌ای که اندیشه‌ها و مذاهب گوناگون بسیاری در جامعه گسترش یافته بود، متوکل با هدف حفظ یکپارچگی جامعه از راه تثبیت یک آیین رسمی مذهب تسنن، پیروان مذاهب و نحله‌های غیر تسنن را زیر فشار نهاد که با توجه به جمعیت زیاد شیعیان و موقعیت برتر آنان، فشار بر آنان سخت‌تر بود. دیدگاه‌های دیگر درباره روابط مأمون و امام رضا^(ع)، از جمله دیدگاه برخی از بزرگان شیعه درباره دست‌داشتن یا نداشتن خلیفه در شهادت آن امام (این موضوع به بررسی جدی نیاز دارد) نیامده است. اینگونه موارد در کتاب بسیار است.

- روزآمد نبودن اطلاعات و داده‌های کتاب و نبود نظریه و ساختار علمی جدید، خلاقیت ویژه و افقی نو و همچنین فقدان نقد و بررسی و تحلیل‌های علمی بایسته در آن آشکار است. با آنکه از منابع در کمال امانت استفاده شده، این بهره‌ستانی یک‌سویه و در راستای اثبات یک دیدگاه است و بسیاری از دیدگاه‌های نوین (مانند: «The origins and Exyly» سید حسین جعفری؛ «ائمتنا» عادل ادیب؛ آثار دکتر سید حمید عنایت؛ دیدگاه‌های ابراهیم بیضون و...) لحاظ نشده و این به معنای عدم کفایت مآخذ به‌ویژه مطالعات نوین است. نقد و بررسی‌های یک‌سویه و جانب‌دارانه (با یک دیدگاه) تا اندازه‌ای به سطحی‌شدن کتاب انجامیده است. برای اثبات مبانی و پیش‌فرض‌های مورد قبول شیعه، لحاظ‌نمودن همه دیدگاه‌ها بایسته است. حال آنکه محتوای کتاب در این باره هم یک‌جانبه و

سطحی است و با دیدگاه‌های فرانکر اندیشمندان شیعی (که حتی اگر دیدگاهی را نپذیرفته، آن را در بوته نقد و بررسی عالمانه نهاده‌اند) نیز هم‌خوانی کامل ندارد. این یک‌سویه‌نگری و نادیده انگاشتن دیدگاه‌های دیگر، تأثیر بایسته بر مخاطب نمی‌نهد.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی کتاب دارای نثر روان و گویا، با محتوایی جامع، منطقی و مناسب با هدف نگارش، ضمن رعایت ارزش‌های دینی است و همان‌گونه که گذشت، در پایان هر فصل نیز تمرین و آزمون‌های مناسب، نکته‌ها و مأخذی برای مطالعه بیشتر آمده است. با این حال کتاب فاقد خلاصه، نتیجه‌نهایی و ویژه فصل‌ها، بحث مقدماتی برای هر فصل و جامعیت در خود به‌ویژه درباره دیدگاه‌های مخالف است. این یک‌سونگری به نبود خلاقیت، نظریه علمی نو و تحلیل‌های وزین و سطحی‌شدن اثر انجامیده، تأثیر بایسته بر مخاطب نمی‌نهد. بهتر آن است که با لحاظ این کاستی‌ها و تلاش برای زدودن آن، هر فصل و حتی زیرفصل‌ها، جداگانه دستمایه پژوهشی جامع گردد.

تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی (جلد ۶)

محمد محمدی ملایری، تهران: طوس، ۱۳۷۹، چاپ اول، ۲۶۷۹ صفحه.

ج اول: چ دوم، ۱۳۷۹، ۵۵۰۰ نسخه، ۳۹۸ صفحه

ج دوم: «دل ایران شهر (بخش اول)»، چ اول، ۱۳۷۵، ۷۰۰۰ نسخه، ۴۹۳ صفحه

ج سوم: «دل ایران شهر (بخش دوم)»، چ اول، ۱۳۷۹، ۵۵۰۰ نسخه، ۳۹۹ صفحه

ج چهارم: «زبان فارسی همچون مایه و مددکاری برای زبان عربی در نخستین

قرن‌های اسلامی»، چ دوم، ۱۳۸۰، ۳۳۰۰ نسخه، ۴۴۰ صفحه

ج پنجم: «نظام دیوانی ساسانی در دولت خلفا»، چ اول، ۱۳۸۲، ۳۳۰۰ نسخه، ۴۶۲

صفحه

ج ششم: «پیوست‌ها (۱)»، چ اول، ۱۳۷۹، ۵۵۰۰ نسخه، ۴۸۶ صفحه

معرفی مؤلف

نویسنده این اثر شش‌جلدی، محمد محمدی ملایری (۱۲۹۰-۱۳۸۱ ش)، متولد ملایر است که مطالعات عالی خود را در زمینه زبان و ادبیات عربی در دانشگاه آمریکایی بیروت به پایان رساند. کتاب‌های «الترجمة و النقل عن الفارسیة»، «التاج و الآیین» و «الادب الفارسی» از نوشته‌های وی به زبان عربی است که در دوره اقامت چندساله خود در لبنان منتشر کرد. پس از بازگشت، کتاب «فرهنگ ایرانی پیش از اسلام و آثار آن در تمدن اسلامی و ادبیات عربی» را در دانشگاه تهران به چاپ رسانید.

مجموعه حاضر با نام «تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی (در پنج مجلد و دو پیوست)»، نتیجه تحقیقات وی در طول چهل سال است. دکتر محمدی در سال ۱۳۲۶ کرسی زبان و ادبیات فارسی را در دانشگاه لبنان تأسیس و ده سال اداره کرد. مجله «الدراسات الادبیه» به همت وی به مدت نه سال از سوی همین

۲۶ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

کرسی منتشر شد. از سال ۱۳۴۶ به تهران بازگشت و ده سال، رییس دانشکده الهیات و معارف اسلامی (معقول و منقول) بود. مجله «مقالات و بررسی‌ها» را در همین دوره بنیان نهاد. وی در سال ۱۳۸۱ درگذشت.

معرفی اثر

این اثر در شش جلد با عنوان «تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی» فراهم آمده است. هر یک از مجلدات به بررسی موضوعی خاص اختصاص دارد و همین عنوان برای هر یک آمده است.

عصر انتقال

محمدی، منظور خود از «عصر انتقال» را در مباحث مقدماتی چنین بیان می‌کند: «مراد از انتقال در اینجا، انتقال قدرت سیاسی و نظامی دولت ساسانی به دولت خلفا نیست که در مدتی کوتاه صورت گرفته، بلکه انتقال تمدن و فرهنگ ملت ایران است از عصری با ویژگی‌های خاص خود به عصر دیگری در آن، در اثر برخورد با عوامل دیگر و در مسیر تحول تدریجی و تاریخی خود، ویژگی‌های دیگری هم یافته و به مقتضای اوضاع و احوالی که بر آن گذشته، به شکلی دیگر یا به زبانی دیگر هم درآمده و به همین سبب بسیاری از بخش‌های مهم و اساسی آن را پرده‌های ابهام ناشی از تعریب پوشانده و بخش‌های دیگری هم در تاریکی‌های تاریخ باقی مانده است که همه آنها برای شناخته‌شدن در انتظار پژوهشگران دانشمند و دل‌آگاهی هستند تا به پایمردی آنان، پرده‌های ابهام کنار روند و از تاریکی‌های تاریخ به صحنه بحث و تحقیق در آینده و از آنجا به روشنایی‌های تاریخ گام نهند» (ج ۱، ص ۶).

تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی ۲۷

چنان که در جای دیگری می‌گوید:

«... میان دو دوره ساسانی و اسلامی در آنچه به زبان و فرهنگ ایران بازمی‌گردد، دورانی به نام دوران انقطاع بدین‌گونه که میان دو دوره هخامنشی و ساسانی وجود می‌داشت، باقی نمی‌ماند و آنچه باقی می‌ماند دورانی بود که در آن، فرهنگ ایران در گذار از عصر ساسانی به عصر اسلامی، تحولی متناسب با جامعه اسلامی ایران یافته، هم به زیّ عربی درآمده و در فرهنگ و ادب عربی اثر گذارده و هم در زیّ فارسی خود در درون جامعه ایرانی به سیر تاریخی خود ادامه داده، تا بار دیگر در زمانی مناسب در جهان علم و ادب به شکل فارسی اسلامی رخ نماید و هم در مظهر تدبیر و سیاست که از قرن‌ها پیش از اسلام در اداره دولت‌های ایران به کار می‌رفته و در این دوران در راه‌بردن حکومت خلفا به کار رفته، با این تفاوت که در این دوران آنچه شده و اتفاق افتاده، آنچنان دچار دگرگونی و ابهام گردیده که رفع آنها به آسانی و بدون تحقیق و تتبع ژرف میسر نیست و همین امر هم باعث بوده که از این دوران ناشناخته به دوران انقطاع تعبیر شود. بنابراین اگر بتوان پرده‌های ابهامی را که از این دگرگونی‌ها و عوامل دیگر به وجود آمده کنار زد، می‌توان امیدوار بود که آن انقطاع هم به پیوستگی بدل گردد و به همین دلیل است که در این کتاب، این دوران به جای دوران انقطاع، دوران انتقال عصر ساسانی به عصر اسلامی نامیده شده است.» (ج ۱، صص ۴۱-۴۲).

محتوای هر یک از مجلدات شش‌گانه

جلد نخست با عنوان کلی یادشده در یک مقدمه و ده گفتار به بیان مقدمات می‌پردازد. پس از بیان داستان پیدایی و نگارش این اثر در مقدمه، در گفتار دو، از «گرایش اسلامی ایرانیان» بحث می‌کند که خواندنی و جالب است و در گفتار سوم، دوران انتقال را به اجمال بررسی می‌کند و آنگاه از حضور ایرانیان در عربستان سخن می‌گوید. «جایگاه حیره و انبار،

در مطالعات مشترک فارسی و عربی و آشفتگی‌های درونی دولت ساسانی» از دیگر مباحث قابل توجه در این مجلد از تاریخ و فرهنگ ایران است که درحقیقت زمینه‌ای است مناسب برای ورود به بررسی‌های دقیق درباره انتقال میراث تاریخی و فرهنگی ایران به دوران اسلامی، چنان‌که در گفتار دهم از دو نخستین آشنایی ایرانیان با اسلام و روند فروپاشی «امپراتوری ساسانی» بحث می‌کند.

نویسنده در این جلد به تبیین پیوندگاه دو دوران ساسانی و اسلامی می‌پردازد که در تداول فرهنگ تاریخ، دوران فترت یا انقطاع نامیده شده است. گذار از ساسانیان به عهد اسلامی، مشحون از کنش و واکنش‌های تاریخی و حاصل تعاطی تمدن و فرهنگی است که کم‌عنایتی به وجوه مختلف آن، منشأ زبان‌های فراوان بوده است. نویسنده با استناد به مدارک و شواهد، بر این باور است که اعراب مسلمان با تسخیر مدائن - پایتخت ساسانی - و چیرگی بر عراق - به‌عنوان استان مرکزی ایران و دل ایران‌شهر - خود را در قالب دیوان خراج با یک سازمان منظم و به‌نسبت پیچیده نظام مالی روبه‌رو یافتند. وی عقیده دارد که تأثیرپذیری فرهنگ و زبان عربی و اسلامی از تمدن و زبان فارسی نیز گستره‌ای دارد که روشنی بخشیدن به آن، لازمه شناخت این دوران و دوره‌های پسین و وابسته به آن است.

جلد دوم با زیر عنوان «دل ایران‌شهر (بخش نخست)» به بررسی سرزمین‌های غربی ایران به‌ویژه سواد (عراق امروزی) اختصاص دارد. مؤلف با استناد به متون جغرافیایی به‌ویژه *ابن‌خردادبه* و *قدمه‌بن‌جعفر*، به تقسیمات کشوری و استان‌های ایرانی آنجا می‌پردازد. این جلد با ۵ مقدمه و ۲۳ گفتار، به دیرینه‌شناسی علمی بررسی جغرافیای تاریخی سراسر عراق اختصاص دارد که در جایگاه استان مرکزی ساسانیان، دل ایران‌شهر نامیده می‌شد. در این اثر، از نخستین آشنایی اعراب مسلمان با نظام دیوانی ایران، اصلاحات مالی انوشیروان و فرآیند گسترش و پیشرفت نظام دیوانی ایران باستان، نظام آبیاری ایران و سابقه تاریخی آن، تقسیمات کشوری و دیوانی سورستان (عراق فعلی)

تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی ۲۹

سخن می‌گوید. هدف وی، تبیین جایگاه این مناطق در انتقال فرهنگ و تمدن ایرانی به عالم اسلامی است.

درباره بصره، پس از بیان دیدگاه لغویان و جغرافیانویسان، دیدگاه مشهور و رایج را رد کرده، با استناد به نقلی از حمزه اصفهانی، عقیده دارد که بصره، معرب «بسرا» است که از آنجا چندین راه به جهات مختلف می‌رفته است و چون بیش از چهار راه بوده، «بسیار راه» و مختصر آن، «بصرا» شده است. وی در اینجا کارگزاران خلیفه از جمله مغیره بن شیبه و ابوموسی اشعری را هم نقد کرده که برخلاف شریعت اسلامی، شهوت‌رانی، مال‌اندوزی و ستمگری داشته‌اند.

جلد سوم به بخش دوم «دل ایران شهر» اختصاص دارد و در ۲۴ گفتار ضمن بررسی دیگر استان‌های غربی ایران ساسانی که در منطقه سواد (عراق کنونی) واقع بود، به موضوعات مهم و ارزشمندی می‌پردازد که در مطالعات اسلامی از جایگاه بارزی برخوردار است. از جمله می‌توان به مباحث زیر اشاره کرد: بغداد در عصر ساسانی، ایرانیان در یمن، آثار اجتماعی و اقتصادی حکومت ایرانیان در یمن، عرب‌ها در ایران، عایشه در بصره، خلافت علی^(ع) و انتقال مرکز خلافت از مدینه، سرزمین عربی به کوفه و قلمرو ایران، اسلام ایرانی، نخستین گام‌ها در راه اقتباس نظام دیوانی ایرانی، ویرانگری‌های حجاج در سورستان، کوچ‌ها و کوچ‌نشین‌های عرب و دیگر مناطق ایرانی و دهقان‌ها.

در گفتار چهاردهم که به خلافت علی^(ع) و انتقال مرکز خلافت اختصاص دارد، مباحثی از این قبیل جلوه می‌کند: کاخ‌های ساسانی در کوفه، رزمندگان ایرانی در کوفه، علی و هدیه نوروزی، علی و دهقانان انبار، یادگاری از خلافت علی^(ع) در تاریخ سورستان، علی^(ع) در میان اسواران ایرانی.

گفتار پانزدهم با عنوان «اسلام ایرانی» به موضوعات زیر می‌پردازد: اسلام ایرانی از نظر محققان معاصر، اسلام ایرانی در دوران انتقال، الگوهایی که می‌بایست معرف اسلام می‌بود ولی نبودند، خالد بن ولید، مغیره، ولید بن عقبه و سعید بن عاص.

محمدی با بیان اختصاری از دیدگاه محققانی همچون ماسینیون و هانری کربن در باب اسلام ایرانی می‌گوید:

«آنچه در اینجا موضوع سخن است، نه آن ویژگی‌های فرهنگی و عرفانی و فلسفی، بلکه بررسی ریشه‌های تاریخی اسلام ایرانی است در پرتو مبانی اعتقادی و مظاهر اجتماعی آن و بازتاب آنها در زمینه‌های سیاسی و مبارزه‌های عملی ایرانیان در دوره‌های مختلف تاریخی و آثار سازنده آن است در تاریخ اسلام و گسترش فرهنگ آن» (ج ۳، صص ۲۵۷-۲۵۸).

سپس اسلام ایرانی را با همین ویژگی در دوره انتقال بررسی می‌کند. جلد چهارم با زیرعنوان «زبان فارسی همچون مایه و مددکاری برای زبان عربی در نخستین قرن‌های اسلامی»، به سابقه ترجمه و نقل از فارسی به عربی می‌پردازد و آن را برخلاف نظر رایج که مربوط به عصر عباسی و هم‌ردیف یونانی، سریانی و هلندی می‌دانند، به نیم‌قرن پیش از خلافت این خاندان می‌رساند و عقیده دارد که: «این نظر نه درباره ترجمه از زبان فارسی به عربی درست است و نه برای دسترسی مسائلی که در زبان عربی مطرح‌اند و ریشه در زبان فارسی دارند، مبنای درستی تواند بود» (ج ۴، ص ۹). نویسنده، دو هدف را از این بحث پی‌می‌گیرد: «یکی آنکه از خلال این بررسی‌ها به گوشه‌هایی از تاریخ و فرهنگ ساسانی دست یابیم که اهمیت آن برای تدوین تاریخ فرهنگی دوره ساسانی بر کسی پوشیده نیست و دیگر دستیابی به ریشه‌ها و اصول ایرانی زبان و ادبیات عربی...» (ج ۴ ص ۸).

دکتر محمدی در این جلد کوشیده در خلال مباحث لغوی و آنچه به ترجمه آن یا جهان ارتباط می‌یابد، به مباحث دیگری درباره پیوستگی‌های تاریخی دو زبان فارسی و عربی و کمک‌های زبان فارسی به زبان عربی و برخی مباحث دیگر که به زبان فارسی و پهلوی مربوط می‌شود، اشاره کند یا به تفصیل درباره آنها سخن گوید.

برخی از مطالب این مجلد، پیش از این در اثری مستقل با عنوان «فرهنگ ایرانی پیش از اسلام و آثار آن در تمدن اسلامی و ادبیات عربی» منتشر شده بود.

مطالب این جلد، طی یک مقدمه و سیزده گفتار سامان یافته و به همه بنیادهایی پرداخته که تمدن ایرانی و عربی و اسلامی از امتزاج آنها حاصل آمده است، نظیر:

تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی ۳۱

پیوستگی‌های تاریخی دو زبان فارسی و عربی، نقش منابع عربی و اسلامی در پژوهش ادب ساسانی، مترجمان فارسی ساسانی به زبان عربی در قرون نخستین اسلامی، تأثیر آیین‌نامه‌ها و تاجنامه‌ها و اندرزنامه‌های ساسانی در زبان و تمدن عربی اسلامی. این آثار فارسی ساسانی در فهرست ابن ندیم، کتاب مسکویه، حکمت بهمن‌شاه و آداب ابوذرجمهر آمده است.

جلد پنجم، «نظام دیوانی ساسانی در دولت خلفا» نام دارد و در هفده گفتار با استناد به کتاب‌هایی چون البیان و التبیین جاحظ، فارسنامه ابن بلخی، نوشته‌های مسعودی، آثار ابن قتیبه و... به بررسی نظام دیوانی یا سازمان مالی و اداری ساسانی در دولت خلفا می‌پردازد. درواقع این مجلد پس از درگذشت مؤلف در سال ۱۳۸۱، منتشر شده است. از این رو مقدمه آن را فرزند مؤلف، شاهرخ محمدی نوشته است.

وی هدف پدرش از تألیف در تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال را در دو مورد خلاصه می‌کند: «یکی بسط و گسترش آگاهی عمومی درباره جنبه‌هایی از تاریخ فرهنگی ایرانیان که آن را «دوران انتقال» خوانده و تاکنون پنهان مانده و یا در یک قالب بیگانه گم شده بود و دومی علاقه‌مند کردن دیگران به این زمینه از تحقیق و تشویق آنان به دنبال کردن آن...» (ج ۵، ص ۸).

مهم‌ترین عناوین فصول چنین است: مشاغل دیوانی فارسی در دیوان‌های عربی، دبیران و روش‌گزینش و آموزش آنان، اصطلاحات پارسی در دیوان عربی، گاه‌شماری ایرانی در دیوان عربی، دیوان خراج در دولت ساسانی، دبیرخانه شاهی در دولت ساسانی، دیوان رسائل در دستگاه خلافت، عبدالحمید کاتب و نثر فنی دیوانی، الگوهای نویسندگی، نخستین کتاب‌ها در فرهنگ دبیران: عیون‌الخبار ابن قتیبه و کتاب التاج.

پیوست‌ها (بخش اول)، درواقع تکمله‌ای است بر دوره «تاریخ و فرهنگ ایران در دوره انتقال» و مجموعه‌ای از ۲۸ مقاله، مصاحبه، سخنرانی و جستار در زمینه‌های ایران‌شناسی، زبان‌شناسی، ریشه‌یابی واژگان فارسی دخیل در زبان عربی و پاره‌ای آیین‌ها و جشن‌های ایرانی که زیر عناوین مختلف فراهم آمده است. در این مجموعه گفتار، بسیاری از ابهامات و ناشناخته‌های تاریخ ایران باستان و تأثیر مستقیم و بلافصل آن بر تمدن اعراب مسلمان

روشنی گرفته و نقش دانشوران ایران عهد ساسانی از یکسو و دانش ایرانیان و ایران و ایرانی از مشاغل گوناگون دیوانی و لشکری و تأثیر آن بر شکل‌گیری نهایی نظام حکومتی اعراب از سوی دیگر، پیگیری شده است.

بررسی اثر

روح کلی حاکم بر سراسر نوشته مفصل و چندجلدی دکتر محمدی، عبارت است از تلاش مستمر پدیدآورنده برای ردیابی چگونگی انتقال میراث تاریخی، فرهنگی و تمدنی ایران عهد باستان به‌ویژه دستاوردهای مدنی روزگار ساسانی به فرهنگ و تمدن اسلامی در روزگار خلفای اموی و عباسی.

نویسنده بر این فرض و بلکه باور و عقیده است که بخش عمده‌ای از میراث ایرانی پیش از اسلام (ادبیات، تشکیلات مالی و اداری) از طریق ترجمه متون پهلوی و نیز کارشناسان ایرانی شاغل در دستگاه خلفا به اعراب مسلمان منتقل شده و از این راه به حیات خود ادامه داده است. وی برای اثبات این فرضیه به بررسی متون عربی و سازمان مالی و اداری، تقسیمات کشوری، ادبیات، کتب تاریخی و... می‌پردازد. باید اذعان کرد که هرچند برای اثبات فرضیه خود گاهی بسیار به تفصیل می‌پردازد و شاید به‌نظر آید که به افراط گراییده است، نمی‌توان از حق گذشت که هرگز متعرض تعالیم و مبانی، اصول و آموزه‌های دینی اسلام نشده، فرهنگ و تمدن باستانی ایران را در تقابل با آن قرار نمی‌دهد؛ بلکه همت وی آن است که چنان‌که خود در مقدمه جلد نخست گفته، راه‌ها و اشکال انتقال تاریخ و فرهنگ ایران از عهده باستان به دوران اسلامی را بررسی کند.

چنین به‌نظر می‌رسد که محمدی، فرهنگ و تمدن اسلامی را به‌ویژه در حوزه و تشکیلات مالی و اداری متأثر و وام‌دار دیوان‌سالاری ساسانی می‌داند. به‌عبارت‌دیگر وی در این پژوهش مفصل خود، به بخشی از خدمات ایران و ایرانیان به اسلام و به‌ویژه دولت خلفا را توجه و با عنایت ویژه بررسی می‌کند و بدون آنکه هرگز متعرض خدمات اسلام به ایران و ایرانی شود، آن را نفی یا تأیید نمی‌کند، بلکه در این‌باره ساکت است. درحقیقت

تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی ۳۳

چنین مأموریتی برای کار خود تعریف نمی‌کند و شاید زیرکانه از زیر بار چنین تعهدی می‌گریزد.

مطالعه این پژوهش مفصل به شناخت خدمات و حضور پررنگ عناصر ایرانی و به‌ویژه میراث تاریخی ایران در حوزه فرهنگ و تمدن اسلامی مدد می‌رساند و درعین حال این پرسش بی‌پاسخ را در ذهن خواننده برجای می‌گذارد که اسلام چه خدمت یا خدماتی به ایران و ایرانی کرده است؟!

اینجاست که باید کتاب «خدمات متقابل اسلام و ایران» شهید مطهری را برای پاسخ به این پرسش به مطالعه بنشینیم.

نکته نهایی درباره وضعیت شکلی اثر است که به مرور ایام و در طول سالیان به تدریج چاپ و منتشر شده است. این نکته از توجه به نوبت چاپ و سال انتشار هر یک از مجلدات شش‌گانه هویداست. همین موضوع موجب شده که هرچند از نظر قطع، اندازه حروف و صحافی، شکل و شمایل یکسان آن حفظ شود، نه طرح جلد ثابتی دارد و نه از رنگ یکنواختی برخوردار است؛ چنان که کیفیت کاغذ آن هم در مجلدات مختلف و بلکه در یک جلد، متفاوت و گوناگون باشد.

نقص دیگر آن است که پیوست‌های کتاب کامل نیست و فقط یک جلد آن در قالب پیوست‌های (۱) به‌عنوان جلد ششم منتشر شده است.

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)

شهاب‌الدین دمیرچی، قم: معارف، ۱۳۸۶، چاپ اول، ۲۷۲ صفحه.

معرفی اثر

این کتاب با ویراستاری امیرعباس رجبی، بازبینی نهایی محمدتقی سلمانی و صفحه‌آرایی صالح زارع، در یک جلد و ۲۷۲ صفحه، برای اولین بار توسط دفتر نشر معارف در تابستان ۱۳۸۹ و با تعداد ۳۰۰۰ نسخه به چاپ رسیده است. کتاب دارای یک مقدمه سه‌صفحه‌ای و هفت فصل است که در پایان هر فصل، چند تمرین و پیشنهاد تحقیق برای خوانندگان آورده شده است. فصل اول (صص ۱۷-۷۶) به معرفی کلیات فرهنگ و تمدن اسلامی و ویژگی‌های عمومی آن می‌پردازد؛ مباحثی همچون پایگاه‌های علم، کتابخانه‌ها، نهضت ترجمه و برخی از علوم اسلامی که مسلمانان در آن پیشتاز بودند. فصل دوم (صص ۷۷-۸۹) به مبحث طب و بهداشت در اسلام پرداخته و از نگاه قرآن، پیامبر و ائمه، به بهداشت و درمان نگریسته است. فصل سوم (صص ۹۱-۱۲۹) با عنوان اخلاق و دانش پزشکی، به شرح و توصیف برخی امراض و بیماری‌ها و روش درمان آنها از دیدگاه برخی از پزشکان معروف همچون ابن سینا، رازی و سید اسماعیل جرجانی پرداخته است. فصل چهارم کتاب (صص ۱۳۱-۱۸۳) با عنوان علوم گیاهی، اختصاص به معرفی برخی از انواع گیاهان دارویی و خواص درمانی آنها دارد و برخی از روش‌های تهیه این داروها را بیان می‌کند. فصل پنجم (صص ۱۸۵-۱۹۶) اختصاص به معرفی اجمالی ساختار بیمارستان‌های اسلامی و مقایسه آن با بیمارستان‌های اروپایی در قرون وسطی دارد و پس از آن در فصل بعدی (صص ۱۹۷-۲۲۹)، برخی از مهم‌ترین بیمارستان‌های جهان اسلام به‌اجمال بررسی شده است. فصل هفتم و یا آخرین فصل کتاب (صص ۲۳۱-۲۵۹) به شرح احوال، آثار و خدمات برجسته چند تن از پزشکان نامی جهان اسلام پرداخته است.

بررسی اثر

کتاب از نظر شکل ظاهری، شامل حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و صحافی، در حد مطلوبی است. طرح جلد کتاب نیز ساده و منطبق بر طراحی کلی کتب آموزشی دفتر نشر معارف است. در متن کتاب، غلط‌های تایپی و مشکلات ویراستاری به چشم نمی‌خورد و از آنجاکه کتاب هم مورد ویراستاری و هم بازبینی مجدد قرار گرفته است، از نظر قوانین نگارشی در حد مطلوبی است.

موضوع کتاب به گونه‌ای است که اصطلاحات فنی، به ویژه در حوزه پزشکی، داروسازی و طب سنتی در آن زیاد به کار رفته است. بدین صورت مؤلف در به کارگیری واژه‌های روان و امروزی موفق عمل کرده است. به ویژه فصل چهارم که سرشار از اصطلاحات تخصصی است، با مراجعه به دایره‌المعارف‌هایی همچون برهان قاطع و گنجینه گیاهان، معادل‌سازی شده است.

یکی از کاستی‌های این اثر، نداشتن طرح بحث مقدماتی و نتیجه و جمع‌بندی نهایی است که باید در چاپ‌های بعدی مدنظر مؤلف قرار گیرد. همچنین با توجه به فهرست اثر، در فصل اول کتاب که عنوان کلیات را دارد و به نظر می‌رسد هدف آن پیش‌زمینه‌های تمدن اسلامی است، موارد زیادی مورد غفلت قرار گرفته است؛ از جمله اشاره واضحی به تأثیر مکتب‌های علمی و پزشکی گوناگون، همچون مکتب ایران قدیم، یونان، هند، چین، اسکندریه، سیراف و جندی‌شاپور، در شکوفایی تمدن اسلامی نشده است.

از نظر تناسب محتوا با اهداف درس فرهنگ و تمدن اسلامی در حوزه طب باید گفت که این کتاب، حکم یک دایره‌المعارف ناقص و فشرده را دارد که هرچند می‌تواند به عنوان منبع کمکی در آموزش این درس به کار رود، به دلیل نداشتن انسجام و نظم منطقی مطالب و حجم گسترده مطالب غیر ضروری که بسیار هم مختصر بیان شده است و همچنین نقص اساسی در ارائه یک سیر تاریخی پیوسته، منبع مناسبی برای تدریس نیست.

به نظر می‌رسد به دلیل عجله فراوانی که در تدوین این کتاب به کار رفته است، کتاب حکم یک مجموعه گردآوری شده را پیدا کرده است که در آن هیچ‌گونه نظم ارگانیکی وجود ندارد و فاقد نظریه علمی جدید و ساختار علمی نو بوده، در نهایت خواننده خود را به

یک معرفت کلی نمی‌رساند. همچنین با توجه به رویکرد جدیدی که طی چند سال اخیر نسبت به مقوله فرهنگ و تمدن اسلامی در حوزه طب ایجاد شده است، مطالب فراوانی در قالب مقاله و کتاب در دسترس است که از نظر مؤلف مغفول مانده است. به‌عنوان مثال مجلاتی همچون فصلنامه فرهنگستان علوم پزشکی، دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، مقالات مجلات تاریخ پزشکی و فصلنامه اخلاق و تاریخ پزشکی مورد توجه قرار نگرفته است. همچنین کتاب از نظر مراجعه به منابع خارجی و اظهارنظر اندیشمندان دیگر کشورها که مجموعه‌های زیادی از آنها همه‌ساله در کنگره‌های تاریخ پزشکی به‌ویژه در همایش سالیانه ISHM مطرح می‌شود، دارای ضعف مفرط است.

باوجوداین به‌نظر می‌رسد که پیش‌فرض ذهنی مؤلف، وجود یک نظم و قاعده خاص در شکوفایی تمدن اسلام بوده و تلاش کرده است تا با جمع‌آوری مطالب مختلف، موارد مثبت فرهنگ اسلامی و غنای تمدن مسلمانان را نشان دهد. اما از آنجاکه کتاب دارای یک انسجام کلی و یک بستر مناسب تاریخی نیست، خواننده به‌ویژه خواننده کم‌اطلاع از سیر حوادث تاریخی را دچار سردرگمی می‌کند و در پایان، یک برآیند کلی از سیر تحولات علمی در جهان اسلام آشکار نمی‌کند.

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)

جمعی از مؤلفان زیر نظر دکتر علی اکبر ولایتی، قم: معارف، ۱۳۸۶،

چاپ اول، ۳۱۲ صفحه.

معرفی اثر

این کتاب نوشته جمعی از نویسندگان و زیر نظر علی اکبر ولایتی است که با ویراستاری امیرعباس رجبی و بازبینی نهایی محمدتقی سلمانی و صفحه‌آرایی صالح زارع، در یک جلد و ۳۱۲ صفحه، برای اولین بار توسط دفتر نشر معارف در تابستان ۱۳۸۹ و با تعداد ۳۰۰۰ نسخه به چاپ رسیده است.

کتاب دارای یک مقدمه کمابیش طولانی (صص ۱۹-۲۷) است که در آن، ضمن بیان دغدغه‌های اصلی برای تألیف، برخی از فرضیه‌ها و سؤال‌هایی که این کتاب درصدد پاسخگویی بدان‌هاست، مورد بحث قرار گرفته است و در پایان جهت قدردانی، نام نویسندگانی که فصول مختلف این کتاب را تألیف کرده‌اند، آمده است.

غیر از مقدمه، کتاب مشتمل بر دو بخش و نه فصل است که هرکدام اختصاص به مبحث خاصی دارد. بخش اول شامل پنج فصل است: فصل اول (صص ۲۷-۴۰) به بیان مباحث کلی فرهنگ و تمدن اسلامی و ویژگی‌های آن پرداخته و عواملی را که موجب زایش و یا انحطاط تمدن‌ها می‌شود، ذکر نموده است. فصل دوم (صص ۴۱-۶۰) با عنوان «شکوفایی علوم در تمدن اسلامی» به مبحث تقسیم‌بندی علوم مختلف و معرفی اجمالی آنها در تمدن اسلامی اختصاص یافته است. فصل سوم (صص ۶۱-۷۸) با عنوان «تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غربی»، موضوع تأثیر رشته‌های مختلف علوم اسلامی را بر رنسانس در غرب به‌اجمال بررسی می‌کند. فصل چهارم (صص ۷۹-۹۷) که با عنوان «علل درونی و بیرونی رکود تمدن اسلامی» به‌نگارش درآمده است، تلاش دارد تا علل رکود و انحطاط تمدن مسلمانان را به دو زیرگروه عوامل داخلی و خارجی تقسیم کرده، هرکدام را

جداگانه بررسی کند. فصل پنجم (صص ۹۹-۱۲۰) به فرآیند اقتدار مجدد جهان اسلام از دوره صفویه به بعد و افول مجدد آن از اواخر این دوران پرداخته است. بخش دوم کتاب مشتمل بر چهار فصل، اختصاص به فرهنگ و تمدن اسلام در حوزه طب دارد. در این بخش، فصل ششم (صص ۱۲۳-۱۸۰) به بحث جایگاه دانش پزشکی در بین دانشمندان اسلامی پرداخته و به اجمال زمینه‌های طب اسلامی را بررسی کرده است. فصل هفتم (صص ۱۸۱-۲۲۵) به مبانی طب سنتی اختصاص داده شده و به بررسی زیرمجموعه‌های طب نظری و عملی پرداخته است. فصل هشتم (صص ۲۲۷-۲۶۰) اختصاص به معرفی انواع گیاهان دارویی و خواص آنها دارد. فصل نهم (صص ۲۶۱-۲۹۵) که آخرین فصل کتاب است، به بیان ابداعات و نوآوری مسلمانان در زمینه علوم مختلف پزشکی پرداخته است.

بررسی اثر

کتاب از نظر شکل ظاهری شامل حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و صحافی در حد مطلوبی قرار دارد. طرح جلد کتاب ساده و منطبق بر طراحی کلی کتب آموزشی دفتر نشر معارف است. در متن کتاب، غلط‌های تایپی و مشکلات ویراستاری به چشم نمی‌خورد و از آنجاکه کتاب هم مورد ویراستاری و هم بازبینی مجدد قرار گرفته است، از این رو از نظر قوانین نگارشی در حد مطلوبی است. موضوع کتاب به گونه‌ای است که اصطلاحات فنی، به‌ویژه در حوزه پزشکی، داروسازی و طب سنتی در آن زیاد به کار رفته است، اما مؤلف در به‌کارگیری واژه‌های روان و امروزی موفق عمل کرده است.

کتاب دارای مقدمه به نسبت مفصلی است که هرچند مؤلفان در آنجا دغدغه خود از نگارش کتاب و فرضیه‌های موجود را بیان کرده‌اند، به جز یک فصل (فصل چهارم) که حاوی نتیجه است، بقیه فصول فاقد آن است. همچنین کتاب حاوی جدول‌ها و تصاویری است که به فهم بیشتر مطالب کمک می‌کند. در عین حال کیفیت تصاویر، به‌ویژه تصاویری

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی) ۳۹

که از کتاب «تشریح‌الابدان» منصوری آورده شده است، بسیار نازل است و بهتر بود که با مراجعه به نسخ باکیفیت، تصاویر بهتری عرضه می‌شد.

هرچند عنوان کتاب «تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران ویژه علوم پزشکی» است، و می‌بایست سیر تحولات علم طب اسلامی را در بستر تاریخی بررسی کند، اما تنها بخش اول کتاب تا حدود زیادی در راستای اهداف درس فرهنگ و تمدن اسلامی قرار داشته و بیش از نیمی از کتاب به مباحثی خارج از موضوع پرداخته است که این نقیصه تا حد زیادی از تخصصی‌بودن اثر می‌کاهد. به دلیل در نظر نگرفتن بستر تاریخی مناسب برای تحولات علمی، به پیش‌زمینه‌های طب اسلامی و سرمنشأهای تمدن اسلامی، بسیار ضعیف و ناقص اشاره شده است و این اندیشه را تقویت می‌کند که تمدن اسلامی به یکباره و بدون داشتن پشتوانه قوی تاریخی شکل گرفته است. همچنین هرچند به عوامل بیرونی رکود و انحطاط تمدن اسلامی توجه زیادی شده است، آنجا که نوبت به بررسی عوامل درونی انحطاط می‌شود، نظریه‌های کامل و جامعی وجود ندارد و هرچند مؤلف تلاش نموده تا از قالب سنتی و رایج خارج گردد، همچنان «تئوری توطئه»، وجه غالب تفکر نویسندگان را تشکیل می‌دهد.

از دیگر ایرادهای این کتاب، که به نظر می‌رسد به دلیل چندمؤلفی‌بودن آن ایجاد شده، نداشتن انسجام کلی و ادبیات یکسان نوشتاری و همچنین وجود مطالب تکراری است که برای خواننده تا حدودی ملال‌آور است. به نظر می‌رسد که الگوبرداری از سبک نوشتاری «سیریل الگود» در کتاب «تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی» - فارغ از قدیمی‌بودن مطالب - که تاریخ توسعه و انحطاط تمدن را در یک بستر تاریخی و به روش کورنولوژی مورد توجه قرار می‌دهد، سبک مناسبی برای فهم گروه‌های مختلف خوانندگان باشد.

درباره منابع مورد استفاده باید گفت که با توجه به دسترسی مؤلفان به منابع اولیه و ثانویه و همچنین اسناد و مکتوبات موجود در فرهنگستان علوم پزشکی و همچنین مقالات خارجی، کتاب تا حد زیادی غنی است، اما جای خالی استفاده از برخی منابع داخلی

۴۰ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

همچون مجلات تاریخی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی و فصلنامه اخلاق و تاریخ پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران بسیار به چشم می‌خورد. مهم‌ترین حسن این کتاب این است که مؤلفان تلاش کرده‌اند تا با دیدی تازه و نوآورانه، به نقش و تأثیر فرهنگ و آموزه‌های دین اسلام به‌ویژه مکتب تشیع در توسعه تمدن اسلامی نگریده، درعین حال به تأثیر دیگر عوامل زایش و انحطاط تمدن‌ها هم توجه کنند.

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)

جمعی از مؤلفان زیر نظر دکتر علی اکبر ولایتی، قم: معارف، ۱۳۸۶،

چاپ اول، ۳۱۲ صفحه.

این اثر در قطع وزیری و در ۳۱۲ صفحه به چاپ رسیده است. طرح جلد تاحدودی مناسب و البته خیلی ساده است؛ ولی صفحه‌بندی، صحافی و حروف‌چینی، مناسب و شایسته تقدیر است. ناشر در انجام ویراستاری دقت لازم را به کار برده است، چنان‌که به‌رغم تعدد نویسندگان، خواننده شاهد یکدستی و هماهنگی عبارات و رعایت قواعد ویرایش و نگارش در سطح مطلوب است.

این اثر فاقد تمرین و آزمون و نیز خلاصه فصول است که برای یک متن درسی، عیبی بزرگ به‌شمار می‌رود، چنان‌که به موضوع مهم و اساسی «آموزش و نهادهای آموزشی» هم نپرداخته است. این موضوع جایگاه بس مهمی در تمدن اسلام و ایران داشته است. نگرش کلی و بحث مختصر از برخی نهادهای آموزشی همچون بیمارستان‌ها، ناقص و نامناسب است.

نکته قابل توجه دیگر آن است که بخش اعظم مباحث این اثر (صص ۲۵-۱۲۵)، تلخیص نامفهوم و مبهم کتاب «فرهنگ و تمدن اسلامی» نوشته علی اکبر ولایتی است. متولیان تلخیص نتوانسته‌اند چنان‌که باید و شاید، مطالب اساسی آن را در این خلاصه به مخاطب منتقل کنند.

درعین حال مهم‌ترین نکته مثبت و واجد ابتکار و نوآوری آن است که بخش دوم از صفحه ۱۲۵ به بعد به موضوع پزشکی اختصاص دارد و تاریخ آن را در تمدن اسلامی به‌خوبی پوشش می‌دهد؛ موضوعات و مباحثی از قبیل جایگاه پزشکی در بررسی‌های دانشمندان مسلمان، مبانی طب سنتی ایران، داروشناسی اسلامی و از همه مهم‌تر و قابل

۴۲ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

توجه‌تر نوآوری‌های پزشکان مسلمان که بررسی تطبیقی یافته‌های پزشکان مسلمان در قرون گذشته و دور با دستاوردهای علمی نوین امروزی است. این اثر علاوه بر بیان داده‌های فراوان در حوزه فرهنگ و تمدن اسلام و ایران در قلمرو دانش پزشکی، نگاهی مثبت به دستاوردهای مهم تمدنی در این حوزه دارد و به دانشجویان علوم پزشکی نشان می‌دهد که اسلاف ایرانی و مسلمان آنان در قرون وسطای اروپا تا چه پایه در این دانش مهم فضل تقدم و پیشرفت دارند. سازواری اثر با ارزش‌ها و مبانی دینی و انقلابی، نکته قابل توجه دیگری است که باید آن را از دستاوردهای موفق نویسندگان و پدیدآورندگان کتاب دانست.

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام

زهرا اسلامی فرد، قم: معارف، ۱۳۸۶، چاپ اول، ۲۴۰ صفحه.

در این کتاب، نویسنده به علل و عوامل شکل‌گیری فرهنگ و تمدن اسلامی، نقش ایرانیان در این راستا، پیشرفت دانش‌ها، نهادهای سیاسی - اجتماعی و هنر در تمدن اسلامی، تأثیر آن بر تمدن باخترزمین و رنسانس و در پایان به انحطاط تمدن اسلامی پرداخته است.

حروف‌نگاری کتاب ممتاز، صفحه‌آرایی آن خوب و طرح جلد بسیار خوب است. قواعد نگارشی به‌خوبی رعایت شده و متن کتاب، ساده و همه‌فهم است. پیشگفتار، بیان صریح هدف، مقدمه (کلی و ویژه هر فصل) و فهرست تفصیلی مطالب از دیگر مزایای کتاب است. کتاب دارای دو نقشه و تصاویر خوب است. در پایان هر فصل، تمرین و آزمون مناسب و خلاصه فصل آمده است. کتاب دارای کتاب‌شناسی نیز هست. با این حال صحافی آن متوسط و فاقد جدول، نمودار، نتیجه یا جمع‌بندی و فهرست است.

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام»، افزون بر مزایای شکلی و محتوایی که در سطرهای پیشین از آن یاد شد و بحث مقدماتی برای هر فصل، معادل‌های خوبی برای اصطلاحات تخصصی دارد که این نیز بر روان و رسابودن متن نزد مخاطب تخصصی می‌افزاید. محتوا با فهرست مطابق است و از آنجاکه کتاب به موضوعاتی چون بررسی علم تاریخ، هنر در تمدن اسلامی، تأثیر تمدن اسلامی بر اروپا و رنسانس و علل انحطاط تمدن اسلامی می‌پردازد و موضوع درس تاریخ علم در تمدن اسلامی زیرمجموعه این موضوعات است، جامعیت کتاب بیشتر است.

عناوین و محتوا تا حدودی منسجم است. هرچند در کتاب بیشتر از مآخذ فارسی و شماری آثار ترجمه‌شده عربی استفاده شده، مآخذ به‌لحاظ علمی ارزشمند و میزان بهره‌گیری از آنها خوب است. در مواردی برداشت‌ها و استنتاج‌ها، مستند نیست، ولی

روی هم‌رفته استنادهای کتاب درست و رویکرد آن نسبت به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی نیز در کل خوب (هرچند از نظر علمی ضعیف) است.

افزون بر کاستی‌های شکلی، بحث مقدماتی کتاب ضعیف و ناقص و نقشه در آن اندک است. محتوا نیز عمیق و تحلیلی نیست. به مطالعات اروپایی به‌ندرت - تاحدودی هیچ - استنادی نشده، چه بسا یک جمع‌آوری تازه به‌نظر می‌رسد و نوآوری در آن نیست. در مواردی، برداشت‌ها و استنتاج‌های غیر مستند شده، نقد و بررسی و تحلیل‌ها ضعیف است. با توجه به برداشت‌های جانب‌دارانه، ناهم‌خوانی با مبانی و پیش‌فرض‌های علمی مورد قبول بسیار است. هرچند رویکرد اثر نسبت به فرهنگ اسلامی خوب است، سازواری آن با ارزش‌های دینی - اسلامی، سطحی است و در موارد بسیاری هم که سازواری درست است، بررسی و تحلیل‌ها عمیق نیست.

همان‌گونه که گذشت، کتاب کاستی‌های شکلی و محتوایی دارد و غیر تحلیلی و فاقد نوآوری است. با این حال با توجه به مزایایی چون روان و رسابودن متن، تمرین و آزمون‌های مناسب و خلاصه‌های پایانی هر فصل، معادل‌های خوب برای اصطلاحات تخصصی و جامعیت نسبی اثر، اگر کتابی عمیق و تحلیلی بود و دیدگاه‌های اروپایی (دانشمندان غیر مسلمان) را هم لحاظ، بررسی و نقد یا دست‌کم نقل می‌نمود، برای درس اصلی تاریخ علم در تمدن اسلامی کارشناسی‌ارشد رشته تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، مرجعی مناسب می‌بود.

تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر

مرتضی گودرزی (دیباچ)، تهران: سمت، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۲۹۶ صفحه.

مطالب این کتاب هرچند برای دانشجویان رشته نقاشی در مقطع کارشناسی تهیه شده است، اطلاعات و آموزه‌های هنری آن به‌گونه‌ای است که دیگر دانشجویان رشته‌های هنری و علاقه‌مندان هنر می‌توانند از آن بهره‌مند شوند. مطالب گردآوری این کتاب درحقیقت همانند دایره‌المعارف برای معرفی و شناخت هنرهای تجسمی این مرزوبوم است و نویسنده محترم به‌درستی از عهده انجام این کار برآمده است.

این کتاب شرح پیدایی و تاریخ تطور و تحول این هنر را با یاری‌گرفتن از جریان‌های تاریخی، اجتماعی در ادوار مختلف بازگو می‌کند؛ اما بهتر بود پیدایش هنر نقاشی را از درون غارها و از دوره پیش از تاریخ پی‌می‌گرفت، زیرا بن‌مایه‌های نقاشی ایران از همین روزگاران است. نقاشی‌های غارهای سیر مدرس در دوران باستان، نقاشی‌های سفالینه‌های کهن، حجاری‌های دوران باستان - ایلام به هخامنشی و اشکانی - به‌ویژه آجرهای منقوس دوره هخامنشی در آپادانای شوش و یا نقاشی‌های کوه خواجه در وسط دریاچه هامون و یا موزاییک‌های نیشابور، همگی گویای تداوم این هنر در ایران‌زمین است. راه‌کارهای دینی کهن و تاریخی و باستانی و کتاب ارزشنگ‌ها درواقع زمینه‌ای است برای پیدایی مکاتب نقاشی و تداوم این هنر در دوران اسلامی.

نویسنده محترم برای شناخت بیشتر این هنر به‌ویژه دوران پس از اسلام، به جزئیات توجه داشته و سیر تکامل را برای آگاهی بیشتر توأم با گذر زمان به‌خوبی بررسی کرده است. شرح این دوره از اوایل دوره سلجوقیان شروع می‌شود و تا اواخر دوره قاجاریه با معرفی شاهکارها و معرفی سبک و شیوه‌ها و شخصیت‌های هنری و چگونگی تشکیلات دولتی، وظایف نگاشتی خود را به‌خوبی ادامه داده است. در روند این بررسی، به قسمت‌های تاریخی و هنری ادوار اسلامی توجه خاص داشته و گاه توأم با هنر نگارگری

از کتاب‌آرایی و مصورسازی هم سخن به میان آورده است و با نقل محتوایی صحنه‌های نقاشی، تکنیک و روش کار، به معرفی این هنرها پرداخته است.

در بخش دوم این کتاب که از دوران پهلوی تا به امروز مورد پژوهش قرار گرفته است، نویسنده محترم به‌خوبی با آگاهی و درایت به شرح چگونگی وقایع و شکل‌گیری سبک‌های هنری که گاهی متأثر از دنیای غرب است، می‌پردازد و این دوره پنجاه یا شصت‌ساله را بررسی و معرفی می‌کند. در مسیر این پژوهش، گاه از دیگر هنرهای تجسمی هم بحث به میان آمده که به بار ارزشی کتاب می‌افزاید. معرفی نقاشان و هنرمندان پیرو مکاتب فرهنگی - ایرانی و شیوه کار آنها با آوردن تصاویر، ازجمله تمایزهای این کتاب است. از آنجایی که پس از ورود مکاتب هنری و تأثیرات ایسم‌ها و پیدایی سبک کوبیسم در ایران، تحولی شگرف در کار نقاشان پیدا می‌شود، نویسنده با توجه به شناخت و آشنایی با این شیوه‌های نگارگری و نقاشی و روش‌ها و فنون آن توانسته است به تحلیل و نقد و معرفی کار این هنرمندان بپردازد و برای توضیح آثار آنها، شرح مختصری از کارها را به‌عنوان وظیفه خود در امر نگاشتی به‌خوبی بیان کند.

در مجموع می‌توان گفت این بخش از مطالب کتاب همچون یک جنگ هنری عمل می‌کند و مجموعه‌ای بارز از کار هنرمندان صاحب‌نام دوران معاصر را نیز نشان می‌دهد. پرداختن به سبک هنرها و شیوه کار هنرمندان این دوران، چه آنهایی که در بین ما نیستند و چه آنهایی که هنوز در قید حیات هستند و ما آنها را به‌خوبی نمی‌شناسیم، از ویژگی‌های مهم این کتاب است که خواننده با آنها آشنا می‌شود.

توجه به حضور نقاشان جوان و معرفی آنها به‌عنوان نقاشان معاصر، از محسنات دیگر این کتاب است که می‌تواند بدین‌وسیله باعث غنای فرهنگی و هنری این رشته در عرصه هنر ایران‌زمین باشد. در اینجا بد نبود نویسنده محترم به هنرمندان غیر تهرانی هم توجه می‌کرد، زیرا در طول تاریخ نگارگری ایران، این هنرمندان و هنر آنها در کنار دیگر بزرگان هنر درباری و مراکز هنری بزرگ، جای کوچکی را داشته‌اند و حتی به آنها توجه هم نشده است، درحالی‌که کار برخی از این چهره‌های هنری در شهرها و استان‌ها هنوز هم باعث

تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر ۴۷

شعف و غرور است و گاه بیشتر مورد اقبال مردم قرار می‌گیرد. فعالیت و توجه به آنها هم می‌تواند در احیای هنر این مملکت تأثیرگذار باشد.

از ویژگی‌های دیگر این کتاب، توجه خاص به آمار و نمایشگاه و چشم‌انداز نقاشی معاصر ایران است که پس از انقلاب در ایران مطرح می‌شود. فراموش نکنیم که در ایام جنگ تحمیلی، دیوارهای خیابان‌ها پر از نقاشی‌هایی بود که امروز به‌عنوان شاهدی از دوران معاصر است. تصاویر آنها را در آلبوم زمان پیدا می‌کنم. اینها هم هر کدام صاحب سبک و شیوه و بیان خاص خود بودند؛ زیرا گاه هنرمندان بنام هم در اجرای آنها نقش داشتند.

امید اینکه این مجموعه اطلاعات که هنرمندی در کتابی به همین نام (تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر معاصر) گردآوری و نقد و بررسی کرده است، بتواند دانسته‌های هنری را به علاقه‌مندان عرصه هنر و فرهنگ ارائه داده، مردم را با این رشته از هنر مملکت آشناتر سازد.

موفقیت، سربلندی و تداوم کار هنری نویسنده محترم را از خداوند بزرگ طلب می‌کنم.

جامعه‌شناسی قبیله در مغرب عربی (اسلامی)

محمد نجیب بوطالب، مترجم: عبدالله ناصری طاهری و عزیزه رحیم‌زاده، تهران: توت،
۱۳۹۰، چاپ اول، ۱۹۰ صفحه.

این کتاب نوشته محمد نجیب بوطالب، پژوهشگر معاصر تونس دربارہ جوامع اسلامی و تاریخ اجتماعی است که نشر توت، ناشر کتاب‌های گزیده در زمینه تاریخ، فرهنگ، اجتماع و سیاست در سال ۱۳۹۰ منتشر کرده است. مؤلف در پیشگفتار به صراحت اعلام می‌کند که این کتاب، بخشی، یا در واقع چکیده‌ای از رساله دکتری وی بوده که به انتشار درآمده است.

بررسی شکلی اثر

کتاب در قطع وزیری به چاپ رسیده است که نشان‌دهنده دانشگاهی بودن آن محسوب می‌شود. حجم صفحات را باید متوسط طبقه‌بندی کرد، اما حدود ۱۹۰ صفحه از کتاب موجود که خود خلاصه‌ای از یک رساله مفصل بوده است، توانایی کافی برای هدفمند ساختن اطلاعات گوناگون را نیافته است و شاید فرایند خلاصه‌سازی بر این زمینه، آسیب‌رسان بوده است.

طراحی روی جلد به سادگی بیان گرایش داشته است و به نظر می‌رسد که قصد ناشر برای صرفه‌جویی در هزینه‌ها، تا حدود زیادی بر جذابیت ظاهری روی جلد که به هر حال عامل نخستین ارتباط خواننده با کتاب است، تأثیر سوء داشته است.

استفاده از نوع خط (فونت) که تداعی‌کننده فرهنگ و زبان عربی نیست، عامل مهم دیگری در فقدان جذابیت جلد است. «خط» گونه‌ای پیام فرهنگی نمادین به خواننده‌ای دارد که کنجکاوانه توجهش به کتاب جلب می‌شود و قصد می‌کند تا آن را تورق کند و نمی‌توان از این تأثیر صرف‌نظر کرد.

بررسی محتوایی اثر

نگاهی به سیر تحولات جوامع مختلف و تاریخ تمدن‌های گوناگون، آشکار می‌کند که انسان‌ها در ابتدا به صورت شکارگری، معیشت خود را تأمین می‌کردند. پس از وقوع انقلاب کشاورزی در حدود هشت‌هزار سال پیش، نخستین تجمعات انسانی در قالب شکل اجتماعی روستاهای کوچک در مناطق حاصلخیز شکل گرفت و به تدریج دولت‌شهرهای باستانی پدید آمد. شیوه تولید زمین‌داری، تحول اساسی دیگری بود که چند هزاره بعد رخ نمود. با ظهور مدرنیته و گسترش شهرنشینی به صورت افقی، زیست‌عشایری محدودیت یافت. زیست‌قبیله‌ای یا همان زندگی ایلی و عشایری است که در تمام این مدت تداوم داشته و امروزه به تدریج با گسترش جهانی شیوه زیست سرمایه‌داری و شهرنشینی رو به اضمحلال کامل گذاشته است. در دوران اسلامی که سرزمین‌های مورد نفوذ مستقیم یا غیر مستقیم خلیفه از شمال آفریقا تا حدود چین را دربرمی‌گرفت، عشایر و قبایل عربی و سپس ترکان، نقش مهمی در این مورد برعهده داشتند. از صدر اسلام، عزیمت قبایل عربی و اسکان دادن آنها در سرزمین‌های مفتوحه طی جهاد مسلمانان با به‌خلاف‌رسیدن دومین خلیفه از خلفای راشدین آغاز شد.

کوچ عشایر عرب به سایر سرزمین‌ها و قرارگرفتن آنها در کنار عشایر محلی سرزمین‌های مفتوحه به‌همراه واگذاری اراضی مختلف از سوی خلیفه اسلامی، باعث شد گونه‌ای ساختار قدرت شکل گیرد که عشایر در آن جایگاه قدرتمند نظامی داشتند.

نقد درون‌ساختاری

در کتاب یادشده، بدون برخورداری از رویکردی تاریخی، از ریشه‌های حضور عشایر در ساختار قدرت سرزمین‌های اسلامی غفلت شده و تنها از دوران استعمار به این سو مورد توجه تاریخی مؤلف بوده است. در همین دوران متأخر نیز عشایر در بخش‌های مختلف سرزمین‌های اسلامی از جمله شمال آفریقا (مانند دوران قیام عمر مختار در لیبی) جهت مقابله با نفوذ استعمار و همچنین تقویت نفوذ استعمار، در هر دو سوی معادله قدرت سیاسی فعالیت داشته‌اند.

نقد برون‌ساختاری

نکته قابل‌ذکری که به‌عنوان انتقاد می‌توان در بخش نقد برون‌ساختاری مطرح ساخت این است که در نتیجه تحولات سیاسی و اجتماعی چند سال اخیر در کشورهای شمال آفریقا، بسیاری از مثال‌های کتاب حاضر درباره الجزایر، لیبی، تونس و مراکش، ناکارآمد شده است. آنچه به‌عنوان بهار عربی در رسانه‌های عربی می‌شود، در واقع چیزی جز بازگشت به اندیشه اسلامی مبتنی بر بازسازی مفهوم «امت» نیست. رهبر معظم انقلاب به‌درستی این تحولات را «بیداری اسلامی» خوانده‌اند؛ زیرا پروژه تبدیل فرهنگ و اندیشه ایلدانی و قبیله‌ای به یکپارچه‌سازی «ملت» در قالب مدرنیزاسیون سرزمین‌های اسلامی به شکست گراییده است.

متأسفانه نویسنده کتاب بدون رویکرد اسلامی و تنها با منظری سکولار به جایگاه اجتماعی قبایل در سرزمین‌های شمال آفریقا نگریسته است.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد

به‌نظر می‌رسد که بتوان از این کتاب - به‌رغم کاستی‌های یادشده - در قالب کتابی کمک‌آموزشی برای واحدهای مربوط به تاریخ معاصر سرزمین‌های اسلامی یا عربی استفاده کرد.

بر این اساس لازم است در زمینه ترجمه یا تألیف آثار پژوهشی دیگری که با رویکرد اسلامی و با توجه به تحولات تازه سیاسی و اجتماعی کشورهای اسلامی و عربی است، اقدام عاجل صورت گیرد.

«تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام»

میر ابراهیم سید علوی، قم: معارف، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۳۷۶ صفحه.

کتاب «تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام» با رویکرد روایی - کلامی نوشته شده است. اعتماد بر روایات به‌ویژه زمانی که این روایات در تضاد با قرآن باشند، گمراه‌کننده و در نتیجه تحلیل‌های ناشی از این روایات هم غیر معقول است. علم کلام نیز دارای پیش‌فرض‌هایی است که گاهی برخلاف علم تاریخ است. کتاب «تاریخ توصیفی - تحلیلی»، اثری تألیفی است و نمی‌توان آن را پژوهش به حساب آورد. شاید اشکال عمده کتاب، تکیه بر برخی منابع غیر معتبر و دست‌چندم باشد که میکروب تحریف در آنها رخنه کرده است. از این رو کتابی معمولی همانند کتاب‌های دیگر منتشر شده در این زمینه است و به دلایلی که برخی از آنها در ذیل بیان می‌شود، علمی و متقن نیست. از این رو برای استفاده دانشجویان مفید نیست:

- تعارض میان تحلیل حاصل از نگرش کلامی و روایی با آیات قرآنی. خداوند در سوره «الضحی»، خطاب به پیامبر می‌فرماید: «آیا تو را یتیم نیافت که سر و سامان داد و تو را سرگشته یافت و راهنمایی کرد و...». واژه «ضال» به معنای گمراه است و خداوند بلافاصله بعد از آن می‌گوید: «فهدی: و هدایتت کرد». این واژه در قرآن چهارده بار به صورت ضال، ضالون و ضالین آمده است. همه آنها معنای یکسانی دارد، اما رویکرد کلامی و روایی این برداشت را بر نمی‌تابد؛ زیرا از نظر ایشان، پیامبر نه تنها از ابتدا معصوم بوده و خطایی از او سر نزده، بلکه خانواده او هم که شامل پدران و مادران ماقبل او هستند، از خطا و گناه مصون بوده‌اند. بنابراین وقتی عینک کلامی و روایی بر دیده می‌زنیم، تحلیل ما از تاریخ با آنچه به واقع بوده، متفاوت می‌شود. در داستان حضرت ابراهیم، قرآن تأکید دارد که آزر،

پدر حضرت ابراهیم است، اما از آنجاکه این نکته با رویکرد یادشده تضاد دارد، آنها ترجیح می‌دهند که پدر را تبدیل به عمو کنند، تا نظریه آنها خدشه‌دار نشود. توصیف ضال برای پیامبر^(ص) اختراع بشر نیست، بلکه منطق قرآن است که همه ما باید به آن گردن نهیم. ما برای نگارش سیره دلخواه خود نمی‌توانیم و نباید حقایق را واژگونه جلوه دهیم.

- در همین کتاب با استفاده از روایات مشخص می‌شود که خداوند از دوران کودکی به پیامبر وحی می‌کرده است و برای دلیل آن می‌نویسد: بر حضرت عیسی^(ع) و حضرت یحیی^(ع) هم در کودکی وحی شد و خداوند عیسی را در گهواره به پیامبری برگزید. این نکته درباره پیامبران یادشده درست و منطقی است. اما درباره پیامبر، همه منابع و از جمله همین کتاب به‌صراحت نوشته‌اند که خداوند محمد^(ص) را در چهل‌سالگی به پیامبری برگزید. پیامد منطقی انتخاب یادشده این است که خداوند پس از بعثت به او وحی می‌کند. به همین دلیل میان پیش از بعثت و پس از بعثت ایشان، تفاوت وجود دارد و ارسال وحی پیش از بعثت بی‌معناست.
- استفاده از منابعی مانند کتاب سلیم‌بن قیس هلالی، «احتجاج» طبرسی، «الانوار البهیه» قمی، «اصول کافی» کلینی، «مناقب آل ابی‌طالب» ابن شهر آشوب، «مجمع البیان» طبرسی و «بحار الانوار» مجلسی برای نگارش تاریخ صدر اسلام غیر منطقی است و نمی‌تواند مستند باشد. علامه مجلسی می‌نویسد: «خدا عقل محمد^(ص) را کامل گردانید و او را توسط روح القدس مورد تأیید قرار داد که او با وی سخن می‌گفت و محمد^(ص) تنها صدای او را می‌شنید، اما در رؤیا او را می‌دید و پس از تکمیل چهل‌سالگی، مبعوث شد و فرشته وحی را به عیان مشاهده کرد» (ص ۹۲). در صفحه بعد باز از قول علامه مجلسی می‌نویسد: «پدر و مادر محمد مسلمان بوده‌اند و حتی برخی نیاکان رسول خدا^(ص) از صدیقین و اوصیای پیامبران بوده‌اند» (ص ۹۳). این نکته برگرفته از نظریه «اصلاب شامخه و ارحام مطهره» است که کلامی‌های شیعی به آن استناد می‌کنند.

تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام ۵۳

- ص ۳۶۶: نویسنده محترم وقتی می‌خواهد از تحریف‌گران و مطالب‌واهی موجود در کتاب‌های تاریخی صحبت کند، به سراغ کتاب سلیم‌بن قیس هلالی می‌رود و به آن استناد می‌کند! این کتاب در نظر اکثر مورخان مسلمان، غیر معتبر است تا چه رسد به اینکه معیاری برای تشخیص تحریفات تاریخی باشد.
- ص ۱۵۱: مؤلف براساس سخن علامه مجلسی درباره مبدأ تاریخ اسلامی سرانجام به این باور می‌رسد که تاریخ‌گذاری بر پایه هجرت به مدینه، برای نخستین بار توسط جبرئیل صورت گرفته است. پس مستند به وحی آسمانی و منسوب به حدیث نبوی است. مؤلف محترم ایجاد تقویم براساس هجرت را هم فرمان خداوند می‌داند.
- ص ۱۳۷: ماجرای «بیعت النساء» از کتاب «دلایل النبوه» بی‌هقی نقل شده است. بهترین منبع در این باره، قرآن کریم یعنی آیه ۱۲ سوره «ممتحنه» است. مفاد این پیام را خداوند به رسول‌الله وحی کرده است. مؤلف محترم براساس روایتی از امام جعفر صادق^(ع)، این آیات را به بعد از فتح مکه نسبت می‌دهد، درحالی‌که مضمون «بیعت النساء» و این آیات یکی است.
- ص ۱۸۴: مؤلف محترم می‌نویسد: «از روایت‌های پیشین که از کتاب‌های اهل سنت نقل شده است، می‌توان فهمید ازدواج علی^(ع) و فاطمه^(س) به فرمان خدا بوده و این امری مهم و معنادار است». متأسفانه مؤلف محترم برای بسیاری از وقایع تاریخی ریشه‌های غیبی قائل است. دلیل این کار هم افزودن بر میزان تقدس اشخاص مورد نظر مؤلف است.
- ص ۲۴۶: مؤلف محترم می‌نویسد: «در محل غدیر خم، جبرئیل به رسول خدا^(ص) گفت، باید علی را به‌عنوان امام و خلیفه برای مردم معرفی کند. پیامبر فرمود: مردم به زمان جاهلیت نزدیک‌اند. جبرئیل دوباره نازل شد که این امر، قطعی است و اجازه‌ای برای ترک آن نیست». این دستور با چنین صراحتی در متون تاریخی نیامده و ایشان هم هیچ منبعی برای آن ذکر نکرده‌اند. در ص ۲۸۵ نویسنده

محترم، آیه ۶۷ سوره «مائده» را اینگونه تحریف کرده است: «ای رسول! برسان آنچه را که درباره نص بر جانشینی علی^(ع) از سوی پروردگارت بر تو نازل شد و هرگاه نکنی، رسالت او را به‌جا نیاورده‌ای و خدا تو را از مردم حفظ می‌کند». وی در ص ۲۸۶ می‌نویسد: «پس از نصب علی^(ع) به خلافت و جانشینی، جبریل این آیه را آورد: امروز دین شما را برای شما کامل ساختم و نعمت خویش را بر شما تمام کردم و دین اسلام را برای شما به‌عنوان آیین پسندیدم». براساس خبر یادشده که مغایر با نصوص تاریخی است، پیامبر بهتر از خداوند، اوضاع جامعه آن زمان را می‌شناسد. به همین دلیل در اجرای دستور خداوند تعلل می‌کند! دیگر اینکه اگر در قرآن چنین نص صریحی وجود داشت، که این‌همه اختلاف به وجود نمی‌آمد.

- ص ۲۴۷: مؤلف محترم می‌نویسد: «بعد از واقعه غدیر، رسول خدا^(ص) به علی فرمود در چادری در برابر او بنشیند و به مردم دستور داد گروه‌گروه وارد شوند و به او امامت را تبریک و تهنیت بگویند و با عنوان امیرالمؤمنین سلام کنند! همه مردم چنان کردند که پیامبر فرموده بود. سپس به همسرانش و دیگر بانوان فرمود وارد شوند و به امیرالمؤمنین سلام کنند». این خبر مغایر با نصوص تاریخی معتبر است.

- یکی از اهداف نویسنده محترم در کتاب یادشده این است که امامت و خلافت علی بن ابی‌طالب^(ع) را به‌عنوان یکی از دستورات الهی به خواننده القا کند. از این رو در تاریخ زندگی پیامبر^(ص)، احادیثی را که مؤید این مسئله باشد، برجسته کرده و حتی خواسته خود را در قالب تحریف آیه ۶۷ سوره مائده آورده است. متأسفانه همه کسانی که در پی این نظریه هستند، تاکنون پاسخ مناسبی به برخی سؤال‌ها در این زمینه نداده‌اند. چرا امام علی^(ع) بعد از سقیفه با خلفا بیعت کرد و یار و یاور ایشان شد؟ آیا می‌توان توجیهاتی مانند «برای حفظ وحدت صفوف مسلمانان» این کار را کرد، پذیرفت؟ اگر این توجیهات از سوی ایشان پذیرفتنی است، آیا ما

تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام ۵۵

می‌توانیم با او مخالفت کنیم؟ اگر براساس دستور خداوند، امام علی باید خلیفه می‌شد، چرا وی بعد از عثمان از پذیرش آن سر باز می‌زد و علت حضور مردم برای بیعت و احقاق حق از سوی خودش را به‌عنوان دو دلیل برای پذیرفتن این کار اجباری بیان کرد؟

- ص ۲۶۸: نویسنده محترم درباره تولد علی بن ابی‌طالب می‌نویسد: «پدرش ابوطالب، نوزاد را از مادر گرفت و براساس آگاهی‌ای که داشت، رو به مردم گفت: ای جماعت! ولی خدا - عزوجل - در کعبه زاده شد. روایاتی از علی بن حسین^(ع) و سعید بن جبیر مؤید این موضوع است. روزی فاطمه، دختر اسد، نزد ابوطالب آمد تا ولادت محمد^(ص) را به او مژده دهد. ابوطالب گفت: من هم به تو بشارت می‌دهم، اگر سی سال صبر کنی، نوزادی همانند او خواهی داشت، جز اینکه او پیامبر نیست». درحالی‌که در قرآن تصریح شده «لا يعلم الغیب الا الله». اما در این خبر حتی ابوطالب هم علم غیب دارد!
- یکی از منابع مهم و مستند برای نگارش سیره پیامبر^(ص)، قرآن است که شک و تردیدی در آن نیست. قرآن برای شناختن سیره پیامبر^(ص)، انسان را به‌صورت دقیقی راهنمایی می‌کند و مانع افتادن او در ورطه افراط و تفریط و مقدس‌مآبی و پناه‌بردن به احادیث و روایات ساختگی می‌شود. اگر قرآن را ملاک قرار دهیم، بسیاری از احادیث خودبه‌خود پالایش شده و سره از ناسره بازشناخته می‌شود.

تاریخ تحلیلی صدر اسلام

میرابراهیم سیدعلوی، قم: معارف، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۳۷۶ صفحه.

در سال ۱۳۸۸ کتابی با عنوان «سیره تحلیلی پیامبر اعظم^(ص)» در ۴۷۴ صفحه از همین نویسنده تدوین و از سوی مؤسسه انتشارات امیرکبیر (تهران) منتشر و روانه بازار شد. مطالب این کتاب در چهار فصل تدوین شده و نویسنده پیش از شروع فصل‌ها، مطالبی درباره بررسی کتب سیره و تاریخ و شاهدان عینی آورده است. سپس به بررسی شرایط مکه قبل از تولد پیامبر^(ص) پرداخته و حوادث پس از میلاد تا بعثت، از بعثت تا هجرت، از هجرت تا رحلت و نیز رویدادهای پس از رحلت را شرح داده است. به نظر می‌رسد این کتاب با اثر مورد نقد در این جستار، شباهت‌های زیادی در مبحث مربوط به دوران زندگانی نبی اکرم^(ص) دارد.

این جستار بر آن است تا نگرشی همراه با تأمل در کتاب «تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام» داشته باشد و با نقد محتوایی، روشی و ادبی، نویسنده محترم را به بازنگری در متن کتاب فراخوانده، تا در این رهگذر، ساحت آن از نواقص و غلط‌ها پاک شده، ان‌شاءالله بدین طریق سنت نقد و بررسی جهت اصلاح و تولید علم و دانش در ایران اسلامی رواج بیشتری یابد.

بررسی شکلی اثر

از جنبه شکلی بر کتاب «تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام»، اشکالاتی وارد است، چنان‌که اکثر آثار چاپی عاری از آنها نیستند؛ مواردی چون: شکل جمله‌بندی‌ها، استفاده از واژگان عامیانه، تکرار کلمات مترادف، افتادن برخی حروف و کلمات، رعایت نکردن رسم‌الخط صحیح، جمله‌پردازی‌های خارج از عرف در کتب تخصصی - علمی و... که

تاریخ تحلیلی - صدر اسلام ۵۷

ان شاء الله در چاپ‌های آتی این کتاب، ضروری است مدنظر نویسنده قرار گرفته، ویرایش شود. نمونه‌هایی از این اشکالات در زیر ذکر شده است:

- ص ۲۴: «چند و چون زندگی» که صورت صحیح آن، «نحوه زندگی» است.
- ص ۲۶: «زیرا حیات فردی هر شخص به اندازه‌ای نیست که بتواند به‌تنهایی همه مسائل زندگی را شخصاً تجربه کرده، سپس بدان عمل نماید»؛ که باید به‌صورت ذیل بیاید: «زیرا عمر کوتاه افراد، مانع از تجربه شخصی همه مسائل در زندگی و عمل بدان‌ها است».

بررسی محتوایی اثر

کتاب تاریخ «توصیفی- تحلیلی صدر اسلام» شامل یک مقدمه و هفت فصل است. در مقدمه ۲۳ صفحه‌ای این کتاب، خیلی به‌اختصار به موضوعاتی چون: روند تاریخ و علم تاریخ در اسلام، اهمیت تاریخ در قرآن، امانت‌داری در نقل تاریخ، عبرت از تاریخ و اختیار بشر، قانونمندی تاریخ، لزوم آشنایی مسلمانان با سیره پیامبر^(ص)، ضرورت نقد و بررسی کتب سیره و تاریخ، عوامل جعل و تحریف در وقایع تاریخی، شرایط گزارشگر و نیز مختصری درباره زادگاه پیامبر^(ص) یعنی مکه و نیز کعبه پرداخته شده است.

به‌نظر می‌رسد هر یک از موضوعات مطرح شده در ۲۳ صفحه محدود مقدمه، مباحث اساسی و شاخص‌های مهمی هستند که واکاوی جامع آنها برای قشر دانشجوی، شاید ضروری‌تر و مهم‌تر از ذکر نام و شرح تمامی غزوات و ذکر برخی حوادث تنها نقلی در تاریخ اسلام باشد که در فصول بعدی کتاب آمده است. همچنین توضیحات منسجم علمی و تحلیل جامعی ذیل تیترهای مقدمه نیامده و شیوه طرح مطالب بیشتر گذرا همراه با پراکنده‌گویی و تکرار (در موضوع جبر و اختیار، قانونمندی تاریخ و...) با قید برخی واژه‌های بدون توضیح مثل اشعری و غیر اشعری و مواردی از جمله‌بندی‌های کلیشه‌ای (مانند ص ۲۷ بند سوم) و تحلیل‌های ناقص است.

در ص ۲۲ نویسنده با اشاره به کتب سیره و تاریخ آورده: «همه خبرها و گزاره‌ها نمی‌تواند صددرصد صحیح و واقعی باشد؛ زیرا در نقل‌ها، انگیزه‌هایی دخیل بوده...». حال این پرسش مطرح می‌شود که چه انگیزه‌هایی سبب تحریف در کتب سیره و تاریخ شده؟! نویسنده پس از ۱۴ صفحه (در ص ۳۶) به سه مورد از عوامل جعل و تحریف در تاریخ اشاره می‌کند که این پراکنده‌گویی و عدم انسجام در ذکر مطالب مرتبط، می‌تواند جای اشکال باشد.

اگر در مقدمه کتاب، تیتراها یا موضوعاتی کمتر، اما با رویکردی جامع و با رعایت نظم منطقی در ارائه مطالب و تحلیل علمی دقیق‌تری عنوان می‌شد (مانند اهمیت تاریخ اسلام و آسیب‌شناسی تاریخ اسلام و...) به نظر مؤثرتر بود.

نویسنده در مقدمه کتاب (ص ۲۳) نوشته است: «... سعی کردم نسل جوان و انقلابی کشور مسلمان و شیعه ایران را با تاریخ واقعی و سیره حقیقی پیامبر اعظم^(ص) آشنا نمایم تا هرچه در هر کتابی آمده یا در خطابه‌ای القامی‌شود یا در برخی برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی مطرح می‌گردد، سیره و تاریخ واقعی تلقی نشود...».

با عنایت به جمله یادشده، ضروری به نظر می‌رسید که مؤلف محترم در کتاب خود به پیشینه یا ادبیات موضوع می‌پرداخت و وجه تمایز کار خویش را از آثار مشابه بیان می‌کرد. از این‌رو خواننده تا پیش از خواندن اثر نمی‌تواند تفاوت‌ها و تمایزات این کتاب را از آثار مشابهی چون «تاریخ تحلیلی اسلام» دکتر شهیدی، «تاریخ اسلام» دکتر فیاض، «تاریخ اسلام» مهدی پیشوایی، «تاریخ اسلام» نصیری، «تاریخ اسلام» زرگری‌نژاد، «تاریخ تحلیلی - سیاسی اسلام (جلد ۱)» علی‌اکبر حسنی و سایر کتاب‌های دانشگاهی در این باره دریابد.

در ص ۲۴ و ۲۵، اسامی تعدادی از کتب تاریخی متقدم آمده که در پانوشته‌ها، تنها به شرح حال نویسندگان آنها بسنده شده است. با عنایت به ارجاع نویسنده در تدوین کتاب خود به این منابع، شایسته بود تحلیلی مختصر از اهمیت این کتب و میزان صحت و وسقم مطالب تاریخی آنان گفته می‌شد.

تاریخ تحلیلی - صدر اسلام ۵۹

همچنین بهتر بود نویسنده در مقدمه، گروه مخاطب خود را مشخص می‌کرد که آیا این کتاب، یک کتاب عمومی برای دانشجویان رشته‌های مختلف است، یا کتابی تخصصی برای دانشجویان رشته تاریخ و تاریخ تمدن اسلامی؛ زیرا استنباط خواننده با مطالعه مقدمه این است که مطالب عمومی و مروری است. اما با مطالعه فصول کتاب (به‌استثنای مباحث اساسی تاریخ اسلام که شبهات زیادی بر آن وارد شده و ضرورت دارد برای همه گروه‌ها مورد نقد و بررسی قرار گیرد) در موارد متعدد، شرح کاملی از گزارش‌های تاریخی با معرفی منابع مختلف و استنادهای تاریخی، فقهی و کلامی و ذکر اسامی مختلف و غزوات و... وجود دارد که برای پژوهشگران و مخاطبان تخصصی کاربرد دارد و از حد و حوصله مخاطب عمومی فراتر است.

پس از مقدمه، سه فصل اول کتاب اختصاص به حوادث و وقایع دوران ولادت تا رحلت رسول اکرم^(ص) دارد. نویسنده در فصل چهارم به برخی وقایع پس از رحلت پیامبر^(ص) اشاره کرده و در فصول پنج تا هفت، به تحلیلی از زندگانی امیرمؤمنان علی^(ع)، امام حسن^(ع) و امام حسین^(ع) و واقعه عاشورا پرداخته است.

از آن‌رو که نویسنده، نام کتاب را «تاریخ توصیفی - تحلیلی صدر اسلام» نامیده، بدیهی است که محدوده زمانی، صدر اسلام از دوران بعثت رسول^(ص) تا شهادت علی^(ع) یعنی سال چهارم هجری و نیز خلافت چندین ماهه امام حسن مجتبی^(ع) است؛ هرچند برخی واقعه عاشورا را نیز شامل آن کرده‌اند. بنابراین دوران جاهلیت (دوره پیش از بعثت که فهم دقیق آن برای ریشه‌یابی بسیاری از حوادث تاریخ اسلام ضروری است) و نیز دوران حکومت امویان، از مقوله زمانی صدر اسلام خارج است. از این‌رو بهتر بود واژه «صدر» از نام کتاب حذف و محدوده زمانی مورد بررسی در عنوان لحاظ می‌شد تا خواننده، تفاوت زمانی دوره صدر اسلام با دوران قبل و بعد آن (یعنی دوره جاهلیت و دوره اموی) را دریابد؛ یا بهتر بود به‌جای نام‌گذاری آن به صدر اسلام، آن را تاریخ نبوت و امامت می‌گذاشت.

با توجه به دقتی که نویسنده در ذکر بسیاری از وقایع صدر اسلام و جزئیات آنها داشته است، مسکوت‌گذاشتن بررسی حوادثی چون: ظهور پیامبران کذاب و جنگ‌های رده در

عهد خلافت ابوبکر و دوران خلافت عمر و عثمان (۲۵ سال)، جای پرشش دارد. درحالی‌که ضروری است برای آگاهی نسل جوان از ویژگی‌های عصر علوی و تمایزات آن، از شروع خطاها و بروز بدعت‌ها و انحرافات در این ۲۵ سال سخن گفت، تا در تحلیل وقایع دوران خلافت علی^(ع) و چرایی صف‌آرایی مخالفان با ولایت، واقعیت‌ها را دریابند.

پس از مقدمه، در بررسی محتوایی فصول کتاب باید گفت که این فصول برخلاف مقدمه، از قوت کافی در طرح موضوع، نثر مناسب، انسجام مطالب و تحلیل‌های قوی و مستند، با تکیه بر منابع ارزشمند و متعددی برخوردار است. همچنین واضح است که نویسنده با تسلطی که بر متون عربی داشته، توانسته ترجمه‌های کامل و روانی را در مباحث مورد بررسی، در اختیار خواننده بگذارد. البته برخی اشکالات نیز وجود دارد که خدشه‌ای به گستره کار در فصول وارد نمی‌سازد و ذکر آنها به اقتضای کار نقد و بررسی و دقت در تمام وجوه یک اثر است که در زیر آمده:

- در مواردی تکرار واژه‌های هم‌معنی، جمله‌پردازی‌های ادبی و واژه‌هایی که گویای تنفر یا تحسین نویسنده است، وجود دارد (مانند صص ۵۸ و ۷۶). در مورد آخری یادآور می‌شود که در کتب علمی - تخصصی با رویکرد تحلیلی، شایسته است امر قضاوت و داوری درباره حوادث و شخصیت‌های تاریخ، برعهده خوانندگان باشد، نه نویسنده.
- مواردی از روایت‌های تاریخی و نقل قول‌ها، بدون ذکر منبع و سند است. از جمله: صص ۵۰، ۵۵، ۸۸ مورد ۹ و ۱۰، ص ۹۸ در گفتاری از علی^(ع)، ص ۱۶۳ روایت امام صادق^(ع) درباره اذان، ص ۲۷۷ حدیث پیامبر^(ص) در غزوه خندق، ص ۲۸۸ پانوشت شماره ۲، ص ۲۹۵ پانوشت شماره ۳، ص ۲۹۶ درباره شعر عایشه و ص ۳۱۹ روایت انس بن مالک و نسائی، بدون منبع است.
- در صص ۷۵-۷۹ در تیتراژ آمده: «حلف‌الفضول و حلف مطیبین...» که علاوه بر افتادن «ال» از ابتدای کلمه مطیبین، در نظر خواننده دو حلف یا دو پیمان تلقی می‌شود؛ اما در شرح آنها فقط به حلف‌الفضول پرداخته شده و به روشنی تفاوت آن

تاریخ تحلیلی - صدر اسلام ۶۱

دو پیمان و تقدّم و تأخر آنها ذکر نشده و چنین می‌نماید که یک پیمان با دو نام وجود داشته است. درحالی‌که بین این دو پیمان، فاصله زمانی زیادی وجود داشته است. حلف‌المطیبین در دوران هاشم (جدّ سوم رسول^(ص)) روی داده و حلف الفضول در دوران جوانی پیامبر^(ص) بوده است.

- ذکر برخی واژه‌ها در متن بدون توضیح. مانند: اشعری و غیر اشعری در قسمت مقدمه؛ جوف کعبه در ص ۱۳۱ و... .

- در صص ۱۳۲-۱۳۳، نویسنده در شرح واقعه عام‌الحزن آورده: «نکته شایان توجه اینکه آن روزها در فرهنگ‌های بشری، بزرگداشت شخصیت‌ها به‌عنوان روز یا هفته متداول نبود...». جمله علاوه بر اشکال ادبی از نظر موضوع نیز جای تأمل دارد. این نام‌گذاری که معادل عربی «سال غم و اندوه» است، به علت درگذشت ابوطالب و حضرت خدیجه^(س) بر «سال» دهم بعثت نامیده شد، نه روز و هفته. همچنین این واقعه در منطقه حجاز بوده که مردم آن پیش از اسلام در بدویت زندگی می‌کردند و عاری از هرگونه فرهنگ بشری بودند و اگر هم شخص پیامبر^(ص) با هدف بزرگداشت شخصیت‌ها، آن سال را نام‌گذاری کرده باشند، شاید آن نام‌گذاری برای عموم تلقی عصر حاضر را نداشت. علاوه‌برآن پرسشی نیز مطرح است که آیا نویسنده در فرهنگ‌های بشری هم‌عصر آن دوره مثل ایران، روم، مصر و... بررسی کاملی داشته‌اند و به موردی از نام‌گذاری برنخورده‌اند؟

- در ص ۱۵۲، نویسنده درباره مبدأ تاریخ اسلامی، سؤالاتی را مطرح کرده و برخی را پاسخ داده و برخی را بدون پاسخ گذاشته است. مانند: هجرت پیامبر^(ص) در ماه ربیع‌الاول بوده، چرا سال هجری از محرم آغاز شده؟ که نویسنده به آن پاسخی نداده است.

بررسی روشی اثر

در بررسی شیوه یا روش پرداخت به موضوعات مختلف در فصول کتاب باید گفت که نویسنده، متناسب با موضوع مورد نظر و بیشتر شبهه‌ناک و مورد پرسش، هم از

۶۲ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

نقل‌قول‌های مستقیم و هم‌غیر مستقیم در متن کتاب و در جای مناسب خود استفاده کرده است؛ سپس با ذکر اخبار و اقوال گوناگون و شرح لازم و ضروری، ضمن مقایسه آنها از نظر قوت و ضعف سند، به تحلیل پرداخته و نتیجه‌گیری کرده است که این کار با دقت و قوت علمی شایسته‌ای صورت گرفته و قابل تقدیر است. اما در شیوه ارجاع نویسنده به منابع در پانوشت‌ها اشکالاتی به شرح زیر وجود دارد:

- معمول است که مشخصات کامل کتاب‌شناسی علاوه بر درج در قسمت فهرست منابع آخر کتاب، در اولین ارجاع از یک اثر در قسمت پانوشت نیز قید شود (یعنی نام مؤلف، نام کتاب یا مقاله، شماره جلد و صفحه، ناشر و تاریخ انتشار). سپس در ارجاعات بعدی به آن اثر، فقط نام نویسنده ذکر گردد و اگر ارجاع بعدی بدون فاصله به همان منبع قبلی باشد، به ذکر کلمه «همو» و شماره صفحه اکتفا شود. اما نویسنده این شیوه را در کتابش رعایت نکرده و در تمام پانوشت‌ها، نام نویسنده، عنوان کتاب، جلد و شماره صفحه را آورده، در ارجاع مجدد به آن منبع نیز از لفظ همان استفاده کرده است.
- نام آثار در پانوشت‌ها و نیز در متن کتاب با حروف خمیده (ایرانیک) نوشته می‌شود که این روش از سوی نویسنده رعایت نشده است.
- اگر نام مؤلف اثری در متن ذکر شده باشد، در پانوشت فقط اسم کتاب آورده می‌شود که این شیوه از سوی نویسنده رعایت نشده است.
- نویسنده از علائم اختصاری معمول در کتب و مقالات استفاده نکرده است و در همه جای کتاب، برای توجه‌دادن خواننده به منبع مورد ارجاع از کلمه: «بنگرید به» یا «به‌طور نمونه بنگرید به» و «نیز بنگرید به» استفاده کرده است، درحالی‌که روش صحیح، استفاده از «ن. ک (نگاه کنید)» یا «ر.ک (رجوع کنید)» است.
- در ص ۸۹، شیوه ارجاع نویسنده در پانوشت شماره ۵ صحیح نیست؛ زیرا نقل به مضمون کرده و باید نوشته شود: ر.ک: ابن اثیر، ج... .

تاریخ تحلیلی - صدر اسلام ۶۳

- در ص ۱۵۲، پانوشت شماره ۲، نویسنده نام دو منبع را ذکر کرده، سپس نوشته «و غیره»؛ درحالی که در پانوشت، اسامی منابع هر چندتا که باشد باید ذکر شود و به کاربردن «غیره» معمول نیست.
- در ص ۲۲۱، پانوشت شماره ۱ آمده: «تفضیل عکس العمل هراکلیوس و آنچه درباره او گذشت دیده شود در...»؛ معمول است نوشته شود: برای اطلاع بیشتر ر.ک: ...
- در ص ۲۴۱ پانوشت شماره ۱ آمده: «ابن هشام، ج ۳ و ۴، ص ۵۲۹ و ۵۳۰». از آنجاکه شماره صفحات در جلد ۳ و ۴ با یکدیگر تفاوت دارد، باید نوشته شود: ابن هشام، ج ۳، ص...؛ ج ۴، ص... .
- در ص ۲۸۹، پانوشت شماره ۱ باید اصلاح شود به «ر.ک: اعیان الشیعه، ج ۱، ص...».
- نویسنده در کل کتاب در ارجاع به قرآن، هم نام سوره و هم شماره سوره را داخل پرانتز آورده و سپس شماره آیه؛ درحالی که تنها باید نام سوره و شماره آیه ذکر شود، مانند: حجرات: ۱۰ (یا) حجرات/۱۰.

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

فاطمه جان احمدی، قم: معارف، ۱۳۸۶، چاپ چهارم، ۱۹۰ صفحه.

در این کتاب، نویسنده پس از کلیاتی درباره تاریخ و تمدن، به بحث درباره تمدن اسلامی، نهضت علمی نهادهای آموزشی و هنر در آن تمدن، تأثیر آن بر تمدن باخترزمین، حوض تمدن اسلامی، ظرفیت‌های جهان اسلام و سرانجام انحطاط معنوی در جهان کنونی پرداخته است.

حروف‌نگاری کتاب ممتاز، صفحه‌آرایی آن خوب و طرح روی جلد بسیار خوب است. دستورات نگارشی به‌خوبی رعایت شده و متن آن، ساده و روان و بسیار خوب است. داشتن پیشگفتار، مشخص‌بودن هدف، مقدمه کلی و ویژه هر فصل و فهرست مطالب از دیگر مزایای کتاب است. در پایان هر فصل، تمرین و آزمون مناسب آمده، دارای کتاب‌شناسی نیز هست. صحافی آن قابل قبول است، ولی فاقد جدول، نمودار، نمایه، تصویر، نقشه و نتیجه یا جمع‌بندی است.

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی» افزون به مزایای شکلی و محتوایی یادشده و بحث مقدماتی برای هر فصل، معادل‌های خوبی برای اصطلاحات تخصصی دارد و این بر روان و رسابودن آن نزد مخاطب می‌افزاید. محتوا با فهرست مطابق و برای درس عمومی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، کتاب خوب و جامعی است. عناوین و محتوا کمابیش منسجم، مأخذ به‌لحاظ علمی ارزشمند و میزان بهره‌گیری از آنها خوب است. در مواردی، برداشتها و استنتاج‌ها غیر مستند است، ولی روی هم‌رفته استنادهای کتاب درست و رویکرد آن نسبت به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی، مثبت (هرچند در چند مورد از نظر علمی ضعیف) است.

محتوای کتاب، نقد، بررسی و تحلیل‌ها چندان عمیق نیست و بیشتر یک جمع‌آوری تازه می‌نماید. در چند مورد برداشتهای جانب‌دارانه، ناهم‌خوانی با مبانی و پیش‌فرض‌های

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی ۶۵

علمی مورد قبول بدیهی است و برخوردار نبودن تحلیل‌ها از دقت و عمق بایسته، برخی سازواری‌ها با ارزش‌های دینی - اسلامی را سطحی نموده است.

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی» به‌رغم برخی کاستی‌های شکلی و محتوایی مانند نداشتن جدول و نمایه، نبود تحلیل عمیق و نوآوری در آن که شرح مبسوط آن گذشت، کتابی مناسب برای درس عمومی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، همچنین مرجعی قابل قبول برای دروس رشته کارشناسی‌ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی است. کتاب، همان‌گونه که نویسنده محترم هم اظهار نموده، «از پردازش کامل رویدادها و حاشیه‌پردازی بازمانده و تنها تصویربخش تاریخ پرفراز و فرود فرهنگ و تمدنی است» (مقدمه، ص ۱۵).

اگر کاستی‌ها برطرف شود، جداول، نمایه‌ها، تصاویر و نقشه‌هایی مناسب تهیه شود، مطالب مهم مشروح‌تر و تحلیل‌ها بیشتر و عمیق‌تر گردد، اثری ارزشمند و مرجعی بسیار خوب برای دروس رشته یادشده فراهم خواهد شد.

تشیع در تاریخ

سید احمد رضا خضری، قم: معارف، ۱۳۹۱، چاپ چهارم، ۲۸۸ صفحه.

بررسی اثر

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی کتاب بسیار خوب، صحافی آن خوب، قواعد عمومی ویرایش و نگارش و ویرایش تخصصی اثر به‌خوبی رعایت شده و هدف آن به‌صراحت بیان شده است. کتاب دارای مقدمه (کلی)، فهرست اجمالی و تفصیلی مطالب، نقشه‌ها و منابع بسیار خوب و برای کاربرد در برنامه آموزشی خوب است. ولی طرح جلد متوسط و فصل‌ها فاقد مقدمه است. جدول، تصویر، نمودار، تمرین و آزمون، خلاصه فصول و کلی، نتیجه و جمع‌بندی کلی و فصلی، فهرست اعلام، موضوعی و کتاب‌شناسی ندارد.

مطالب کتاب قابل فهم و روان، کیفیت و میزان کاربرد و معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی خوب است. مطالب روی‌هم‌رفته برای درس‌های مورد نظر خوب و انطباق با سرفصل‌های آن، منطقی است. مواردی از ارائه ساختار علمی نو دیده می‌شود که تحلیل بسیار خوب جنگ جمل، نمونه‌ای در این راستاست. تسلسل عناوین کلی، همچنین عناوین جزئی و پیوند با نتیجه، منطقی است. منابع کتاب، اعتبار بالایی دارد و در استفاده از آن رعایت امانت شده است و میزان دقت در استنادها و ارجاعات در آن، با توجه به اصول منبع‌دهی علمی خوب است. سازواری محتوای علمی و پژوهشی اثر با مبانی و پیش‌فرض‌های مورد قبول آن، همچنین سازواری محتوای علمی با مبانی و اصول دینی و اسلامی محقق است. رویکرد کتاب نسبت به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی خوب است. هرچند اگر تحلیل‌ها عمیق‌تر بود و دیدگاه‌های دیگر نیز لحاظ می‌شد، بهتر بود.

درباره میزان روزآمدی داده‌ها و اطلاعات کتاب از جهت بهره‌گیری از منابع جدید و موارد همانند، تأملاتی به‌نظر می‌رسد که نمونه‌هایی از آن به‌اختصار خواهد آمد.

تشیع در تاریخ ۶۷

- صص ۳۸ و ۵۷ درباره عدم پذیرش شرط دوم عبدالرحمان از سوی امام علی(ع) برای تصدی مقام خلافت، افزون بر دنبال نمودن رویه شیخین، علل دیگری هم مطرح شده است (رک: محمد عبدالحی شعبان، صدرالاسلام و الدولة الامویة).
- ص ۵۷ به بعد: درباره وصیت‌نامه عمر و کشته‌شدن او، تحلیل ناقص یک دیدگاه آمده و دیدگاه‌های دیگر نادیده انگاشته شده است (رک: مقاله نویسنده در ویژه‌نامه تاریخ اسلام، دانشگاه الزهراء(س)، ش ۵۳).
- ص ۶۱ به بعد: مطالب کتاب درباره کشته‌شدن عثمان و معرفی قاتلان واقعی، ناقص و درخور تأمل است (رک: مقاله این‌جانب در این‌باره در مجله دانشکده علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، ش ۳۸).
- دیدگاه‌های جدید درباره حکمیت و نقش ابوموسی اشعری نادیده انگاشته شده است (رک: سید محمدحسین جعفری، تشیع در مسیر تاریخ (The origins and Early) قیام توابین، کوتاه و ناکافی بررسی شده است).
- صص ۴-۳۵۳ و پس از آن: به روابط تیمور و علی مؤید و تأثیر تیمور در تثبیت حکومت مؤید - که در مبحث بسیار مهم است - پرداخته نشده است. همان‌گونه که گذشت، منابع کتاب معتبر و بسیار خوب است، ولی برای تبیین موضوعات مورد بحث به‌قدر کفایت از آنها استفاده نشده است. نقد و بررسی‌ها در برخی موارد تا اندازه‌ای سطحی و گاه با یک دیدگاه و یک‌سویه انجام شده است و با آنکه رویکرد اثر نسبت به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی خوب است، در مواردی دیدگاه‌های دیگر لحاظ نشده و تحلیل سطحی شده است.

نتیجه‌گیری

در جمع‌بندی نهایی می‌توان پذیرفت که به‌رغم وجود برخی کاستی‌ها، ازجمله نبود تصویر، نمودار، نتیجه یا جمع‌بندی و فهرست اعلام، ویژگی‌های شکلی کتاب به‌طور کلی خوب است. مطالب کتاب قابل فهم، روان و روی‌هم‌رفته برای درس‌های مورد نظر مناسب

۶۸ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

است و انطباق با سرفصل‌های آن منطقی است. مواردی از ارائه ساختار علمی نو دیده می‌شود که تحلیل بسیار خوب جنگ جمل، نمونه‌ای در این راستاست. باوجود این نقد و بررسی‌ها در برخی موارد تا اندازه‌ای سطحی و گاه با یک دیدگاه و یک‌سویه انجام شده است. برای بهبود کار، افزون بر رفع کاستی‌های یادشده، بهتر است کتاب در دو یا سه اثر جداگانه برای درس‌های تاریخ ائمه^(ع) و تاریخ تشیع (۱ و ۲) تفکیک و بازنگاری شود.

سیره صحیح پیامبر اعظم (ص)

سید جعفر مرتضی عاملی، مترجم: محمد سپهری، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱، چاپ اول، ۶۹۱ صفحه.

کتاب «سیره صحیح پیامبر اعظم (ص)» ترجمه کتاب «الصحيح من سيرة النبي الاعظم (ص)» نوشته سید جعفر مرتضی عاملی است که محمد سپهری آن را در دوازده جلد به فارسی ترجمه کرده و در سال ۱۳۹۱ انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی آن را منتشر کرده است.

از محتوای نوشتار نویسنده چنین برمی آید که رویکردهای زیر بر کتاب حاکم است:

الف) رویکرد شیعی: نویسنده محترم با تمام وجود تلاش کرده تا زندگی پیامبر و برخی از یارانش را از دریچه عینک شیعی به تصویر بکشد. به همین دلیل نقش یاران شیعی پیامبر (هرچند پیامبر یاران شیعی نداشت، اما از منظر تاریخ‌نویسان شیعی تندرو، برخی از اصحاب به چنین جایگاهی ارتقا می‌یابند) در این اثر بسیار برجسته و نقش یاران غیر شیعی پیامبر لاغر و ضعیف است.

ب) رویکرد کلامی: با توجه به اینکه تشیع تا حد زیادی نتیجه استدلال‌های کلامی است، یا حداقل اینکه تکامل اندیشه شیعی براساس باورهای کلامی است، محتوای کتاب این نویسنده محترم در همین چارچوب است و وی با چنین رویکردی، برخی مسائل را برجسته و برخی دیگر را کم‌رنگ کرده است. در بسیاری از موارد، نقش شخصیت‌های صدر اسلام که از دید نویسنده مطرود به حساب می‌آیند، به بدترین شکل موجود بیان شده و یا سخنان تحقیرآمیز و خلاف واقعی درباره ایشان نوشته شده است. کافی است دیدگاه وی را درباره ابوبکر، عمر، عایشه و... از نو بررسی کنیم! وی در باب چگونگی هجرت

۷۰ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

پیامبر^(ص) از مکه به مدینه، داستان لیله‌المبیت و فداکاری حضرت علی را مفصل شرح داده، آنگاه تحت عنوان آیه غار، سه صفحه در تحقیر ابوبکر نوشته است (ج ۲، صص ۱۵۱-۱۷۱، تحت عنوان: هجرت رسول خدا) در باب عایشه، نوشته‌های وی بسیار جانب‌دارانه و غیر منطقی است، تا جایی که معتقد است آیه افک در باب داستان عایشه نازل نشده است! (ج) رویکرد حدیث‌گرایانه: هرچند نویسنده محترم از آیات زیادی برای بیان سیره رسول خدا^(ص) استفاده کرده، این احادیث هستند که جهت آیات را در این کتاب نمایش می‌دهد. درحالی که قرآن تأکید دارد بر اینکه «لایعلم الغیب الا الله»، نویسنده محترم می‌نویسد: «رسول خدا^(ص) اعمال همه بندگان و هر آنچه را در دایره مسئولیت حضرت و در سطح حضور و شهود روی می‌دهد، می‌بیند و خداوند متعال به او امکان داده تا پشت سر خود را ببیند و درحالی که چشمانش به خواب می‌رود، قلبش بیدار بماند. زیرا اگر چنین نبود، نمی‌توانست در حال خواب یا زمانی که مردمان پشت سر او هستند، آنان را ببیند» (ج ۶، ص ۵۵۹).

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

این اثر، کتاب به نسبت جامعی است که از کتب قدیم و جدید، سیره پیامبر^(ص) را با رویکردهای یادشده، جمع‌آوری و تحلیل کرده است. این کتاب منبع تحقیق خوبی برای دانشجویان است و برای دلبستگان به اندیشه شیعی، تحلیل‌های جامعی دارد. در این کتاب علاوه بر حضرت رسول^(ص)، شخصیت‌های زمان ایشان که از نظر شیعیان، نزدیک به تفکر شیعی هستند، بررسی و از آنها دفاع تاریخی شده است، همان‌گونه که مخالفان ایشان به شدت مورد نقد قرار گرفته‌اند.

کاستی‌ها

- عنوان کتاب با محتوای آن سازگار نیست. شاید عنوان سیره صحیح پیامبر و یاران نزدیکش با محتوای کتاب هم‌خوانی بیشتری داشته باشد.

سیره صحیح پیامبر اعظم (ص) ۷۱

- عنوان پیامبر اعظم^(ص) که به جای رسول کریم به کار رفته، برازنده نیست؛ زیرا کریم، صفت قرآنی پیامبر و همسو با مکارم اخلاق ایشان و تکریم انسان است.
- این کتاب جامع است، اما مانع نیست. برای این منظور باید از دل کتاب یاد شده چند کتاب استخراج شود، که هر کدام از آنها در کنار سیره پیامبر می‌تواند کتاب مستقلی باشد. این مسئله باعث قطورشدن غیر منطقی کتاب شده است.
- اعلام کتاب اگر اعراب‌گذاری می‌شد، به شکل صحیح قرائت می‌گردید. تلفظ برخی از اسامی برای خوانندگان دشوار است. رفع این مشکل فقط با اعراب‌گذاری و یا آوانگاری است.
- لازم است که کتاب ویرایش شود تا متن گویاتر و روان‌تر باشد. در ج ۶ ص ۵۵۸، چنین آمده است: «مطابق آیات زیر، رسول خدا^(ص) بر پیامبر الهی شاهد است.» برخی از اینگونه عبارتها، ثقیل هستند.
- برخی استدلال‌های نویسنده محترم برای اثبات بعضی عقاید شیعی جای تأمل دارد. مانند استدلال او در باب تبرک به پیامبران و آثار ایشان (ج ۷، صص ۸۳-۸۴).
- استفاده از منابع غیر موثق و نامعتبر برای تأیید نظریه و رویکرد غیر منطقی. در بسیاری از جاها با استفاده از واژه «گویند»، مطالب غیر مستندی را به‌عنوان تاریخ به خواننده القا کرده است. این سخنان که به کلی رنگ و بوی اندیشه افراطی شیعی دارد، از کتبی اخذ شده که چندین قرن پس از حادثه نگارش یافته است. آیا می‌توان «امالی» طوسی را منبع دست اول و معتبری برای سیره رسول خدا^(ص) به حساب آورد؟
- در ج ۲، ص ۱۵۴ در قالب داستان علی در بستر پیامبر می‌نویسد: «گویند: مشرکان قریش، علی را همچون پیامبر^(ص) سنگ‌باران کردند و او به خود می‌پیچید و سرش را زیر پارچه کرده بود و تا صبح بیرون نیاورد. قریش صبحگاهان به علی یورش بردند و تا او چشم خود را به آنان باز کند، با شمشیرهای کشیده به او حمله آوردند. خالد بن ولید از همه جلوتر بود. علی پرید و

با تردستی و چالاکی، دستش را گرفت و به هم پیچاند. خالد چون بچه‌شتر به هوا می‌رفت و بسان شتر کف کرده بود. علی شمشیر را از دست خالد گرفت و با آن به قریش سخت گرفت. مشرکان از جلوی او به بیرون خانه گریختند، چنان‌که گوسفند می‌رمد. چون به او نگریستند، دریافتند که علی است...». برخی داستان‌سرایی‌های نویسنده محترم، آدمی را به یاد نوشته‌های مرحوم ذبیح‌الله منصوری می‌اندازد که در عین غیر واقعی بودن، جذاب است!

- سندسازی برای مطالب مجعول. نویسنده محترم در بسیاری از جاها تلاش کرده تا آنچه را مطلوب اوست، مستند سازد. برخی مواقع داستان‌ها به کلی تخیلی هستند و با روح حاکم بر قرآن در تضاد می‌باشند. نکته قابل توجه اینکه نویسنده محترم چون رویکرد افراطی شیعی دارد، روایات را به گونه‌ای کنار هم قرار می‌دهد تا فضایل علی و مثالب رقبا و به تعبیر نویسنده، دشمنان علی ثابت شود. از این رو کتاب رویکردی ضد تقریبی و برخلاف وحدت اسلامی دارد. در واقع نویسنده چنین رویکردی را تبیین و تئوریزه کرده است!
- نویسنده محترم در این کتاب از ۱۶۸۰ منبع و مأخذ قدیم و جدید استفاده کرده است. یکی از اصلی‌ترین کارها در پژوهش، ارزیابی منابع است. در کتاب یادشده، هر آنچه مخالف دیدگاه نویسنده بوده و در کتب قدیم آمده، مورد نقد و طرد قرار گرفته و هر آنچه مؤید دیدگاه وی است، از کتب جدید و قدیم به‌عنوان سند صحیح تلقی شده است. از این رو نخستین مشکل کتاب، استفاده از منابع غیر معتبر برای رسیدن به مقصود است! در کتاب «الغدیر»، حجم خطبه غدیر در حد یک کتابچه است. جالب آنکه این خطبه تکامل یافته در کتاب «الغدیر»، اصلی‌ترین منبع نویسنده محترم در توجیه و تبیین حادثه تاریخی است.

تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان

جمعی از نویسندگان (دانشگاه کمبریج)، مترجم: حسن انوشه،

تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۶، چاپ سوم، ۶۷۰ صفحه.

معرفی اثر

کتاب «تاریخ ایران» پژوهش دانشگاه کمبریج، جلد چهارم یکی از آثار مهم و شناخته شده در باب تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان است و در محافل علمی و دانشگاهی در حوزه های مختلف تاریخ ایران مورد توجه قرار گرفته است. کتاب مشتمل بر بیست بخش متعدد است که در مجموع هفت بخش این کتاب به تاریخ تحولات سیاسی ایران از سقوط ساسانیان تا برآمدن سلجوقیان اختصاص یافته است. با وجود بررسی اجمالی و مختصری که از تاریخ سیاسی این دوره به عمل آمده، دارای جامعیت خاصی است. بخش نخست این اثر به قلم عبدالحسین زرین کوب از فتوحات عرب و رابطه ایرانیان و اعراب تا استقرار اعراب در ایران و مناسبات میان مسلمانان و زردشتیان، موالی، شیعه و خوارج، فرمانروایان عرب در ایران، جزیه و خراج، دعوت عباسیان، نهضت سیاه جامگان و ابومسلم خراسانی تا روی کار آمدن عباسیان اختصاص یافته است. بخش دوم از روی متحده، به خلافت عباسیان در ایران پرداخته است. بخش سوم، حکومت های طاهری و صفاری به قلم کلیفورد /دموند باسورث است. بخش چهارم، دولت سامانیان به قلم ریچارد فرای و بخش پنجم، دوره غزنویان به قلم باسورث است. بخش ششم نیز به قلم مادلونگ به بررسی سلسله های محلی شمال ایران و فرمانروایان سواحل خزر، جستانیان، علویان، اسپهبدان، باوندی، دیلمیان و سلاریان روادیان، شدادیان، یزیدیان شروان و هاشمیان باب الابواب اختصاص یافته است. بخش هفتم، بررسی دولت آل بویه از آغاز تا پایان این سلسله و انحطاط قدرت آل هفتم به قلم

هیرمبرت بوسه است. با این بخش، تاریخ سیاسی ایران از آغاز ورود اسلام تا ورود سلجوقیان، تأسیس دولت سلجوقی پایان می‌یابد.

از بخش هشتم تا بیستم به ابعاد مختلف جامعه ایران از زوایای اجتماعی، هنری، فرهنگی، عرفانی، فلسفی و جامعه‌شناسی، علوم، عقاید و دین‌شناسی، فرق و جریان‌های دینی، ادبیات و موارث ادبی زبان‌شناسی در عرصه ادب فارسی و ظهور شعر فارسی پرداخته شده است. بدین صورت که بخش هشتم: قبایل شهرها و سازمان‌بندی اجتماعی به قلم کلود کاهن؛ بخش نهم: هزار دیداری مثل معماری و هزاردستی و آرایشی بناها به قلم اپگ گرابار؛ بخش دهم: سکه‌شناسی به قلم ج.ک مایلز؛ بخش یازدهم: بررسی علوم دقیقه مثل علم حساب و هندسه، جبر، مثلثات، نجوم، ستاره‌شناسی و ارساد، جغرافیای ریاضی و نقش بیرونی به‌عنوان عالمی برجسته در این عرصه است.

بخش دوازدهم به قلم سید حسن نصر به علوم زیستی نظیر کیمیا و پزشکی، ترجمه، علوم طبیعی، تاریخ طبیعی، جانورشناسی، زیست‌شناسی، گیاه‌شناسی اختصاص یافته است. بخش سیزدهم باز به قلم سید حسن نصر، درباره فلسفه و جهان‌شناسی و بخش سیزدهم درباره مسئله تصوف، چگونگی انتشار سنت صوفی در میان ایرانیان، طبقات صوفیه، مکتب‌های صوفیانه بصره، بغداد، خراسان و سیر تصوف در ایران از آغاز تا قرن چهارم است. بخش چهاردهم، مقاله مشترک سید حسن نصر و مرتضی مطهری است در باب علوم دینی، اسلام‌پذیری ایرانیان، علوم قرآن و حدیث، فقه و اصول آن و علم کلام. بخش پانزدهم، ملل و نحل، فرقه‌شناسی و جریان دینی و کلامی به قلم ب. س /امورتی است. بخش شانزدهم به قلم هانری کربن در باب اسماعیلیه، ادوار جنبش اسماعیلیه، اسماعیلیه در ایران، زندگی و آثار ناصر خسرو و رازی است. بخش هفدهم به ادبیات زردشتی پس از فتوح مسلمانان از *دومناش* در باب آثاری مثل آتور فرنیخ فرخزادان، روایت ایمیت اشوهیشتن، کتاب سوم دینکرت و شکندگمانیک و ویچار است. بخش هجدهم، ادب عرب در ایران در عصر اموی، عباسی، آل بویه و سامانیان به قلم ویکتور د‌نر است.

تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان ۷۵

بخش نوزدهم، ظهور زبان فارسی نوین و زبان‌های ایرانی در قرون نخستین، زبان نوشتاری در قرن سوم، شعر غنایی، روایی و تعلیمی و حماسی و نثر فارسی است. بخش بیستم، رباعی در ادب نخستین فارسی به قلم *الول ساتن* و جایگاه خیام شاعر و ریاضی‌دان و منجم ایرانی به قلم *ج.ا. بویل* است. در آخر، کتاب‌شناسی و اعلام کتاب آمده است.

همان‌طور که ملاحظه شد، هفت بخش نخست تاریخ سیاسی و تحولات تاریخی سلسله‌های حکومتی و دولت‌های ایران بعد از اسلام تا قرن پنجم و آمدن سلجوقیان است؛ اما سیزده بخش بعدی به بررسی تاریخ ایران در ابعاد اجتماعی، هنری، فرهنگی، ادبی، علمی و دینی پرداخته است و از این لحاظ «تاریخ کمبریج» به لحاظ نگرش جامع به زوایای مختلف تاریخ ایران در چهار قرن نخست، اثر ارزشمندی است؛ به‌ویژه اینکه در هر بخش، از متخصصان و محققان همان بخش دعوت شد تا در طرح تدوین تاریخ ایران مشارکت داشته باشند و همین امر باعث توجه محافل علمی و دانشگاهی شده است. با توجه به این مقدمه، به بررسی و نقد شکلی و محتوای اثر می‌پردازیم.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- طرح جلد، مناسب و شکیل است.
- قطع کتاب بسیار خوب است.
- صحافی کتاب خیلی خوب صورت گرفته است.
- عنوان کتاب زیبا و رساست.
- به لحاظ شکلی، کلیت اثر خوب ارزیابی می‌شود.

کاستی‌ها

- اگر قلم حروف‌نگاری درشت‌تر باشد، برای مطالعه مخاطبان بهتر است.

۷۶ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- فشردگی فاصله خطوط بسیار زیاد است و در مطالعه خسته‌کننده است.
- فصل‌بندی و صفحه‌آرایی به‌خاطر قلم ریز و فشردگی خطوط و حجم کتاب، زیبایی و جذابیت لازم را ندارد.
- عناوین داخلی و فصل‌ها و سرصفحه‌ها به‌خاطر فشردگی متن کتاب و حجم زیاد آن خوب طراحی نشده و این امر در صفحه‌آرایی، تأثیر منفی و خسته‌کننده‌ای ایجاد کرده است.

بررسی محتوایی اثر

کتاب «تاریخ کمبریج»، اثری شناخته‌شده در محافل علمی است و بسیار محل رجوع دانشجویان در سطوح مختلف. بدین لحاظ نقد و ارزیابی محتوایی آن می‌تواند در بهبود کیفیت این اثر مفید واقع شود. بنابراین در این بخش، امتیازها و کاستی‌های اثر به شرح زیر به‌اختصار بیان می‌شود.

امتیازها

- هرچند کتاب یادشده براساس سرفصل مصوب وزارت علوم طراحی نشده است، در بررسی تاریخ ایران از آغاز ورود اعراب و سقوط ساسانیان تا روی کارآمدن سلجوقیان، انطباق خوبی با مطالب و محتوای دروس تاریخ ایران دارد و از این لحاظ به‌عنوان یک تحقیق خوب برای تدریس دروس تاریخ ایران از آغاز ورود اعراب تا قرن پنجم (به‌ویژه برای دانشجویان دوره کارشناسی و کارشناسی‌ارشد) مناسب است.
- مهم‌ترین امتیاز اثر، جامعیت موضوعی آن در بررسی ابعاد و زوایای مختلف تاریخ ایران در این دوره است که با وجود اختصار و ایجاز در هر موضوع، اطلاعات و آگاهی‌های ارزشمندی در اختیار مخاطب قرار می‌دهد.

تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان ۷۷

- این اثر، اثری مستند و تحلیلی متناسب با موضوعات بخش‌های مختلف است و تنوع موضوعی و تحلیلی دارد. از این رو مخاطب را از مطالعه صرف بخش سیاسی و تاریخ‌نگاری سیاسی و وقایع‌نگاری خارج ساخته، وارد پهنه گسترده‌ای از موضوعات مختلف تاریخی نظیر هنر، معماری، دین‌شناسی، فرقه‌شناسی، تاریخ علم، ادبیات و مطالعات اجتماعی می‌سازد.
- بخش‌های مختلف اثر و فصول آن به‌لحاظ تخصصی به‌وسیله متخصصان هر حوزه نگاشته شده است. بنابراین میزان تحلیل‌های تاریخی در حوزه‌های مختلف ژرفای به‌نسبت مناسبی دارد و عاری از سطحی‌نگری در موضوعات تاریخ‌نگاری است.
- ترکیب و تدوین آن به‌وسیله یک ویراستار برجسته، به هماهنگی بخش‌های مختلف کمک کرده و یکسان‌سازی متن را فراهم ساخته است. البته آن قوت لازم را در این حوزه ندارد - که در بخش اشکالات بیان خواهد شد - اما حضور ویراستار به نحوی به تنظیم طرح قوت داده است.
- کیفیت کاربرد اصطلاحات تاریخی و معادل‌سازی آن بسیار خوب است.
- سبک پژوهش و تحقیق کتاب «تاریخ کمبریج» به‌طور کامل دانشگاهی و علمی است و از لحاظ سبک و روش تحقیق و تحلیل می‌تواند برای مخاطبان به‌ویژه دانشجویان ارزشمند باشد.
- از اطلاعات و داده‌های تاریخی باکیفیت و خوب استفاده شده است و به‌لحاظ استناد به منابع مناسب ارزیابی می‌شود.

کاستی‌ها

- هرچند اثر یادشده به‌لحاظ روشی و پژوهشی تنوع دارد و مطالب و محتوای سودمند آن نیز تاکنون به‌روزبودن خود را حفظ کرده است، از آنجاکه این مجموعه به‌وسیله متخصصان حوزه‌های مختلف نگاشته شده، علی‌رغم تلاش ویراستار برای ایجاد هماهنگی میان بخش‌های مختلف، انسجام و ترکیب فصول تخصصی

و یکسان‌سازی متن، گسیختگی و ناپیوستگی‌های بخش‌های مختلف نمودار است.

- با وجود تلاش ویراستار متن انگلیسی در فراهم‌آوردن متنی مناسب، گویا در ترجمه فارسی آن ویراستاری صورت نگرفته است و در شناسنامه اثر نیز اثری از ویراستاری مشاهده نشد. گویا مترجم خود ویراستار هم بوده است. از این رو متن ترجمه تحت تأثیر ساختار دستوری زبان انگلیسی است و گاه در فارسی، روانی و رسایی خوبی ندارد. این امر، مطالب را برای مخاطب دیرفهم نموده است. به‌ویژه برای دانشجویان کارشناسی، اینگونه نثر رسا و جذاب نیست.
- بخش اول که به قلم دکتر زرین‌کوب است و به فتوحات عرب و حکومت و دولت خلفای نخستین و امویان در ایران اختصاص یافته و تا آغاز دولت عباسی را بررسی نموده، فاقد هرگونه نقشه سیاسی است. اگر این بخش، نقشه سیاسی - نظامی و روند گردشی فتوحات را ترسیم نماید، برای دانشجویان و مخاطبان گویاتر خواهد شد.
- در مبحث طاهریان، هیچ نقشه جغرافیایی ترسیم نشده است. در مبحث سلسله‌های محلی کوچک شمال و غرب ایران نیز همین ضعف به چشم می‌خورد. ترسیم نقشه‌های سیاسی، جغرافیایی و نظامی برای این بخش‌ها می‌تواند به فهم مطالب عدل‌پایداری و پدیداری حکومت‌های محلی در این نواحی کمک کند و قلمرو حوزه جغرافیای سیاسی و تاریخی قدرت آنان را مشخص نماید.
- در مبحث جزیه و خراج، اگر جداول و یا نموداری از میزان مقایسه خراج و جزیه و سایر مالیات‌ها تهیه می‌شد، بهتر بود و به تحلیل مباحث مالیات‌ها کمک می‌کرد.
- در برخی از مباحث و تحلیل‌های نویسندگان به‌خاطر عدم اشراف دقیق بر منابع فارسی و یا تحلیل‌هایی که تحت تأثیر آیین کتب و نحوه انشعابات تاریخی آن است، گاه با تحلیل‌هایی مواجه می‌شویم که با نگره دینی و تاریخی مسیحیت و غرب سازگار است تا تاریخ اسلام و ایران. برای مثال در مبحث ملل و نحل به

تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان ۷۹

قلم ب. س. آمورتی، تشیع را نوعی بحث در اسلام و نوعی اسلام ایرانی قلمداد نموده است؛ امری که نوعی انطباق‌سازی میان انشعابات دینی مسیحیت است که کلیسای ارتدکسی را اصیل و سایر شعب و جریان‌های آن را نوعی بدعت به‌شمار آورده‌اند.

- وجود غلط‌های تایپی در متن. همان‌طور که اشاره شد، در صورت ویراستاری اثر، اینگونه اشکالات برطرف خواهد شد. اثر به‌خاطر سبک ترجمه هم نیاز به ویراستاری ادبی و هم نگارشی دارد. برای مثال در یک گفتار به‌جای واژه «عربی»، «عبری» نوشته شده، یا در صفحه ۹۰ سطر سوم، به‌جای «تبلیغ»، واژه «تبیح» آمده است و... .
- آوانگاری برخی اصطلاحات و کلمات تخصصی، به مخاطبان در نحوه تلفظ کلمات کمک می‌کند.

در پایان پیشنهاد می‌شود اگر بتوان براساس طرحی جداگانه، این اثر را برای مخاطبان دوره کارشناسی تلخیص کرد، کاربرد بهتری در سطح کارشناسی خواهد داشت؛ زیرا این اثر به‌خاطر تنوع در روش پژوهش و جامعیت موضوعات مورد بحث می‌تواند برای دانشجویان کارشناسی مفید واقع شود، اما با این سبک و حجم، انگیزه و جذابیت خود را برای دانشجویان دوره کارشناسی از دست داده است.

مناسبات مهاجرین و انصار

حسین حسینیان مقدم، قم: حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸، چاپ اول، ۲۰۱ صفحه.

کتاب «مناسبات مهاجرین و انصار» در واقع تلاشی است از سوی محقق برای بازخوانی مناسبات دو جریان اجتماعی و دو گروه فعال از جامعه اصلی صدر اسلام که در عرصه تاریخ صدر اسلام و تحولات اجتماعی عصر نبوت، دو جریان عمده جامعه اسلامی محسوب می‌شده‌اند. این کتاب با رویکردی اجتماعی و جامعه‌شناختی به تاریخ صدر اسلام، به بررسی مفهومی و تاریخی مناسبات این دو گروه اصلی از جامعه اسلامی پرداخته و تلاش نموده است درباره این ترکیب اجتماعی دوگانه و نقش هر یک از آنان در روابط اجتماعی، سیاسی، فکری، جغرافیایی با بینش و منش مختلف و متفاوتشان به لحاظ جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی بحث کند و نقش آموزه‌های اسلامی و سیره نبوی را در ایجاد همدلی و تغییر رفتارهای جاهلی به رفتارهای اسلامی مورد بحث و بررسی قرار دهد.

از آنجاکه این اثر برای نخستین بار به بررسی گسترده این مناسبات می‌پردازد و درباره نقش و ارتباط این دو گروه با یکدیگر و عوامل تأثیرگذار در مناسبات بین آنها، اعم از آموزه‌های اسلامی و نبوی، عناصر محیطی و جغرافیایی، عناصر اجتماعی و قومی و سایر عوامل تأثیرگذار بحث کرده است، قابل اعتنا و تأمل است. در اینجا به برخی نقاط قوت و ضعف اثر در ابعاد مختلف به لحاظ شکلی و محتوایی می‌پردازیم:

بررسی شکلی اثر

- کتاب به لحاظ حجم و صفحه‌آرایی، مناسب است.
- صحافی اثر خوب و قطع آن مناسب است.
- طرح جلد مناسب است.
- کیفیت حروف چینی اثر مناسب است.

مناسبات مهاجرین و انصار ۸۱

- در قواعد و اصول نگارشی و ویرایشی، تنظیم ارجاعات مستقیم و غیر مستقیم از روش و رویه‌ای مناسب و یکسان پیروی کرده است.
- برخی غلط‌های تایپی و نگارشی در متن مشاهده می‌شود که اگر در چاپ‌های بعدی دقت نظر بیشتری شود و برطرف گردد، مناسب است؛ مانند صفحه ۴ که «المنازی» به جای «المغازی» نوشته شده است. یا صفحه ۹ سطر دوم، به جای «مفسرانی مثل طبری»، «مفسران مثل طبری» آمده است و... .

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- تعریف اصطلاحات و مفاهیم تحقیق بسیار مناسب صورت گرفته است.
- کتاب یادشده به‌لحاظ بررسی و شیوه پژوهش، از رویکردهای جامعه‌شناختی و علوم اجتماعی متناسب با موضوع مناسبات میان مهاجران و انصار در تبیین مسائل اجتماعی صدر اسلام در میان دو گروه یادشده بهره گرفته است و تحلیل‌های مناسبی به‌لحاظ اجتماعی از ترکیب مهاجران و انصار به‌عنوان دو گروه اساسی جامعه اسلامی در عصر پیامبر^(ص) ارائه کرده است.
- بررسی نقش رهبری فرهمندان پیامبر^(ص) در تنظیم رقابت‌ها و ترکیب اجتماعی مردم مدینه و نقش آموزه‌های دینی و اخلاقی در تغییر رفتارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مهاجران و انصار و پدیدآمدن الگوهای رفتاری جدید در قیاس با رفتارهای عهد جاهلی و تبیین اینگونه مسائل و عوامل مؤثر در پدیدآمدن آنها، از وجوه قوت اثر است.
- نظم منطقی و انسجام مطالب در کلیت اثر مناسب تشخیص داده شد و فصول و بخش‌های مختلف به‌لحاظ روشی، پژوهشی، محتوایی و شکلی، مناسب و منسجم است.

- محقق از منابع اصلی به‌قدر کفایت بهره برده است و در نقد و بررسی روایات و تحلیل آنها و تقسیم‌بندی مفهومی و موضوعی، توانایی مناسبی ارائه نموده است.
- کتاب یادشده، به یکی از مباحث تخصصی تاریخ صدر اسلام در حوزه و تاریخ اجتماعی جامعه عصر نبوی پرداخته است. از این رو به‌لحاظ موضوعی می‌تواند به‌عنوان یک اثر قابل توجه و کمک‌درسی در شناخت مناسبات اجتماعی و جامعه صدر اسلام به‌ویژه دو جریان مکی و مدنی یا مهاجر و انصار بسیار مؤثر باشد.
- از نظر میزان سازواری و هماهنگی میان پیش‌فرض‌های محقق در محتوا و متن تحقیق، تناسب خاصی وجود دارد و از این لحاظ اثری قابل قبول است.
- هرچند این اثر به‌صورت مستقل نمی‌تواند مأخذ آموزشی سرفصل خاصی از دروس دانشگاهی قرار گیرد، یکی از موضوعات مهم در بحث تاریخ صدر اسلام را به‌لحاظ اجتماعی بررسی کرده است و می‌تواند در کنار آثار مستقلی که به بررسی تاریخ صدر اسلام به‌طور کلی پرداخته‌اند، به‌عنوان یک متن کمک‌درسی و مطالعه موردی در امور مناسبات اجتماعی جامعه صدر اسلام مورد توجه قرار گیرد.

کاستی‌ها

- چاپ، قطع، حروف‌چینی، صفحه‌آرایی اثر تقریباً تناسب خاصی با محتوا، موضوع و حجم دارد، اما عنوان کتاب چندان مناسب با متن تحقیق و محدوده آن نیست؛ زیرا کتاب با عنوان «مناسبات مهاجرین و انصار» بدون هیچ‌گونه قید زمانی و مفهومی و موضوعی ذکر شده، اما در متن کتاب فقط به مناسبات مهاجران و انصار در عصر نبوی پرداخته است و از این لحاظ تناسبی میان عنوان و متن به‌لحاظ تحدید حدود موضوعی عنوان و انطباق کامل با متن وجود ندارد. بی‌گمان مهاجران و انصار به‌عنوان دو جریان مهم، علاوه بر اینکه در عصر پیامبر اسلام، ترکیب اصلی جامعه اسلامی را تشکیل می‌دادند، تا قرون بعد حتی تاکنون مورد بحث فکری و فرهنگی بوده و مناسبات اجتماعی آنان در تاریخ اسلام و

مناسبات مهاجرین و انصار ۸۳

تحلیل‌های تاریخی، اجتماعی، انتقادی و سیاسی مؤثر بوده است و از این لحاظ بهتر بود عنوان با انطباق و تناسب و تحدید موضوعی و زمانی مطرح می‌شد تا انطباق مناسب با متن تحقیق ایجاد می‌کرد.

- رویکرد تاریخی و روند طولی بررسی تحولات تاریخی میان مناسبات مهاجران و انصار، ناقد تقسیم‌بندی‌های ادواری و یا نگاه کرنولوژی‌کال است و بیشتر محقق با رویکردی عرضی و مفهومی و موضوعی به مناسبات مهاجر و انصار پرداخته است. اگر روند فراز و فرود مناسبات میان مهاجر و انصار با نگاهی تاریخی و طولی مورد توجه بیشتر قرار می‌گرفت، می‌توانست روند تاریخی این مناسبات را بهتر تعیین نماید. در اینجا مناسبات مهاجران و انصار، روند تاریخی خود را از دست داده و بیشتر در شکل مناسبات موضوعی مورد بحث قرار گرفته است.
- عدم بررسی کافی پیشینه تحقیق و نقادی آنها: در این پژوهش، منابع تحقیق در پیوند با موضوع مورد تحقیق مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. معرفی منابع تحقیق بسیار مختصر برگزار شده و بیشتر مبتنی بر نقد برخی مقالات و تحقیقات جدید عربی است. از نقد منابع اصلی غفلت شده است.
- کاربرد برخی اصطلاحات و واژگان در متن نامناسب و نارساست؛ مانند تعامل حذفی (ص ۴)، تحزب‌گرایی به‌جای حزب‌گرایی (ص ۹)، شیطننت (ص ۲)، یا استفاده از برخی کلمات با بار ارزش غیر علمی.
- کتاب فاقد نقشه جغرافیایی و تاریخی متناسب با موضوع است.
- در بررسی جدول روابط برادری اسلامی میان مهاجر و انصار، فقط از کتاب «الطبقات الکبری» استفاده شده است.
- کتاب فاقد جمع‌بندی نهایی در هر فصل است.
- نتیجه‌گیری نهایی اگر به تناسب بخش‌ها و فصل‌های کتاب با دقت بهتری تنظیم می‌شد، بهتر بود. هرچند محقق در متن، ابعاد مختلفی از مناسبات مهاجر و انصار را مورد بحث قرار داده است، نتیجه‌گیری بازتابنده متن نیست.

۸۴ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

در پایان باید گفت که مهم‌ترین دستاورد محقق در این کتاب، اکتشاف و طرح مسائل و پرسش‌های جدید است که در این بررسی به طرح آنها پرداخته است. طرح مقاله مناسبات مهاجر و انصار در عصر صدر اسلام، رقابت‌های سیاسی، جعل فضایل و روایات جعل در باب مهاجران و انصار، تأثیرپذیری فرهنگی آنها از یکدیگر، شکل‌گیری خطوط سیاسی مهاجر و انصار و فقه مهاجر و انصار و ویژگی‌های سیاسی، از مسائل مهمی است که می‌تواند دستاورد مهم مؤلف در طرح مسائل جدید برای محققان و علاقه‌مندان به این حوزه تحقیقاتی باشد.

جمال کعبه، شرحی بر تاریخ اسلام به روایت امام علی (ع)

محمدحسین دانش‌کیا، قم: معارف، ۱۳۸۶، چاپ اول، ۳۱۱ صفحه.

این کتاب را محمدحسین دانش‌کیا به رشته تحریر درآورده و نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها برای نخستین بار در سال ۱۳۸۶ به چاپ رسانده است.

بررسی شکلی اثر

نویسنده در این کتاب که در مجموع ۳۰۹ صفحه است، بالغ بر ۱۰۸ منبع و مطالعه را بررسی کرده است و ساختاری مشتمل بر دو بخش بسیار کلی و فصول متعدد را در انداخته است. شاکله فعلی کتاب، شامل مقدمه و مباحث ورودی بحث کلی است که در ۲۷ صفحه گرد آمده است. بخش یکم این اثر نیز مباحث اصلی از رحلت پیامبر تا بیعت با امام (ع) را شامل می‌شود که فصول آن عبارتند از فصل اول: سقیفه و پی‌آمدهای آن، فصل دوم: جانشینی ابوبکر و فصل سوم: عثمان از دیدگاه امام (ع).

بخش دوم کتاب که به نظر اصلی‌ترین بخش کتاب می‌نماید، بسیار مطول و در شش فصل با عنوان «از بیعت با امام تا شهادت» طراحی شده است.

در نقد ساختاری کتاب، تذکر این نکته بجاست که عیب اصلی کتاب در مدخل ورودی بحث است که با مقدمه آغاز شده است. این بخش بی‌نام که با عنوان مقدمه آمده است، متأسفانه مطابق با استانداردهای پژوهشی و روشی نیست. زیرا مؤلف ذیل عنوان مقدمه علاوه بر کلیات بحث، مبانی پژوهش را گنجانده است و این خود می‌توانست به همین عنوان تغییر نام یابد. پیشنهاد می‌شود در بازنگری بعدی مطابق با آیین کلیات‌نویسی، ضمن پایبندی به اصطلاحات روشی، عناوین مباحث و جای برخی مؤلفه‌ها همچون سؤال و اهداف و حتی تحلیل منابع تغییر یابد. پیشنهاد می‌شود از عناوینی چون طرح مسئله یا تبیین مسئله و نیز بررسی و نقد منابع بهره گرفته شود.

برخی عناوین که به سبک سنتی و محاوره طراحی شده، مستلزم بازنگری است. درضمن به دلیل احاطه نویسنده به مباحث تاریخی، پی‌نوشت‌های کتاب بسیار است. برخی از صفحات، پانوشتهای طولانی دارد که نه تنها چشم‌نواز نیست، بلکه در برخی موارد اطاله است. هرچند برخی از مطالب پانوشته هم حکم زیرنویس یافته که به دلیل اهمیت موضوع می‌بایست به متن اصلی بازگردد.

بررسی محتوایی اثر

بی‌تردید وجاهت دفتر نشر معارف اسلامی برمی‌تابد تا بهترین متون درخور را برای چاپ و نشر برگزیند و البته کتاب «جمال کعبه» نیز از این دست متون قابل تحسین است. چنان‌که از محتوای کتاب و البته مقدمه نویسنده و عبارت ذیل عنوان کتاب برمی‌آید، هدف از نگارش این اثر، نقل و تحلیل وقایع تاریخی است که در مقطع زمانی رحلت پیامبر^(ص) تا شهادت امام علی^(ع) روی داده است. به درستی داشته است که امام علی^(ع) در میان صحابه پیامبر^(ص) از معدود نوادری است که وقایع بیش از یک ربع قرن از تاریخ اسلام را در اشکال مختلف نقل و تحلیل نموده است. خطبه‌ها، نامه‌ها، کلمات حکمت‌آمیز و سخنان ایشان که در لابه‌لای کتب مختلف روایی، کلامی و تاریخی درباره وقایع مختلف درج شده است، مجموعه منحصر به فردی را تشکیل داده است که می‌تواند منبع مناسب و قابل توجهی برای محققان در بررسی تاریخ صدر اسلام باشد. با این توجه نویسنده کتاب کوشیده است تا روایت‌های تاریخی را از منظر امام علی^(ع) در چارچوب نهج‌البلاغه و حتی فراتر از آن گردآورد و رویدادهای تاریخی را بررسی نماید.

بدین ترتیب مؤلف در بخش نخست کتاب، حوادث رحلت پیامبر اکرم^(ص) را تا بیعت با امام علی^(ع) برشمرده است. در این بخش، مباحثی چون سقیفه و پیامدهای آن، موضوع جانشینی خلیفه اول و دیدگاه امام^(ع) درباره خلیفه سوم را گنجانده و با استناد به منابع تلاش کرده است تا تصویری روشن و تحلیلی از رخدادهای سقیفه تا بیعت با امام ارائه دهد. بخش دوم در شش فصل به بیعت با امام، ناکثین اولین گروه سرکش، رویارویی با

جمال کعبه، شرحی بر تاریخ اسلام به روایت امام علی (ع) ۸۷

قاسطین، داستان خوارج، سقوط مصر و حملات ایذایی می‌پردازد و در پیوست هم روحیه کوفیان در مقایسه با شامیان و اقدامات امام در حفظ روحیه سپاه خویش و همچنین جدول مقایسه‌ای شماره خطبه‌ها در متن‌های مختلف نهج‌البلاغه می‌آید. با وجود محاسن بسیار کتاب می‌توان جمع‌بندی آنها را در موارد ذیل خلاصه کرد.

امتیازها

- از جمله مزایای اصلی کتاب، قلم خوب و ملتزم نویسنده است. روانی متن، ادبیات قابل قبول و کاربرست اصطلاحات قرآنی و یا برگرفته از آموزه‌های اسلامی، از ممیزات این کتاب است.
- پرتعدادی منابع مورد مطالعه، شایسته توجه است.
- رویکرد تفحصی برای کشف حقیقت تاریخی در این اثر فراوان است.
- تخصصی‌بودن متن و پرهیز نویسنده از اطناب ممل و ایجاز مخل بر محاسن اثر افزوده است.
- داشتن توجهات استدلالی و نیز پی‌جویی‌های عقلانی از ممیزات این اثر است.

کاستی‌ها

- فقدان رویکرد تطبیقی در مطالعات تاریخی.
- ضعف روشی نویسنده در پردازش بخش‌ها و ساختاربندی آنها مشهود است.
- فقدان رویکرد روشی و دانشگاهی برای بهره‌گیری از فنون کتاب‌نویسی و قالب‌بندی اثر پژوهشی و درعین‌حال کتاب کمک‌درسی به این اثر لطماتی زده است. هدف از نگارش فصول و یا لحاظ خروجی معرفتی برای بهره‌گیران اثر لازم می‌نماید.
- فقدان رویکردهای روشی، تحلیل محتوا در متن به‌خوبی مشاهده می‌شود. بی‌تردید لازمه موضوعاتی از این‌دست از همان بدو امر، کاربرست تحلیل محتوا است که در ارائه مقدمات و نتایج، بسیار مهم و مفید فایده است.

- بی‌توجهی به فنون تحلیل محتوا
- بی‌توجهی به مطالعات مستشرقان و مطالعات جدید
- پذیرش بی‌کموکاست اطلاعات برخی منابع و پاره‌ای مطالعات و لزوم بازنگری در محتوای نقل‌قول‌ها
- وجود عبارات بی‌سند و نقل‌های کم‌سند بر دشواری پذیرش برخی نقل‌های تاریخی کتاب می‌افزاید.
- کلماتی همچون «به نظر می‌رسد» در اثر کم نیست که می‌بایست تعدیل شود.
- با مطالعه اثر می‌توان دریافت که نویسنده بی‌غرض نیست، هرچند اساساً قلم ملتزم این مقوله را پررنگ‌تر می‌کند.
- برخی مطالب تاریخی بدون کمترین استدلالی آمده‌اند، درحالی‌که می‌توانست تحلیل و یا دست‌کم موضع نویسنده درباره آنها بیاید. هرچند این مورد در این اثر کم است، شایسته بازنگری است.
- عبارات کوتاه و البته نیازمند توضیح در این اثر کم نیست. می‌بایست ناظر به رخدادهای تاریخی بر تحلیل و یا تشریح آنها افزود.

تاریخ اسلام از منظر قرآن

یعقوب جعفری، قم: معارف، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۳۱۹ صفحه.

این کتاب در زمره معارف اسلامی با رویکرد تاریخی و بینش قرآنی از معدود آثاری است که بررسی تطبیقی قرآن و منابع تاریخی را در پیش گرفته است. با کمی تعمق در این اثر می‌توان اهداف نویسنده را در تبویب این اثر جست‌وجو کرد.

در کارنامه علمی نویسنده، ترجمه برخی آثار و نیز نگارش مقالات و کتاب‌های فراوانی وجود دارد. علاوه‌براین وی مدت‌ها سردبیر مجله «نسل‌نو» بود که دار التبلیغ اسلامی برای جوانان منتشر می‌کرد و بعدها نیز سردبیری مجله مکتب اسلام و مجله تخصصی کلام اسلامی را برعهده گرفت. احاطه ایشان بر فقه و اصول و نیز اشراف بر مطالعات و تحقیقات اسلامی، وی را به رشته تاریخ اسلام سوق داد. وجود کتاب‌هایی با عنوان خوارج در تاریخ، مسلمانان در بستر تاریخ، بینش تاریخی قرآن، بینش تاریخی نهج‌البلاغه و مقالاتی در تحلیل برخی از وقایع تاریخی، نشان از علاقه و پی‌جویی‌های علمی ایشان در رشته تاریخ دارد.

تسلط مؤلف بر علم کلام و تاریخ علم کلام و ملل و نحل موجب شد تا کتاب‌های متعدد و مقالات بسیاری در این زمینه نوشته شود. علاقه به قرآن و علوم قرآنی و نیز تفسیر قرآن، زمینه‌ساز نگارش کتاب‌هایی چون سیری در علوم قرآن، پژوهشی درباره صابئین، رسم‌الخط مصحف، سیمای امام علی در قرآن، تفسیر سوره یوسف، تفسیر سوره انعام، تاریخ اسلام از منظر قرآن و از همه مهم‌تر مجلدات تفسیر کوثر شد.

کتاب «تاریخ اسلام از منظر قرآن» اثری است محققانه که دفتر نشر معارف به‌منظور تقویت منابع درسی با رویکرد قرآنی طبع و منتشر کرده است. نویسنده همچون ما بر این باور است که رسالت جاودانه قرآن، به‌هیچ‌روی به مسائل عقیدتی، اخلاقی و فروع احکام محدود و منحصر نبوده و نیست، بلکه به هدایت و سعادت دنیوی و اخروی انسان نظر

دارد و در این میان، توجه به تاریخ و زندگی پیشینیان حائز اهمیت فراوان بوده و هست. وی معتقد است که قرآن کریم، حوادث تاریخی را ابزار بیان معارف و احکام و پیگیری‌های هدف‌های تربیتی و اخلاقی می‌داند یا آنها را نمونه‌ای از سنت‌های حاکم بر تاریخ و عامل محرک آن و انگیزه اصلی پیدایش و زوال جامعه‌های انسانی برمی‌شمارد.

قرآن‌پژوه معاصر، در این کتاب کوشیده است تا به بررسی تاریخ صدر اسلام و زندگانی پیامبر^(ص)، جنگ‌های صدر اسلام و دیگر پدیده‌های مهم این دوره، از منظر قرآن با نگاهی ریزبینانه بپردازد. وی در ضمن توضیح آیات برای ایجاد زمینه فهم درست محتوای آیات، کوشیده است تا از روایات تاریخی و منابع حدیثی نیز به حد کافی استفاده برد.

بر این اساس کتاب «تاریخ اسلام از منظر قرآن» دارای یک مقدمه، پنج فصل و یک خاتمه است. فصل نخست به موضوع فلسفه تاریخ و سنت‌های حاکم بر آن اختصاص یافته است. نویسنده در این فصل، سنت‌های الهی را به‌عنوان عامل محرک تاریخ برشمرده است. وی در این فصل با توجه به تخلف‌ناپذیری سنت‌ها تلاش کرده است با استعانت از آیات قرآنی، بسیار مختصر حتمیت وقوع آنها را تشریح کند. مؤلف در فصل دوم، موضوع جاهلیت، ابعاد و نشانه‌های آن را با بهره‌گیری از آیات قرآنی بررسی کرده است. نویسنده در این فصل، دلایل دورافتادن جامعه را از ارزش‌های الهی شرح داده و علت انحرافات فکری، عقیدتی را در قرآن جست‌وجو کرده است. علاوه‌براین مظاهر بت‌پرستی و شرک و خرافه‌ها و بدعت‌ها در قرآن بازکاوی و هنجارهای اجتماعی و اقتصادی جامعه جاهلی را بررسی کرده است. آنچه مسلم است نویسنده در این بخش تنها به قرآن توجه داشته است و چنان‌که با منابع تاریخی مطابقت داده می‌شد، بی‌شک روند بررسی بهتر صورت می‌گرفت.

مؤلف در فصل سوم به مهم‌ترین حوادث دوران ولادت پیامبر اکرم^(ص) تا بعثت آن حضرت پرداخته است. رخدادهای این فصل را با عام‌الفیل آغاز و تا عصر بعثت پیامبر^(ص) پیش می‌برد. نویسنده در این فصل از منابع تاریخی بیشتر استفاده برده است. سیره ابن هشام، تاریخ طبری، اخبار مکه ارزقی، اخبار الطوال دینوری، تاریخ یعقوبی و سایر منابع در

تاریخ اسلام از منظر قرآن ۹۱

زمره منابع این فصل هستند. در فصل چهارم، مؤلف رخدادهای دوران بعثت تا هجرت را تجزیه و تحلیل کرده است. وی در این فصل بیشتر از منابع تاریخی مدد جسته است. هرچند بالاخره تکلیف برخی شبهات تاریخی معلوم نیست؛ برای مثال اختلاف در موضوع انقطاع وحی (ص ۹۲) و پاره‌ای موارد دیگر. این فصل به هجرت نبی اعظم ختم می‌شود. واپسین فصل کتاب، فصل پنجم است که عصر مدنی یعنی از هجرت تا رحلت پیامبر اعظم^(ص) را شامل شده است. این بخش، پرحادثه‌ترین ادوار تاریخ اسلام را در برمی‌گیرد. در این فصل، حوادث سال اول هجری و شکل‌گیری رخدادهای مدینه وابسته به مهاجران و انصار و مناسبات مسلمانان و یهودیان و پدیدآمدن جریان نفاق و... بررسی شده است. از ویژگی‌های این بخش، شمولیت آن و بهره‌گیری فراوان از آیات الهی است. هرچند ضعف نگاه تحلیلی و رویکرد تحلیل محتوا به آیات و منابع تاریخی در این بخش هم مشهود است. در خاتمه به اختصار به موضوع آینده بشریت از نظر قرآن توجه شده است.

امتیازهای اثر

- قلم روان، سلیس و البته بسیار رسا
- احاطه نویسنده به علوم قرآنی و انعکاس آن در بینش محققانه وی
- بهره‌گیری از بینش قرآنی در استفاده از آیات برای تبیین رخدادها
- در این اثر رویکرد علی بیشتر متناسب با آموزه‌های قرآنی است.
- آموزه‌های قرآنی و کاربرست صحیح آیات در تبیین رخدادها
- استفاده از منابع تاریخی در کنار منابع فقهی و البته قرآن کریم، آمیزه‌ای از اطلاعات درخور را کنار هم چیده است.

کاستی‌های اثر

- کتاب فاقد بخش مقدماتی شامل کلیات و مبانی پژوهش است.
- کتاب مسئله‌محور نیست؛ سوالات هر بخش یا فصل مشخص می‌شد، بهتر بود.
- پیشینه مطالعات این‌چنینی معلوم نیست. این اثر فاقد ادبیات پژوهش است.

- منابع، تفاسیر و کتاب‌های استفاده‌شده در این اثر نیامده است.
- تنوع منابع تاریخی اندک است. علی‌رغم ادعای نویسنده در کاربست تفاسیر قرآنی، متأسفانه این آثار در کتاب یادشده بسیار کم‌رنگ هستند. برای نمونه در فصل نخست که به کلی از قرآن استفاده شده، به هیچ تفسیری استناد نشده است.
- رویکرد علی و نگاه تحلیلی در این اثر کم‌رنگ است.
- روش نویسنده در بررسی و تحلیل حوادث تاریخی به‌درستی معلوم نیست. (رویکردهای مفسرانه و بینش توصیفی - تحلیلی).
- برخی موارد مهم به پاره‌ای مستندهای ضعیف ارجاع داده شده است که شایسته این اثر نیست.
- برخی از موارد حدیثی بدون کمترین توضیح و پایشی درج شده‌اند، درحالی‌که رویکرد تحلیلی و کاربست تحلیل محتوا از بایسته‌ها بوده است.
- توجهی به برخی اختلاف‌های منابع تاریخی و برخی آیات قرآنی نشده است. شایسته این اثر است که متناسب با روش‌های معمول قرائت و یا رویکردهای مورخانه تشریح شود و دلیل اختلاف و شاید تناقض معلوم گردد.
- رویکردهای جریان‌شناسی سیاسی تاریخی در فصل پنجم بسیار ضعیف است.
- خاتمه کتاب که می‌توانست حکم نتیجه را داشته باشد، به قرآن و آینده بشریت اختصاص یافته است. این بخش بسیار کوتاه و عجولانه تبویب شده است.
- کتاب فاقد نتیجه‌گیری است.

بخش دوم
نقد و بررسی سے اجمالے

تاریخ اسلام

محمد ابراهیمی و رکیانی، قم: معارف، ۱۳۹۰، چاپ دوم، ۷۸۴ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی اثر، مناسب است.
- صحافی اثر، خیلی خوب است.
- قواعد عمومی ویرایش و نگارش رعایت شده است.
- نثر آن، روان و رساست.

کاستی‌ها

- طرح جلد اثر، گویا و جذاب نیست.
- کتاب فاقد جدول است.
- فقط یک نقشه در کتاب وجود دارد.
- فاقد هرگونه نتیجه‌گیری و جمع‌بندی است.
- تمرین و آزمون ندارد.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- اصطلاحات تخصصی درست و دقیق به کار برده شده است.
- تناسب و جامعیت محتوای دروس با محتوای این اثر خوب است.
- انطباق محتوای اثر با عنوان و فهرست دقیق است.
- مطابق سرفصل‌های مصوب وزارت علوم است.
- از منابع جدید استفاده شده است.

۹۶ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- بر پایه تسلسل تاریخی حوادث تنظیم شده و از این بابت از نظم منطقی برخوردار است.
- به قدر کفایت از منابع موجود استفاده شده است.
- رعایت امانت و دقت در استنادها و ارجاعات شده است.
- میزان سازواری محتوای علمی با مبانی دینی و اسلامی خوب ارزیابی می‌شود.
- نگاهی مثبت و ایجابی نسبت به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی دارد.

کاستی‌ها

- شیوه ارجاع‌دهی و ثبت منابع و مأخذ در دو جلد متفاوت است که این یک ضعف عمده در اثری دو جلدی به‌شمار می‌رود.
- بر پایه شیوه‌های سنتی نگاشته شده است.
- محقق در مواردی به همان نگرش و شیوه سنتی به تحلیل روایت‌ها دست زده است. با این حال این شیوه نمی‌تواند در دانشجو تحول عمقی ایجاد کند.
- فاقد هرگونه نوآوری است.

پیشنهاد

- برای درس عمومی تاریخ اسلام به‌عنوان منبع کمک‌درسی قابل استفاده است.

تاریخ تحلیلی اسلام (از آغاز تا واقعه طف)

محمد ابراهیمی ورکیانی، قم: معارف، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۲۲۰ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی اثر، خوب است.
- صحافی و طرح جلد اثر، مناسب است.
- قواعد عمومی ویرایش و نگارش رعایت شده است.
- نثر آن، روان و رساست.

کاستی‌ها

- فاقد جدول و نقشه است.
- نتیجه و جمع‌بندی ندارد.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- بحث مقدماتی و تمرین و آزمون در کتاب وجود دارد.
- کاربرد اصطلاحات تخصصی باعث شده متنی روان و رسا داشته باشد.
- میان محتوای اثر با عنوان و فهرست آن انطباق کامل وجود دارد.
- مطابق سرفصل‌های وزارت علوم نگارش یافته است.
- نظم منطقی و انسجام در کل اثر دیده می‌شود.
- رعایت امانت علمی و دقت در ارجاعات انجام شده است.
- بی‌طرفی علمی در تحلیل‌ها رعایت شده است.
- با مبانی و اصول دینی و اسلامی انطباق کامل دارد.

۹۸ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- رویکرد اثر به فرهنگ و ارزش‌های دینی و اسلامی خوب است.
- به قدر کفایت از منابع قدیم و جدید استفاده شده است.

کاستی‌ها

- بیشتر استنادها به منابع کهن است و کمتر اثری از مطالعات جدید و به‌روز دیده می‌شود.
- مطالب کتاب فاقد نوآوری است.
- از منابع غیر معتبر مانند کتاب سلیم‌بن قیس هلالی استفاده شده است.
- فاقد فهرست اعلام است.
- کتاب به کلی با رویکرد شیعی نوشته شده است. از این‌رو گاهی برخی مطالب تاریخی برجسته شده، تا نتیجه مورد نظر حاصل شود.

پیشنهاد

- کتاب برای درس عمومی تاریخ تحلیلی اسلام مناسب است.

فرهنگ و تمدن اسلامی

دکتر علی اکبر ولایتی، قم: معارف، ۱۳۹۱، چاپ اول، ۳۲۰ صفحه.

این اثر که برای درس «تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی»، از دروس الزامی معارف اسلامی در مقطع کارشناسی همه رشته‌ها فراهم آمده، درحقیقت خلاصه‌ای از تاریخ دستاوردهای شگرف فرهنگی و تمدنی اسلام و بیان عوامل رکود این تمدن عظیم در تاریخ پرفراز و نشیب اسلام و نیز دورنمایی از احیای آن است.

بررسی اثر

- هرچند طرح جلد این اثر مختصر چنگی به دل نمی‌زند و حروف آن قدری ریز و فاصله سطور کم است، صحافی و صفحه‌بندی قابل قبولی دارد.
- عبارات و جملات روان است، اما برای دانشجویی که در رشته‌هایی غیر از تاریخ و تمدن درس می‌خواند، دشوار می‌نماید.
- نکته قابل توجه در این اثر، شباهت بسیار آن به اثر دیگری از همین ناشر است با عنوان «تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی» نوشته دکتر فاطمه جان‌احمدی. درعین حال چندان روشن نیست که فضل تقدم با کدام اثر است؟ آیا این پدیدآورنده به نوشته‌های آن یکی دسترسی داشته یا برعکس و یا اینکه تنها یک تصادف است؟!
- از امتیازهای این اثر می‌توان به آزمون‌های پایان هر فصل، فعالیت‌های علمی و نیز منابعی اشاره کرد که برای مطالعه بیشتر در هر موضوع شمارش شده است.
- این هم از وجوه مثبت اثر حاضر است که به عوامل درونی و برونی رکود تمدن اسلامی پرداخته است و موضوع بیداری اسلامی و نیز چگونگی سمت‌گیری برای احیای تمدن اسلامی را وجهه همت خویش ساخته است.

۱۰۰ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- هرچند حجم مطالب در کل کم است و با توجه به گستردگی مباحث خلاصه است، با توجه به مخاطبان که دانشجویان رشته‌های مختلف هستند، قدری زیاد و مفصل است.
- مؤلف در بررسی موضوعات تمدنی، به موضوع مهم و اساسی «آموزش و نهادهای آموزشی» توجه نکرده است. جاداشت این موضوع جداگانه بررسی می‌شد.
- هماهنگی اثر و سازواری آن با مبانی و ارزش‌های دینی و انقلابی، نکته مثبت اثر به‌شمار می‌رود.

اسلام خوارج

مؤلف: بوعجیله، مترجم: عبدالله ناصری طاهری و سمیه سادات طباطبایی، تهران: توت، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۲۰۰ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- صفحه‌آرایی و صحافی اثر، خوب و مناسب است.
- طرح جلد کتاب، جالب و به‌یادماندنی است

کاستی‌ها

- غلط‌های تایپی فراوانی در کتاب مشاهده می‌شود (مانند: صص ۳۹، ۵۰، ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۶، ۱۲۹ و ۱۳۱).
- حروف‌نگاری اثر، ضعیف است.
- از ابزار علمی بهره گرفته نشده است.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- از اصطلاحات تخصصی، درست و بجا استفاده شده است.
- معادل‌سازی اصطلاحات به‌وسیله مترجمان مناسب است.
- این کتاب با هدف آموزشی تألیف نشده و یک پژوهش جدی در این حوزه است که با نگاهی جدید و متفاوت نگارش یافته است.
- محتوای اثر با عنوان و فهرست، مطابقت کامل دارد.
- داده‌ها و اطلاعات، روزآمد هستند.

۱۰۲ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- نگاهی نو به اندیشه خارجی‌گری و توجیه مسلمانی آنان از زاویه دید یک نواندیشی عرب دارد.
- از نظم منطقی برخوردار است.
- از منابع جدید عربی و غربی استفاده مناسب شده است.
- رعایت امانت و بی‌طرفی علمی در تحلیل‌ها شده است.

کاستی‌ها

- نداشتن نمایه
- نیاز به ویرایش ادبی و علمی (مانند: صص ۵۲، ۵۳، ۱۱۷، ۱۳۱ و ۱۶۸).

پیشنهادها

- به‌عنوان یک منبع فرعی و یکی از منابع مطالعاتی درس ملل و نحل در مقاطع ارشد و دکتری مورد استفاده قرار گیرد.
- بهتر بود مترجمان محترم، مقدمه‌ای مبسوط به کتاب اضافه می‌کردند و ضمن معرفی نویسنده و رویکردهای مذهبی و نظری او، خوانندگان معمولی را با چارچوب نظری کتاب و پیامدها و نتایج ناشی از این رویکرد آشنا می‌ساختند. در آن صورت پاره‌ای از نتایج و دستاوردهای کتاب با دیدگاه رسمی اهل سنت و تشیع در تقابل بود و قابل فهم می‌نمود.
- در شکل فعلی و بدون حواشی و توضیحات و مقدمه لازم، کتاب برای خوانندگان غیر متخصص، سوء تفاهماتی ایجاد خواهد کرد.

امام رضا(ع) و ایران

سید حسین حر، قم: معارف، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۲۲۳ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی اثر، خوب است.
- صحافی و طرح جلد قابل قبول است.
- قواعد عمومی ویرایش و نگارش رعایت شده است.

کاستی‌ها

- برخی غلط‌های تایپی و محتوایی در اثر دیده می‌شود. برای نمونه در صفحه ۱۵ غلط‌های چاپی و محتوایی به چشم می‌خورد.
- جدول، تصویر و نقشه در کتاب وجود ندارد.
- در پایان کتاب جمع‌بندی ندارد.
- تمرین و آزمون ندارد.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- کاربرد و معادل‌سازی خوب اصطلاحات تخصصی
- مطابقت محتوایی اثر با عنوان و فهرست
- بهره‌گیری از منابع قدیم و بیشتر از منابع معاصر
- برخورداری از نظم منطقی و انسجام مطالب
- رعایت امانت و دقت در ارجاعات
- رعایت بی‌طرفی علمی در تحلیل‌ها

۱۰۴ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- سازگاری کامل با مبانی دینی اسلامی

کاستی‌ها

- فقط به معرفی شخصیت امام‌رضا(ع) و زمان او پرداخته است.
- کتاب مطابق سرفصل‌های وزارت علوم نیست.
- از منابع عربی جدید و منابع لاتین استفاده نشده است.
- نوآوری در اثر دیده نمی‌شود.

پیشنهاد

- به‌عنوان یک اثر کمک‌درسی مناسب و مفید است.

ایران سرزمین همیشگی آریاییان

رضا مرادی غیاث آبادی، شیراز: نوید، ۱۳۸۴، چاپ سوم، ۱۱۰ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- مناسب بودن اثر از حیث حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی و طرح جلد.
- برخورداری نویسنده از توانایی قلم و قدرت نگارش خوب.

کاستی‌ها

- اثر مناسب تدریس نیست و به‌عنوان یک منبع فرعی مناسب است.
- از لحاظ داده‌ها و نتیجه‌گیری ضعیف است.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- بهره‌گیری از ابزار لازم علمی
- انطباق محتوای اثر با عنوان و فهرست
- برخورداری از نظم منطقی و انسجام لازم
- رعایت اصول ارجاع‌دهی
- برخورداری منابع از اعتبار لازم و علمی

کاستی‌ها

- از اصطلاحات تخصصی خارج از بحث مهاجرت آریاها استفاده شده است.
- با سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری منطبق نیست.

۱۰۶ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

- اطلاعات روزآمد نیست.
- نتایج تحقیق قابل اعتماد نیست.
- روش تحقیق برای پاسخگویی عالمانه به مسئله، مناسب نیست.

پیشنهادها

- فرضیه‌ای که نویسنده محترم مطرح کرده، قابل پیگیری است، اما روش و نتایج مطرح‌شده در این کتاب، کمکی به تحقیق درباره این فرضیه نمی‌کند.
- برای چاپ در نوبت‌های بعدی نیازمند تجدیدنظر اساسی است.

تاریخ اروپا در قرون وسطی

علی بیگدلی، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۲۸۹ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- تناسب حجم اثر با تعداد واحدهای درسی
- نگارش روان و رسا
- کیفیت خوب اثر از لحاظ حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و صحافی

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- کاربرد مطلوب اصطلاحات تخصصی
- معادل‌سازی خوب اصطلاحات تخصصی

کاستی‌ها

- فقدان هرگونه تمرین، نمودار و نقشه
- نادیده‌گرفتن مسائل فراوان درباره قرون وسطی
- بهره‌گیری از منابع غیر اصیل
- عدم تناسب اثر برای تدریس
- ضعف در استنادها و ارجاعات اثر
- بهره‌گیری از منابع بدون ذکر مأخذ
- فقدان نوآوری و نادیده‌گرفتن تحلیل‌های چندساله اخیر مسلمانان و غربی‌ها

۱۰۸ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

پیشنهاد

- تألیف کتابی جدید درباره اروپای قرون وسطی و ترجیحاً مناسبات اسلام و غرب در قرون میانه

تاریخ اسلام به روایت امام علی (ع)

محمدحسین دانش کیا، قم: نهاد نمایندگی رهبری، ۱۳۸۰، چاپ اول، ۱۶۶ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- جامعیت صوری اثر از فهرست تا نمایه
- رعایت قواعد نگارش و ویرایش

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- نظم و ترتیب تاریخی گفتارهای حضرت علی (ع) درباره حوادث صدر اسلام
- ویرایش تخصصی عالی

کاستی‌ها

- مطابق نبودن عنوان تاریخ اسلام با محتوا

پیشنهادها

- معرفی اثر به عنوان یک کتاب کمک‌درسی
- تکمیل فهرست اعلام و افزودن اعلام پاورقی به نمایه
- آوردن متن عربی
- شرح و تبیین دیدگاه‌های امام (ع)

ریشه‌های تاریخی قوم‌گرایی اعراب

عبدالعزیز الدوری، مترجم: رقیه رستم‌پور، تهران: توت، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۸۳ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و طرح جلد عالی
- رعایت قواعد عمومی ویرایش و نگارش
- متن قابل فهم و تا حدودی روان و رسا

کاستی‌ها

- نبود جدول، تصویر و نقشه در کتاب
- نبود جمع‌بندی در پایان کتاب

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- مؤلف در کاربرد اصطلاحات تخصصی، مهارت زیاد داشته و مترجم، معادل مناسب را برگزیده است.
- برخورداری از انطباق محتوا با عنوان و فهرست
- روزآمدی داده‌ها و اطلاعات از جهت ارجاع منابع جدید
- برخورداری از نوآوری
- برخورداری از نظم منطقی و انسجام کامل مطالب
- استفاده مناسب از منابع قدیم و جدید
- در استفاده از منابع قدیم و جدید امانت به صورت کامل رعایت شده است.

ریشه‌های تاریخی قوم‌گرایی اعراب ۱۱۱

- نداشتن مغایرت با مبانی و اصول دینی و اسلامی
- رویکرد مثبت به فرهنگ و ارزش‌های اسلامی

کاستی‌ها

- نویسنده محترم در این کتاب بیش از حد به عرب اهمیت می‌دهد و این مسئله، بی‌طرفی علمی او را خدشه‌دار می‌کند.
- نویسنده در مجموع بر عنصر عربی و جایگاه والای آن در سابقه تاریخی تمدن اسلامی و نیز برجستگی خاص این قوم تأکید بیش از حد دارد.

پیشنهادها

- این کتاب، درسی نیست، هرچند به دلیل حمایت از قوم‌گرایی عربی، خواندن آن برای اهل علم و به‌ویژه دانشگاهیان ضروری است.
- مؤلف این کتاب را در جهت تقویت روحیه عرب‌گرایانه نوشته است. در سراسر کتاب بر عنصر عرب، امت عرب و زبان عربی تأکید بیش از حد دارد، تا آنجا که حتی نهضت رسول خدا^(ص) را نیز گاهی در جهت تشکیل امت عرب و موج بیداری عرب می‌داند؛ در نتیجه پیشنهاد می‌شود که از معرفی اثر به مراکز آموزشی خودداری شود و شایسته است مترجم محترم در مقدمه و نیز در متن و پاورقی (حسب مورد)، نکاتی را مورد توجه و نقد قرار دهد.

سلجوقیان

ملیحه ستارزاده، تهران: سمت، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۲۲۵ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- روان و رسابودن اثر
- رعایت قواعد ویرایش و نگارش
- کیفیت مناسب جلد، صفحه‌آرایی و حروف‌نگاری

کاستی‌ها

- ضعف صوری اثر از فهرست مطالب تا نمایه
- متناسب‌نبودن حجم اثر با تعداد واحدهای درسی
- فقدان تصاویر و کمبود تعداد نقشه‌ها

محتوایی اثر

امتیازها

- انطباق محتوای اثر با عنوان و فهرست
- اعتبار منابع از جهت علمی
- رعایت امانت و دقت در استنادها و ارجاعات
- به‌روزرودن اطلاعات و داده‌ها
- بهره‌گیری از منابع دست اول دوره سلجوقی
- مناسب‌بودن اثر از نظر محتوای علمی و پژوهشی

کاستی‌ها

- فقدان نظم منطقی و انسجام مطالب
- روزآمد نبودن اطلاعات و داده‌ها
- فقدان افقی جدید و طرح سؤال
- متناسب نبودن با سرفصل‌های شورای عالی برنامه‌ریزی
- ضعف رویکرد به فرهنگ و ارزش‌های اسلامی

پیشنهادها

- برطرف کردن غلط‌های تایپی
- رعایت اصول پاراگراف‌نویسی
- اختصاص دادن فصلی مستقل برای ورود سلجوقیان به ماوراءالنهر
- گنج‌نیدن نتیجه در پایان کتاب
- نقد و بررسی منابع کتاب

مهندسان دوره اسلامی

احمد تیمور پاشا، مترجم: نعیمه پراندوجی، تهران: توت، ۱۳۹۰، چاپ اول، ۱۹۰ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- حروف‌نگاری اثر، خوب و قابل قبول است.

کاستی‌ها

- گرافیک عناوین بخش‌ها جالب به نظر نمی‌رسد.
- علامتی که در طرفین شماره صفحات آمده، زائد است و برای چشم خواننده خسته‌کننده است.
- گرافیک اسامی پدیدآورندگان با کلیت طرح روی جلد و گرافیک عنوان کتاب هم‌خوانی ندارد.
- قواعد عمومی ویرایش و نگارش به‌طور کامل رعایت نشده است.
- اثر فاقد جدول است.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- محتوای اثر با عنوان و فهرست مطابقت دارد.
- برخورداری از نوآوری
- از نظم منطقی و انسجام مطالب برخوردار است.
- محتوای علمی اثر با اصول دینی و اسلامی، سازواری خوبی دارد.

کاستی‌ها

- نتیجه، جمع‌بندی، تمرین و آزمونی در کتاب دیده نمی‌شود.
- از نظر معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی، خوب ارزیابی نمی‌شود.
- داده‌های موجود در کتاب نیازمند شرح و تبیین بیشتری است.
- از منابع موجود برای تبیین موضوعات مورد بحث به قدر کفایت استفاده نشده است.
- مؤلف از منابعی بدون ذکر مأخذ استفاده کرده است.
- این اثر فاقد نقد، بررسی و تحلیل است.

پیشنهادها

- این ترجمه نیازمند ویرایش علمی، محتوایی و بازبینی است.
- کتاب، ترجمه یک اثر تحقیقی است و در برخی موارد ترجمه تحت‌اللفظی، مترجم محترم باید برای تبیین اصطلاحات موجود در کتاب در پاورقی به شرح آن پردازد. در ضمن کتاب نیاز به فهرست اعلام دارد.
- این کتاب برای درس خاصی نگارش نیافته است، ولی به‌عنوان یک کتاب کمک‌درسی در رشته‌های تاریخ، تاریخ و تمدن اسلامی و جغرافیای تاریخی مناسب است.

تاریخ امامت

اصغر منتظر القائم، تهران: معارف، ۱۳۹۰، چاپ دوم، ۲۸۷ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی مطلوب
- صحافی و طرح جلد کمابیش خوب
- رعایت قواعد عمومی نگارش

کاستی‌ها

- نقل قول‌های مستقیم کتاب بسیار است که این نقل قول‌ها در بسیاری از موارد غیرضروری است و چون مخاطب دانشجویان هستند باید نقل قول‌ها به صورت غیر مستقیم باشد.
- استفاده زیاد از پسوندهای فارسی برای کلمات عربی و تنوین برای کلمات فارسی
- فاقد هرگونه جدول و تصویر است.

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- معادل‌سازی مناسب اصطلاحات تخصصی
- انطباق محتوای اثر با عنوان و فهرست
- مطابقت با سرفصل‌های مصوب وزارت علوم تحقیقات و فناوری
- برخورداری از نظم منطقی و انسجام مطالب
- استفاده از منابع خوب و قابل قبول
- سازواری محتوای علمی اثر با مبانی و اصول دینی و اسلامی

کاستی‌ها

- استفاده نکردن از ابزار لازم علمی برای تفهیم موضوع
- متناسب نبودن محتوا و موضوع
- بی‌توجهی نویسنده به منابع و تحقیقات جدید درباره تاریخ امامت مانند افتتاح الدعوه از قاضی نعمان
- نداشتن هرگونه نوآوری
- اتکای نویسنده محترم به متون روایی و تاریخی قدیم، بدون هرگونه رویکرد جدید مانند ره توشه عتبات عالیات از نشر مشعر
- بی‌توجهی نویسنده به ذکر برخی از مآخذ؛ مثلاً در مبحث اصطلاحات امیرالمومنین (ص ۶۲-۷۶) برگرفته از آثار استاد دلشاد تهرانی می باشد که نویسنده هیچ اشاره ای به آن نکرده است.
- عدم رویکرد انتقادی به منابع و مآخذ

پیشنهادها

- از آنجایی که کار، گردآوری و تألیف است، برای دانشجویان کارشناسی به‌ویژه دانشجویان غیر تاریخ مفید است.
- برطرف کردن ضعف‌های ویرایشی

نهضت امام حسین (ع) و قیام کربلا

غلامحسین زرگری نژاد، تهران: سمت، ۱۳۸۰، چاپ اول، ۲۲۲ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- نثری روان و رسا
- رعایت قواعد ویرایشی و نگارشی
- حجم مناسب برای دو واحد درسی

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- به‌کاربردن دقیق اصطلاحات تخصصی در جای خود
- انطباق محتوا با عنوان و فهرست
- متناسب‌بودن اثر برای تدریس از حیث حجم
- داشتن برخی نوآوری‌ها از جمله بخش اول درباره ریشه‌های تاریخی قیام کربلا
- توفیق نویسنده در روزآمد کردن داده‌ها و اطلاعات تاریخی کتاب

کاستی‌ها

- نقد و بررسی ناقص منابع و مأخذ
- تعریف‌نکردن برخی اصطلاحات، مانند: ناکثین، مارقین و...
- ضعف در به‌کارگیری ابزار علمی
- غفلت از برخی منابع و تحقیقات معاصر مانند تسمیه من قتل از فضیل بن زبیر

نهضت امام حسین(ع) و قیام کربلا ۱۱۹

- بی‌دقت در بیان موضع‌گیری چهره‌های دشمن موجود در کربلا (مانند ص ۲۴)
- استفاده از منابع قوی و ضعیف در بیان حوادث کربلا بدون نقد

پیشنهادها

- تناسب اثر برای تدریس در مقطع کارشناسی
- انجام ویرایش ادبی
- اصلاح عنوان جدول پایانی کتاب «به شهدای قیام امام حسین^(ع)»؛ زیرا کسانی در این جدول هستند که در کربلا شهید نشده‌اند.
- تصحیح منابع فصل هفتم با نام «شخصیت و نام و نشان شهدای کربلا»

تاریخ تحلیلی اسلام

محمد نصیری، قم: معارف، ۱۳۸۰، چاپ سوم، ۲۴۰ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- روان و رسا بودن متن
- رعایت قواعد نگارشی و ویرایشی
- تناسب حجم اثر با واحدهای درسی

کاستی‌ها

- ضعف در صفحه‌آرایی و صحافی
- فقدان نقشه، تصویر و جدول

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- نظم و انسجام منطقی
- ارائه نکات مهم در پایان هر فصل: ۱- موضوعات قابل تحقیق ۲- منابع برای مطالعه بیشتر ۳- خلاصه مطالب ۴- طرح پرسش‌هایی چند

تاریخ تحلیلی اسلام ۱۲۱

- انطباق عالی محتوای اثر با عنوان و فهرست آن
- اعتبار منابع و رعایت امانت و دقت در استنادها و ارجاعات
- رویکرد عالی به فرهنگ و مسائل ارزشی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی

کاستی‌ها

- مطابق نبودن با سرفصل‌های درسی
- ارجاع به منابع دست دوم
- ابهام در پاره‌ای مطالب، مانند نفرت‌آوردن جمع مصاحب
- زایدبودن برخی مباحث، مانند شرق‌شناسی
- فاقد نوآوری
- ارجاع پانویس‌ها به انتهای کتاب

پیشنهادها

- افزودن نقشه و تصویر و جدول
- گردآوری خوب از منابع معاصر
- به‌عنوان یک متن کمک‌درسی برای درس عمومی تاریخ اسلام برای رشته‌های غیر علوم انسانی مورد تأیید است.

غزنویان از پیدایش تا فروپاشی

ابوالقاسم فروزانی، تهران: سمت، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۴۷۱ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- نثر روان و مطلوب
- رعایت قواعد ویرایش و نگارش
- کیفیت خیلی خوب از لحاظ حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی

کاستی‌ها

- متناسب‌نبودن حجم با تعداد واحدهای درس
- درک دشوار مطلب در برخی موارد برای دانشجو (مانند ص ۱۰۲ متن منقول از تاریخ یمینی)

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- کاربرد بسیار خوب و بجای اصطلاحات تخصصی
- طرح مناسب مباحث مقدماتی و بهره‌گیری از نقشه‌های مناسب
- جامعیت محتوا و موضوع
- انطباق دقیق عنوان، فهرست و محتوا
- مطابقت کامل با سرفصل‌های درسی
- بهره‌گیری گسترده از منابع موجود

غزنویان از پیدایش تا فروپاشی ۱۲۳

- انسجام مناسب مطالب
- بهره‌برداری از همه آثار و منابع
- رعایت امانت و دقت در ارجاعات

کاستی‌ها

- نداشتن تبیین ارزش، تقدم و جایگاه اصطلاحات سیاسی و نظامی به‌ویژه در فصل هجده
- حجم زیاد متن
- نداشتن جامعیت لازم برای یک درس دانشگاهی
- فقدان نوآوری
- نداشتن تحلیل و تعلیل
- نداشتن رویکرد انتقادی به تحقیقات جدید
- نداشتن تحلیل فروپاشی امپراتوری غزنوی
- وسواس بیش از حد در ارجاع و مستندسازی
- اختلاف نظر (مؤلف و داور) در باب تاریخ تأسیس سلسله غزنویان

پیشنهاد

- با کاهش حجم به‌عنوان متن درسی دوره کارشناسی مورد تأیید است.

تاریخ حکومت طاهریان

امیر اکبری، تهران: سمت، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۴۰۰ صفحه.

بررسی شکلی اثر

امتیازها

- روانی و سادگی مطالب
- کیفیت بسیار عالی از نظر حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی و طرح جلد
- رعایت قواعد ویرایش و نگارش

کاستی‌ها

- صحافی ضعیف
- حجم زیاد اثر (۴۰۰ صفحه برای فقط یک‌چهارم درس مربوط)

بررسی محتوایی اثر

امتیازها

- کاربرد درست اصطلاحات تخصصی، مانند شورش و جنبش، منبع و مأخذ
- جامعیت محتوا و موضوع در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی
- طرح بسیار خوب بحث، ارائه استدلال و نتیجه‌گیری
- مطابقت خوب مطالب با سرفصل‌های درسی
- استفاده از منابع متعدد قدیم و جدید

کاستی‌ها

- به‌کاربردن ابزار علمی چون جدول و نقشه

تاریخ حکومت طاهریان ۱۲۵

- متناسب نبودن حجم اثر برای تدریس

پیشنهادها

- توصیه می‌شود ویرایش ادبی و علمی انجام گیرد.
- از نمودار و نقشه استفاده شود.
- کتاب برای تدریس در دوره کارشناسی، مناسب است، ولی برای کارشناسی‌ارشد توصیه نمی‌شود.
- خلاصه این کتاب به‌عنوان بخشی از درس تاریخ ایران از سقوط ساسانیان تا پایان علویان مورد تأیید است.

«فهرست داوران»

استاد دانشگاه تربیت مدرس	صادق آئینه‌وند
استادیار دانشگاه باقرالعلوم ^(ع)	محسن الویری
استادیار دانشگاه فردوسی مشهد	محمدتقی ایمان‌پور
دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه تهران	احمد بادکوبه
استادیار دانشگاه الزهرا ^(س)	شهلا بختیاری
استادیار دانشگاه رازی کرمانشاه	روح‌الله بهرامی
استادیار دانشگاه تربیت معلم	صالح پرگاری
دانشیار دانشگاه الزهرا ^(س)	فاطمه جان‌احمدی
پژوهشگر سازمان فرهنگ و ارتباطات	حجت‌الله جودکی
استاد دانشگاه هنر	غلامعلی حاتم
دانشیار دانشگاه الزهرا ^(س)	اسماعیل حسن‌زاده
دانشیار دانشگاه پیام نور	هوشنگ خسروییگی
استاد دانشکده الهیات دانشگاه تهران	سید احمدرضا خضری
استادیار دانشگاه یزد	محمدرضا رحمتی
استاد دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی	محمد سپهری
استادیار دانشگاه تربیت مدرس	علی شیخ مهدی
استادیار دانشکده الهیات دانشگاه تهران	مسعود صادقی
استادیار دانشگاه پیام نور	الیاس صفاران
استادیار دانشگاه فردوسی مشهد	عبدالرحیم قنوات
پژوهشگر پژوهشکده تاریخ علم دانشگاه تهران	مریم معینی‌نیا
استاد دانشگاه خوارزمی	حسین مفتخری
دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه تهران	سید جمال موسوی
استادیار دانشگاه الزهرا ^(س)	عبدالله ناصری طاهری
استاد دانشگاه اصفهان	مرتضی نورایی
استاد دانشگاه الزهرا ^(س)	علی محمد ولوی
استادیار دانشگاه فردوسی مشهد	جواد هروی

«نمایه کتب و مؤلفان»

- «اسلام خوارج»، بوعجیله، ترجمه دکتر عبدالله ناصری طاهری و سمیه سادات طباطبایی، توت، ۱۳۹۰، تهران، ۲۲۰ صفحه.
- «امام رضا^(ع) و ایران»، سید حسین حر، معارف، ۱۳۹۰، قم، ۲۲۳ صفحه.
- «ایران سرزمین همیشگی آریاییان»، رضا مرادی غیاث‌آبادی، نوید، ۱۳۸۴، شیراز، ۱۱۰ صفحه.
- «تاریخ اروپا در قرون وسطی»، دکتر علی بیگدلی، دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۴، تهران، ۲۸۹ صفحه.
- «تاریخ اسلام از منظر قرآن»، یعقوب جعفری، معارف، ۱۳۸۴، قم، ۳۱۹ صفحه.
- «تاریخ اسلام به روایت امام علی^(ع)»، محمدحسین دانش کیا، نهاد نمایندگی رهبری، ۱۳۸۰، قم، ۱۶۶ صفحه.
- «تاریخ اسلام (ج ۱ و ۲)»، محمد ابراهیمی ورکیانی، معارف، ۱۳۸۸، قم، ۳۶۷ صفحه.
- «تاریخ امامان شیعه»، حمید احمدی، معارف، ۱۳۸۹، قم، ۲۷۹ صفحه.
- «تاریخ امامت»، اصغر منتظر القائم، معارف، ۱۳۹۰، قم، ۲۸۷ صفحه.
- «تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان (جلد ۶)»، پژوهش جمعی از نویسندگان (دانشگاه کمبریج)، ترجمه حسن انوشه، امیرکبیر، ۱۳۷۹، تهران، ۶۷۰ صفحه.
- «تاریخ تحلیلی اسلام (از آغاز تا واقعه طف)»، محمد ابراهیمی ورکیانی، معارف، ۱۳۹۱، قم، ۳۲۰ صفحه.
- «تاریخ تحلیلی اسلام»، محمد نصیری، معارف، ۱۳۸۰، قم، ۳۴۰ صفحه.
- «تاریخ تحلیلی صدر اسلام»، میر ابراهیم سید علوی، معارف، ۱۳۹۰، قم، ۳۶۸ صفحه.
- «تاریخ تشیع و امامان»، محمد نصیری، معارف، ۱۳۸۹، قم، ۲۶۴ صفحه.
- «تاریخ حکومت طاهریان»، امیر اکبری، سمت، ۱۳۸۴، تهران، ۴۰۰ صفحه.
- «تاریخ فرهنگ ایران»، محمد محمدی ملایری، توس، ۱۳۷۹، تهران، ۲۶۷۹ صفحه.

۱۳۰ نقدنامه تاریخ، باستان‌شناسی و هنر

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)»، شهاب‌الدین دمیرچی، معارف، ۱۳۸۹، قم، ۲۷۲ صفحه.

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (ویژه علوم پزشکی)»، علی‌اکبر ولایتی، معارف، ۱۳۸۹، قم، ۳۱۲ صفحه.

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام»، زهرا اسلامی فرد، معارف، ۱۳۸۹، قم، ۲۴۰ صفحه.

«تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی»، فاطمه جان‌احمدی، معارف، ۱۳۸۹، قم، ۲۸۸ صفحه.
«تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر»، مرتضی گودرزی، سمت، ۱۳۸۴، تهران، ۲۹۶ صفحه.

«تشیع در تاریخ»، سید احمد رضا خضری، معارف، ۱۳۹۱، قم، ۴۷۲ صفحه.
«جامعه‌شناسی قبیله در مغرب عربی (اسلامی)»، بو طالب، ترجمه عبدالله ناصری طاهری و عزیزه رحیم‌زاده، توت، ۱۳۹۰، تهران، ۱۹۰ صفحه.
«ریشه‌های تاریخی قوم‌گرایی اعراب»، عبدالعزیز الدوری، ترجمه رقیه رستم‌پور، توت، ۱۳۹۰، تهران، ۸۳ صفحه.

«سلجوقیان»، ملیحه ستارزاده، سمت، ۱۳۸۴، تهران، ۲۲۵ صفحه.
«سیره صحیح پیامبر اعظم (ص) (۱۲ جلد)»، سید جعفر مرتضی عاملی، ترجمه محمد سپهری، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱، تهران، ۶۹۱۹ صفحه.
«غزنویان از پیدایش تا فروپاشی»، ابوالقاسم فروزانی، سمت، ۱۳۸۴، تهران، ۴۷۱ صفحه.

«فرهنگ و تمدن اسلامی»، علی‌اکبر ولایتی، معارف، ۱۳۹۱، قم، ۲۹۷ صفحه.
«مناسبات مهاجرین و انصار»، حسین حسینیان مقدم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸، تهران، ۲۰۱ صفحه.

«مهندسان دوره اسلامی»، احمد تیمور پاشا، ترجمه نعیمه پراندوجی، توت، ۱۳۹۰، تهران، ۱۹۰ صفحه.

نمایه کتب و مؤلفان ۱۳۱

«نهضت امام حسین^(ع) و قیام کربلا»، غلامحسین زرگری نژاد، سمت، ۱۳۸۳، تهران،

صفحه ۳۴۴.

Ancient Translations of Shihāb Al-Akhhār
Verbal and Structural Analysis
With Persian and English Translations

Zahrā Khosravi Vamakani (Ph.D.)

The Associate Professor of
Islamic Azad University
Central Tehran Branch

Institute for Humanities
and
Cultural Studies
Tehran, 2017